

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ

Хмельницький, 2018

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Блаженнішого Володимира,
Митрополита Київського і всієї України
Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

**Формування особистості підлітка:
сучасні реалії**

Хмельницький - 2018

3 72 Формування особистості підлітка: сучасні реалії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [Хмельницький, 25 квіт. 2018 р.] / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2018. – 173 с.

Збірник містить тези виступів учасників круглого столу «Формування особистості підлітка: сучасні реалії» за основними напрямками, які є предметом дискусії науковців: сучасний підліток. Який він?; феномен підлітка в контексті дорослішання і дорослості; психологічні особливості формування особистості в підлітковому віці; формування самосвідомості у підлітковому віці; біологічні і соціальні фактори в психічному розвитку і формуванні особистості підлітка; спілкування підлітків з дорослими: сучасне осмислення; феномен дружби в підлітковому віці; формування у підлітків правової культури.

Рекомендовано науковцям, викладачам, учителям, студентам, практичним психологам та всім, хто цікавиться психологічною наукою.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту МАУП (головний редактор); **Парандій В. О.**, кандидат історичних наук, доцент, директор Хмельницького економіко-правового коледжу МАУП; **Грись А. М.**, доктор психологічних наук, професор; **Авсієвич А. В.**, доктор філософії в галузі права; **Вовк В. П.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Горгога О. Б.**, кандидат філософських наук; **Гуменюк А. Ф.**, кандидат економічних наук, доцент; **Дунець Л. М.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Мельничук С. Л.**, кандидат психологічних наук; **Ковтун О. С.**, кандидат соціологічних наук; **Коцюк В. Д.**, кандидат історичних наук; **Любецька М. М.**, практичний психолог; **Малиновська М. М.**, клієнт-центрований терапевт, сімейний терапевт, травмотерапевт-консультант; **Мотозюк Л. М.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Савчук Л. О.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Столяренко О. Б.**, кандидат психологічних наук, доцент; **Тафінцева С. І.**, кандидат педагогічних наук; **Трембіцький А. М.**, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник; **Федорчук В. В.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Чайковська О. М.**, кандидат психологічних наук; **Шепель І. М.**, соціальний педагог; **Шопша О. Л.**, кандидат психологічних наук; **Олійник В. В.**, кандидат педагогічних наук, доцент (відповідальна за випуск).

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Білошицький С. В., доктор політичних наук, доцент.

Матвійчук Т. В., кандидат психологічних наук, доцент.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Хмельницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом
(протокол № 3 від 26 березня 2018 р.)

ЗМІСТ

Білий Л. Г. ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА.....	7
Авсієвич А. В. ДО ПИТАННЯ ЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ КОНФЛІКТОЛОГІЇ..	9
Бєбешко М. Ю., Горгота О. Б. ДРУЖБА І СПІЛКУВАННЯ ЯК УМОВИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКА.....	17
Вовк В. П., Ярова М. В. ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ: ПРОФІЛАКТИКА ТА КОРЕКЦІЯ.....	27
Горгота О. Б. ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА.....	33
Гошта В. Ю., Стефанцева С. А. ВПЛИВ СЕЛФІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНА НА САМОПРЕЗЕНТАЦІЮ ПІДЛІТКІВ.....	41
Дацюк В. О. ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ТА РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОГО МИСЛЕННЯ ЗАСОБАМИ НОВОЇ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ МОВИ...	48
Дацюк О. А. ПОНЯТТЯ МОРАЛЬНОЇ СФЕРИ У СВІТЛІ ХРИСТІЯНСЬКОГО ПОГЛЯДУ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ.....	52
Дунець Л. М. ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ КОНФЛІКТІВ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ.....	65

Жила С. Б. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	73
Ковтун О. С. СУЇЦИДАЛЬНА ГРА ЯК ДИСФУНКЦІЯ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ СМЕРТІ.....	83
Kostenko D. V. NON-VERBAL COMMUNICATION SPEAKS LOUDER THAN WORDS.....	90
Маркович Л. М. ФІЗИЧНІ КОНЦЕПТИ В ПРОЦЕСІ ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ФІЗИКИ.....	96
Мельничук С. Л. ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	106
Олійник В. В. ФОРМИ РОБОТИ ПСИХОЛОГА З ПІДЛІТКАМИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ.....	113
Олійник О. С. ПОЗИТИВНИЙ ВПЛИВ НАВЧАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИМ ПРОФЕСІЯМ НА ДОРΟΣЛІШАННЯ ПІДЛІТКІВ.....	116
Охман О. В., Циганюк Ю. В. ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ: ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ.....	123
Парандій В. О. ФОРМИ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	128

Столяренко О. Б., Сметанюк І. О. ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО РОБОТИ З РІЗНОВІКОВОЮ ГРУПОЮ ПІДЛІТКІВ.....	130
Чайковська О. М. ПРИЧИНИ КОНФЛІКТНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ВЗАЄМИНАХ З РОВЕСНИКАМИ ТА З ДОРΟΣЛИМИ.....	139
Черкасова Т. М. ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ НА ПОВЕДІНКУ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ.....	147
Шатаєва К. О., Мотозюк Л. М. ПРОБЛЕМА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ.....	165
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	171

Л. Г. Білий,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

Нині проблема формування особистості підлітка є актуальною. Підліток відкриває для себе свій внутрішній світ, ідентифікує себе в соціумі, обирає життєвий шлях на основі ціннісного і професійного самовизначення.

Зазначимо, що підлітковий вік є перехідним періодом від дитинства до зрілості. Відбуваються зміни в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка. Це пов'язано з ламанням попередніх позицій, особливостей активності, інтересів і стосунків дитини.

У підлітковому віці основним соціальним середовищем дитини є школа. Саме на цьому етапі у дитини виникає комплекс потреб, що виражається в прагненні знайти своє місце у групі ровесників. У цьому віці внутрішні і зовнішні конфлікти є нормою. Педагогам і психологам у навчально-виховній роботі з підлітками необхідно враховувати важливість для їхньої поведінки і діяльності думки ровесників.

Значний вплив на розвиток підлітка відводиться сім'ї. Якщо стосунки з батьками вибудовуються на засадах взаємоповаги та довіри, то підліток легко долає труднощі у навчанні і спілкуванні.

Саме в цьому віці основними видами діяльності є міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, суспільно корисна праця і навчання. У спілкуванні з дорослими підліток завжди перебуває в позиції молодшого. А в стосунках з ровесниками він рівноправний.

Підліток прагне виглядати як дорослий, мати його права і можливості. Його розвиток супроводжується постійним рівнянням на дорослого. В спільній діяльності дорослий має реальні можливості впливати на становлення особистості підлітка. Також для підлітка характерна зміна ставлення до дорослих. Він критично аналізує їх слова, вчинки, аналізує поведінку, стосунки.

Важливою для підлітка є спільна діяльність із дорослими, організована на основі єдності інтересів, захоплень. Саме спільна

діяльність породжує спільність переживань, почуттів, настроїв, намірів, полегшує контакт із підлітком.

Підлітки хочуть, щоб з їхніми думками, бажаннями та настроями рахувалися, не терплять недовіри, байдужості, насмішок, нотацій, особливо в присутності друзів. Саме це призводить до конфліктності підлітків. Дорослі повинні сприймати підлітків такими, якими вони є, вчасно приходити їм на допомогу.

Значною особливістю підлітка є посилене прагнення до спілкування з ровесниками. Він прагне заслужити поваг і визнання ровесників. У своїх товаришах він цінує принциповість, сумлінне ставлення до справи, громадську активність, щирість, чесність. Також вагоме значення для підлітка має оцінка друзями його особистісних якостей, знань, вмінь і здібностей.

У суспільно корисній діяльності підліток засвоює правила поведінки, суспільну мораль, у нього формуються погляди, переконання, ідеали, життєві цілі. Така діяльність забезпечує умови для самовираження підлітка в суспільно значущих справах.

Важливе значення для підлітка має і навчальна діяльність. Найчастіше його приваблюють самостійна робота на уроці, складний навчальний матеріал. Проте у більшості підлітків знижується інтерес до навчання, а школа перестає бути для них центром особистісного життя. У деяких підлітків обсяг знань з однієї чи кількох галузей може перевищувати вікову норму. Навчання у школі може стати формальною діяльністю, нецікавою працею.

Отже, за правильно організованих міжособистісного спілкування, суспільно корисної праці і навчання відбувається розвиток та особистісне становлення підлітка.

Список використаних джерел та літератури:

1. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – Київ : Академвидав, 2005. – С. 191-234.

2. Розвиток особистості в підлітковому віці [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://pidruchniki.com/1256060737100/psihologiya/rozvitok_osobistosti_pidlitkovomu_vitsi. – Назва з титул екрану.

ДО ПИТАННЯ ЗНАЧЕННЯ ЮРИДИЧНОЇ КОНФЛІКТОЛОГІЇ

Питання становлення української державності, розвиток нових трансформаційних процесів, спрямованих на утвердження нових принципів суспільного співжиття, неминуче актуалізує дослідження тих проблем, вирішення яких на суспільно-політичному, правовому та ідеологічному рівнях повинно сприяти побудові нового суспільства, заснованого на засадах законності, демократії та максимального пошанування прав та свобод людини і громадянина. Саме тому проблеми конфліктології, в межах якої окреслено питання про наявні труднощі суспільних процесів, розглядаються причини конфліктів у суспільстві та шляхи їх вирішення, становлять сьогодні особливий інтерес. Важливе місце тут посідають правові аспекти, оскільки через соціальність права юридичні конфлікти є домінуючим різновидом конфліктів у сучасному суспільстві.

Традиційно конфліктологія розглядала конфлікти з позиції уникнення деструктивних соціальних явищ та їх наслідків, негативних станів конфліктної взаємодії. Але конфлікт може мати й творчий потенціал вирішення складних соціальних і життєвих ситуацій. Тому постійно зростає актуальність розробки фундаментальних наукових засад вивчення конфліктів, напрацювання та вдосконалення правил конфліктної взаємодії у багатоманітних сферах суспільного життя. Усе це спричинило подальший розвиток конфліктології як науки про протистояння різних соціальних верств, груп, організацій, індивідів.

Чимало соціальних конфліктів характеризуються наявністю тих чи інших юридичних аспектів, часто спричиняються юридичними ситуаціями, а потім і вирішується юридичними засобами. Судові та правоохоронні органи, зрештою, всі фахівці-юристи основну частину своєї діяльності приділяють з'ясуванню, розслідуванню, розгляду, попередженню та вирішенню конфліктів. По суті, юридична діяльність починається там, де виникають конфлікти. Тому важливим завданням юриспруденції є вивчення причин і внутрішніх механізмів конфліктів, які відбуваються у правовому полі, шляхів запобігання їм, засобів і процедур їх цивілізованого врегулювання й вирішення.

Слід зазначити, що у вітчизняному правознавстві стосовно питання самого поняття юридичного конфлікту чіткої позиції ми не спостерігаємо. Насамперед це пов'язано із специфічною сферою особистих інтересів та парадигмальної приналежності дослідників цієї проблеми, часто помітні дискусії стосовно самої назви цього різновиду конфлікту. Адже чіткого розмежування його «юридичного» чи «правового» боку так і не виявлено. Низка дослідників ототожнює юридичний та правовий конфлікт, інші вважають, що ознакою «юридичності» стає позитивно правовий, нормативний підхід до конфліктологічної проблематики, а «правовий» статус конфлікту вбачає у природно-правових тенденціях розвитку права. Але всі дослідники погоджуються у тому, що основне у такого типу конфлікту – це протиборство суперечливих позицій на основі домінування права як елементу соціального.

Одним із провідних сучасних дослідників проблем юридичної конфліктології В. М. Кривцовою юридичний конфлікт трактується як «інституційно норматизоване протиборство сторін, викликане протилежністю їх соціально-правових інтересів чи різним ставленням до норм права й цінностей суспільного життя» [1]. Правда ступінь конфліктності у поглядах цього автора суттєво зменшується, адже, на її погляд, «юридичний конфлікт – найбільш цивілізована форма соціального протиборства, яке здійснюється в межах певної правової процедури» [1, с. 8]. Погоджуючись із останнім з зазначених аргументів, у своєму дисертаційному дослідженні Н. П. Свиридюк додає, що юридичний конфлікт «здійснюється в межах певної процедури, його логічною основою є досить чітка й переконлива аргументація, а розв'язання такого конфлікту, як правило, формалізоване і санкціоноване волею держави або принципами і нормами права. Тому юридичний конфлікт у широкому розумінні – це будь-який соціальний конфлікт, що має хоча б один елемент, який характеризується юридичним змістом» [2, с. 7]. Н. П. Свиридюк окреслює позитивну значимість функціонування юридичних конфліктів, здатних сприяти зміні елементів правової системи, законодавства, державно-правових інститутів, допомагати формувати нові правові норми та оновлювати існуючі [3].

У своїх поглядах на суть юридичного конфлікту С. В. Бобровник підкреслює його функціональну та праксеологічну сторони. Розглядаючи явище юридичного конфлікту як специфічну фіксацію проблем у правовій системі та практиці реалізації законів,

вона виокремлює основні його функції, що проявляються у площині правової практики. До них належать: а) відтворення деформацій правової системи або окремих її елементів; б) свідчення про нормальний розвиток та функціонування державно-правових інститутів; в) відображення справедливої вимоги нового правового порядку [4, с. 31]. Ті ж ідеї можемо простежити і в іншому дослідженні вітчизняних правознавців, які зазначають, що в межах вирішення юридичних конфліктів реалізуються важливі питання становлення правової практики, і тому зводять практичну значимість вирішення юридичних конфліктів до визначення таких положень: а) призначення праці юристів полягає не лише у вирішенні соціальних протиріч, а й у здійсненні виховної, освітньої чи навчальної діяльності; б) професійні юристи виступають стороною, яка для встановлення істини повинна звернутись до компетентної установи; в) вирішення юридичного конфлікту можливе шляхом застосування спеціально уповноважених суб'єктів; г) необхідно визнати вплив юридичної науки на стан розв'язання конфлікту [6].

Одна з основних властивостей юридичного конфлікту полягає в тому, що в якій би сфері він не відбувався, він пов'язаний з виконанням (реалізацією) або порушенням тих чи інших норм права, а також з виникненням, змінами або припиненням правових відносин між фізичними чи юридичними особами. Юридична конфліктологія вивчає не тільки природу, причини і динаміку розвитку юридичних конфліктів, а й правові механізми попередження і розв'язання їх [5, с. 43]. Звідси і практична цінність такого підходу: встановити, чи можуть норми права взагалі і якою мірою вплинути на зародження, розвиток і вирішення конфлікту, і якщо можуть, то як підвищити ефективність цього впливу.

За природою юридичні конфлікти дуже різноманітні. Найбільш повно правовий аспект виявляється у тих, які виникають і розвиваються у зв'язку з об'єктивно існуючими суперечностями між двома або кількома правовими нормами, що стосуються одного предмета. У цьому випадку інтереси конфліктуючих сторін і мотиви їх поведінки визначаються змістом і значенням правових норм, від чого прямо залежать дії учасників. Такий конфлікт і починається, і закінчується з використанням юридичних засобів і процедур. Істотною мірою він має когнітивний характер, оскільки суперечка йде про розуміння права, але за цим часто криються інші, цілком прагматичні, інтереси сторін.

Як свідчить практика, більшість конфліктів виникають поза юридичною сферою і лише згодом, у процесі розвитку, набувають юридичних ознак, а відтак виявляються у перехідному або змішаному варіанті. Мотивація таких конфліктів спочатку не пов'язана з юриспруденцією і стосується економічних, національних, соціальних, особистих або суспільних інтересів, але згодом, у міру розвитку подій, вони трансформуються в явища юридичного порядку.

Правовий компонент у конфлікті залежно від обставин виявляється з різним ступенем інтенсивності. Наприклад, у міжособистісному конфлікті на ґрунті неприязних відносин у побуті юридичну роль можуть відігравати неясні побоювання того чи іншого учасника конфлікту, що занадто енергійні дії можуть потягти кримінальну відповідальність, а тому слід уникати крайнього загострення ситуації. Зовсім інше значення юридичний елемент має у спорах про спадщину, про право власності, коли конфліктуючі сторони відстоюють свої дійсні чи уявні права, будучи твердо переконані в тому, що закон саме на їх боці. Це надає їм активності, що зовсім відрізняється від попереднього прикладу, де уявлення про правові межі примушує суб'єкта стримуватися. Слід зазначити, що є й інші варіанти з різним ступенем вияву інтенсивності правового елемента [6, с. 34].

На підставі викладеного можна сформулювати в загальному вигляді поняття юридичного конфлікту. Юридичним конфліктом є будь-який конфлікт, в якому спір так чи інакше пов'язаний з правовими відносинами сторін (їхніми юридично значущими діями або станами), суб'єкти, мотивація їхньої поведінки, об'єкт конфлікту мають правові ознаки, а сам конфлікт тягне правові наслідки [7, с. 51].

До юридичних належать будь-які міждержавні конфлікти, всі трудові, у багатьох випадках сімейні, виробничі, побутові та міжнаціональні конфлікти, угоди між регіонами чи гілками влади, суперечки з приводу визначення статусу нації та ін. Чимало конфліктів мають змішаний характер і містять як правові, так і неправові елементи (наприклад, конфлікти на релігійному або етнічному ґрунті).

В аспекті шляхів і засобів попередження, припинення і розв'язання конфліктів є вагомі підстави вважати, що майже кожний з конфліктів можна віднести до категорії юридичних. Адже відомо з практики, що за допомогою юридичних норм та інститутів можна врегулювати, як правило, будь-який конфлікт. В юридичному

конфлікті виділяють дві групи суб'єктів: фізичні і юридичні особи. Якщо виникає протистояння юридичних осіб, то конфлікт обов'язково набуває юридичного характеру, оскільки між цими суб'єктами складаються (або вже існують) правові відносини, і найбільш доцільно вирішити такий конфлікт саме юридичним шляхом. Оскільки юридичний конфлікт – це своєрідний різновид соціального конфлікту, то його предмет та об'єкт можна визначити лише з урахуванням сутності явища більш широкого за змістом, яким і є конфлікт соціальний.

Отже, під предметом юридичного конфлікту слід розуміти об'єктивно існуючу чи уявну проблему юридичного характеру, яка пов'язана з визначенням прав та обов'язків сторін і має вирішуватися за допомогою юридичних засобів. Об'єкти юридичних конфліктів – це матеріальні (власність, територія тощо) і нематеріальні (честь, гідність, здоров'я) елементи реального світу, які лежать на перехрещенні інтересів різних суб'єктів права, якщо врегулювання суперечок з цього приводу здійснюються за допомогою правових засобів [9, с. 51].

Типологія юридичних конфліктів, як і інших, досить різноманітна. Їх поділяють на глобальні та регіональні, групові й міжособистісні, ситуаційні й позиційні, конфлікти інтересів і когнітивні, гострі й м'які, такі, що поновлюються, таїні.

Специфіка юридичного конфлікту визначається юридичними характеристиками, які включають відповідно галузь права, структуру правової норми, різновид юридичної установи, що має відношення до цього конфлікту. Практично юридичні конфлікти можуть виявлятися у сфері будь-якої галузі права. Найбільш типові конфлікти пов'язані з питаннями цивільного, трудового, сімейного, фінансового права. Чимало екологічних, господарських конфліктів підпадають під дію норм адміністративного права. Значну групу утворюють конфлікти, що тягнуть застосування норм кримінального, кримінально-процесуального, кримінально-виконавчого права.

Особливу категорію становлять міжнародні й міжнаціональні конфлікти, що регулюються нормами міжнародного права, договорами та угодами держав, а також внутрішнім законодавством. У низці випадків конфлікти виявляються у змішаних варіантах. Наприклад, конфлікт між політичними партіями і державною структурою (парламентом, міністерством юстиції) з приводу різних підходів до політичного життя може спочатку не мати юридичного

характеру, але з часом перерости в значну державно-правову проблему [6, с. 37].

Змішані типи юридичних конфліктів нерідко трапляються й у взаєминах громадян під час довготривалих чвар за місцем роботи чи проживання, коли звичайні суперечки переходять в адміністративні правопорушення і навіть злочини. Часом трудові конфлікти (з приводу затримки заробітної плати, призначення керівника) можуть трансформуватись із трудових правовідносин у політичні або адміністративно-правові. Багатогалузевий характер можуть мати конфлікти на ґрунті міжнаціональних сварок, коли застосовуються норми конституційного, кримінального, цивільного, адміністративного і, навіть, міжнародного права.

Залежно від змісту норм права юридичні конфлікти поділяють на такі, що пов'язані з реалізацією уповноважуючих, зобов'язуючих або заборонних нормативно-правових приписів.

Нормативно-юридичний конфлікт може мати двоїстий характер. По-перше, такий конфлікт може виникати у власне нормативно-юридичній сфері, коли у фокусі його опиняються державно-правові явища (конфронтація між різними гілками державної влади, порушення конституційних норм, вади виборчої системи тощо). По-друге, нормативно-юридичний конфлікт може бути складовою, а також фігурувати як елемент більш загальної конфліктної ситуації. Нормативно-юридичний конфлікт – складне явище зі своїми динамічними елементами, якими, зокрема, є: розбіжності в праворозумінні, що мають вирішальне значення для формування масової правової свідомості, різні правові погляди, що відображають неоднаковий рівень правосвідомості й правової культури [9, с. 101]. До таких факторів належить правовий нігілізм, перекурення суті норм, віддання переваги доцільності над законністю тощо.

Виникнення і розвиток юридичних конфліктів характеризуються певними особливостями. Зокрема, значна частина таких конфліктів із самого початку мають юридичну основу. Це відбувається тоді, коли сторони пов'язані правовими відносинами і саме характер відносин надає конфлікту юридичного забарвлення.

Однак найчастіше юридичної форми конфлікт набуває не відразу, а згодом, у міру його розвитку. Так, у багатьох випадках конфлікти на сімейному ґрунті починаються з епізодів, які аж ніяк не потребують правових засобів урегулювання. Наприклад, виникнення

суперечки між подружжям щодо методів виховання дітей. Проте з'ясування такої сімейної проблеми іноді переходить у конфлікт із застосуванням фізичної сили. І тут вже з'являються юридичні елементи, які за певних обставин приводять до правових наслідків.

У динаміці юридичного конфлікту помітну роль відіграє втручання третьої сторони – державного правозастосовного органу (суд, прокуратура, міліція), яка приймає остаточне рішення у справі. У своєму розвитку юридичний конфлікт, як правило, проходить такі стадії:

- 1) виникнення в однієї чи обох сторін мотивів до розладу;
- 2) виникнення правових відносин між конфліктуючими сторонами;
- 3) розвиток (зміна, припинення) правових відносин у зв'язку з розглядом справи в юридичній установі;
- 4) видання правового (правозастосовного) акта, що завершує конфлікт (рішення суду, постанова органу виконавчої влади). Може бути прийнято декілька рішень.

Разом із тим не виключена й інша динаміка конфлікту. Послідовність стадій може не збігатися із зазначеною вище, а деяких стадій може не бути взагалі.

Для розуміння природи юридично-правового конфлікту важливо проаналізувати особливості функціонування його суб'єктно-об'єктної складової. Об'єктивна частина цього конфлікту визначається низкою чинників, котрі пов'язані із особливостями соціально-політичних та економіко-правових процесів у суспільстві. Тут ми маємо справу із визначенням явища на інституціональному рівні (організації, інституту), коли під час формування конфліктних правовідносин важливим є статус особи, інтереси та цінності якої закріплюються певними нормами, угодами, договорами і т. ін. Суб'єктами ж конфлікту виступають сторони, чий інтереси та претензії не збігаються та які вступають у конфліктні відносини. Конфлікт обов'язково набуває юридичних ознак характеру у разі, якщо у протиборстві знаходяться юридичні особи або юридична та фізична особа. Метою юридичного конфлікту є досягнення того ідеального варіанту вирішення проблеми, що влаштовує обидві конфліктуючі сторони, – усунення або вирішення протиріччя, забезпечення справедливості у взаємовідносинах між конфліктуючими сторонами. Для досягнення цієї мети

використовуються засоби юридичного конфлікту, котрі неминуче повинні бути юридичними, правовими засобами, до яких слід віднести чинне законодавство, прийняті закони та підзаконні акти, суд, прокуратура і т. д. Важливою є і мотивація юридичного конфлікту, тобто те, заради чого ведеться протистояння, питання про те, які спонукальні чинники його провокують. Найчастіше цей елемент стає правовим у разі, якщо він стосується закріплених у нормах права обов'язків (спадок, власність тощо) [10, с. 448].

Отже, юридичний конфлікт виступає специфічним протиборством сторін, за умов якого хоча б один із цих елементів володіє юридичним характером. Він виявляється у різних формах, використовує різноманітні засоби та виконує важливу роль у становленні права, формуванні нових елементів суспільства, сприяючи його трансформації на засадах розвитку. Саме завдяки з'ясуванню природи виникнення конфлікту в тій чи іншій галузі права можна визначити проблемні місця, неузгодженості, актуальні питання для майбутнього вдосконалення правового регулювання того або іншого інституту права.

Список використаних джерел та літератури:

1. Кривцова В. М. Юридичний конфлікт як феномен правової дійсності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / В. М. Кривцова; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Х., 2005. – 20 с.

2. Свиридюк Н. П. Філософсько-правові засади конфліктів у сфері професійної діяльності юриста: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.12 / Н. П. Свиридюк; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – К., 2010. – 17 с.

3. Свиридюк Н. П. Функції юридичного конфлікту / Н. П. Свиридюк // Держава і право. Юрид. і політ. науки: зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 45. – С. 86-91.

4. Бобровник С. В. Компроміс і конфлікт у праві: теоретико-методологічне дослідження: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук: спец. 12.00.01 / С. В. Бобровник; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2013.

5. Свиридюк Н. П. Конфлікт як фактор здійснення юридичної діяльності / Н. П. Свиридюк, О. В. Мінченко // Повітряне і космічне право. Юридичний вісник: наукові праці Нац. авіаційного ун-ту. – 2012. – № 3. – С. 42-49.

6. Бобровник С. В. Подолання правових колізій як засіб забезпечення системності та ефективності законодавства / С. В. Бобровник // Правова держава: щорічник наук. пр. – 2003. – Вип. 14. – С. 30-38.

7. Герасіна Л. М. Проблеми правової конфліктології: феноменологічний, гносеологічний та праксеологічний аналіз: монографія / Л. М. Герасіна, М. І. Панов; АПН України; Ін-т держ. буд-ва та місц. самоврядування. – Х.: Право, 2004. – 112 с.

8. Шевченко Т. В. Юридична колізія: теоретико-правовий аспект / Т. В. Шевченко // Право і суспільство: науковий журнал. – Дніпропетровськ, 2013. – № 3. – С. 13-18.

9. Юридична конфліктологія: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / В. М. Іванов, О. В. Іванова. – К.: МАУП, 2004. – 224 с.

10. Олексюк, М. М., Орлов С. Ф. Юридичний конфлікт: суть і місце у сучасній конфліктології // Науковий вісник Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2014. – № 2. – С. 439-449.

М. Ю. Бебешко,
магістрантка
Науковий керівник: О. Б. Горгота,
кандидат філософських наук, доцент
(м. Полтава)

ДРУЖБА І СПІЛКУВАННЯ ЯК УМОВИ ПСИХІЧНОГО РОЗВИТКУ ПІДЛІТКА

Дослідження феномену дружби з кінця XIX століття й по сьогоднішній день цікавило представників різних психологічних течій. Адже спілкування є основою особистих взаємин між людьми. Ця фундаментальна соціальна потреба виникає і проявляється вже на ранніх етапах людського життя. Підґрунтям для її розвитку, як відзначав Л. С. Виготський, є те, що будь-яка потреба немовляти стає потребою в іншій людині. Ідея автономності та самоцінності спілкування добре узгоджується, приміром, із концепцією А. Маслоу щодо структури фундаментальних потреб людини. Необхідність у спілкуванні в ній відноситься до числа основних, фундаментальних потреб людини. Спілкування необхідне людині, щоб поділитися з

іншими своїми почуттями і переживаннями, для того, щоб відчувати себе людиною [7].

Зауважимо, що для підлітка дуже важливою сферою життя, в якій також відбуваються значні зміни, є спілкування. У кожному віці дружба має свої цінності. Тому проблемами міжособистісних відносин та зокрема формування почуття дружби займаються багато вчених і ці проблеми є основою найактуальніших суспільних процесів. Як відомо, вітчизняна психологічна наука традиційно розглядала поняття «дружби», як стійкі індивідуально-вибіркові міжособистісні стосунки, що характеризуються взаємною прихильністю їх учасників, взаємними очікуваннями відповідних почуттів (А. В. Петровський «Психологічний словник»). Саме проблеми розвитку дружніх відносин в підлітковому віці та юності привертала увагу багатьох українських та зарубіжних дослідників. Так, на думку А. Адлера, життєві завдання кожної людини концентруються навколо трьох сфер життєдіяльності: праці, дружби та любові, успішна реалізація яких гарантує високу якість та повноту самореалізації особистості, відчуття своєї гармонійності, ідентичності та успішності. Тож спілкування з однолітками стає для підлітка провідним мотивом діяльності, так що на другий план можуть відсуватися і спілкування з дорослими, і навіть навчання. У групі можна порівняти себе з іншими, оцінити свої успіхи та невдачі, зайняти належне положення, одержати визнання, повагу серед однолітків; своїми діями (не тільки соціально-позитивними) затвердитися в колі друзів [3]. Тому підліток прагне до виховання таких якостей, що найбільше цінуються однолітками в цей період: знання, кмітливість, сміливість, уміння володіти собою, фізична сила, а також усунення негативних властивостей жадібності, егоїзму.

Для розуміння розвитку особистості сучасного підлітка важливо досліджувати не тільки особливості розвитку дружніх відносин дітей, але й прояснити зміст дружби й друга, а також з'ясувати основні джерела впливу на них, оцінивши вплив різних сфер культурної взаємодії. Психологами, соціологами та педагогами було висунуто ряд теорій, які пояснюють принципи виникнення і розвитку дружби. Найпоширенішою є теорія Кергоффа-Девіса. За цією концепцією існує ряд своєрідних фільтрів які проходять взаємини в своєму розвитку, психологічний зміст визначається як типом відношень (дружні) так і етапом розвитку взаємин. Відповідно, якщо учасник не пройшов через котрийсь із фільтрів,

взаємовідносини в них припиняються або зберігаються вимушено. Кандидат ніби відсіюється серед потенційних друзів, що змушує індивідуальний вибір. Позитивні ж почуття партнерів один до одного або зникають, або змінюються неприязню і ворожістю. Показники дружби будуть змінюватися в залежності від того, на якому етапі в даний момент знаходяться взаємини (який фільтр проходять). Одні і ті ж фактори на одному етапі можуть позитивно впливати на дружбу та сприяти виникненню симпатії, на інших негативно або діяти тільки в поєднанні з будь-якими іншими факторами, або не діяти взагалі [5]. Результатом проходження через усі фільтри виступає дружба.

Зокрема, підліткова дружба, має певні особливості. Німецький філософ і психолог Е. Шпрангер виділяє й описує три типи розвитку підліткового віку. Перший тип розвитку – це «підліткова криза», коли дитина переживає свій вік як «друге народження». Другий тип розвитку відрізняє стабільне і поступове зростання, коли дитина плавно долучається до «дорослої діяльності». Третій тип розвитку є більш активним самовихованням, яке свідомо скеровується самим індивідом, подоланням зусиллям волі власних недоліків, у тому числі тривоги, кризових проявів, а також чіткіше усвідомлення своєї індивідуальності [3]. Зауважимо, що дошкільник та молодший школяр вибирає товариша за причинами ситуативними (відвідують спільні секції, сидять за однією партою, живуть поруч), то в підлітка основним стає психологічна сумісність із другом, спільність поглядів, інтересів, планів на майбутнє. Відповідно, у підлітковому віці спілкування з однолітками досягає максимуму в 11-13 років. При цьому в основі спілкування – бажання допомогти товаришеві і якості партнера по спілкуванню: «вольовий», «чесний», «сміливий» тощо; добре грає у футбол, добре грає на гітарі тощо. У шестикласників з'являються мотиви вибору, пов'язані з потребою внутрішнього (духовного) спілкування: «разом мріяти», «разом будувати різні плани в житті». Зауважимо, що підлітки особливо приділяють увагу «популярним» учням. З віком стійкість у виборі партнера спілкування підвищується (приблизно до 7 класу), а у 8 класах цей фактор вибору проявляється тільки у 20% школярів [2].

Зарубіжні психологи психоаналітичного напрямку розглядають підлітковий період як період «бурі і натиску», використовуючи термін, похідний від назви літературного руху у Німеччині кінця XVIII – початку XIX ст. (Sturm und Drang). Початок підліткового періоду характеризується якісним зрушенням у

розвитку самосвідомості: в підлітка починає формуватися позиція дорослої людини, поява якої означає, що він суб'єктивно вже вступив у нові стосунки з оточуючим світом дорослих, зі світом їх цінностей. Як відмічає Н. Журавльова, важливим новоутворенням підліткового віку є почуття дорослості, яке визначає новий рівень прагнень. Підліток активно засвоює такі цінності, вони складають новий зміст його свідомості, існують як цілі і мотиви поведінки та діяльності, як вимоги до себе та інших, як критерії оцінок і самооцінки [6]. Він прагне осмислити свої домагання на визнання; оцінити себе як майбутнього юнака чи дівчину; визначити для себе своє минуле, значення особистого сьогодення, заглянути в своє майбутнє; визначитися в соціальному просторі - осмислити свої права і обов'язки. Підліток зацікавлено рефлексує на себе та інших, співвідносячи властиві йому особливості з проявом однолітків і дорослих. Самосвідомість підлітка вже включає в себе всі компоненти самосвідомості дорослої особистості. Підліток сенситивний до свого духовного розвитку, тому він починає інтенсивно просуватися в розвитку всіх ланок самосвідомості. Підлітка починає хвилювати він сам у своєму фізичному і духовному втіленні. «Яким я можу постати перед іншими?» актуальне запитання для нього. У зв'язку з цим його хвилює тіло, обличчя, ім'я, зовнішній вигляд. Саме в цей час вирішальне значення для морального розвитку підлітка має інтимно-особистісне спілкування з однолітками, оскільки підліток оволодіває нормами стосунків дорослих людей, у нього складаються власні переконання, він починає оцінювати себе та іншу людину з нових дорослих позицій. У різноманітних міжособистісних стосунках підліток намагається з'ясувати, як до нього ставляться інші. Дружба визначає його емоційний стан, ціннісні орієнтації, спрямованість розвитку особистості. Якщо дорослі ігнорують ці вікові особливості, наприклад, намагаються перешкоджати дружбі дітей або нав'язувати підлітку коло спілкування, негативно висловлюються про підлітка в присутності його товаришів, однокласників, то, звісно вони стикаються з опором вихованця. Внаслідок, у ставленні до батьків підліток може виявляти ознаки емансипації (відстоювання своєї точки зору, втеча з дому тощо) [5].

Зауважимо, що підлітковий вік характеризується чергуванням періодів «закритості» і «відкритості» в спілкуванні. «Закритість» найчастіше спостерігаємо серед учнів 6 і 8 класів (хоча бувають зрушення в часі настання цього періоду), а «відкритість» – в 7 і

9 класах. «Закритість» проявляється у прагненні підлітка відгородити свій внутрішній світ, захистити від стороннього тиску ще не сформовані уявлення про себе, свій «образ Я». У цей період навіть нейтральні питання можуть викликати у підлітків неадекватну реакцію. Наприклад, у відповідь на буденне запитання матері: «Ти обідав сьогодні?» підліток може відповісти досить агресивно: «Вічно ти лізеш мені в душу! Дай мені спокій!» Що часто ображає батьків та стає причиною непорозумінь в сім'ях. Підліток часто не винен у тому, що був нечемним і зухвалим з дорослими, тому що така негативна поведінка викликана об'єктивною причиною – його фізіологічним станом. У періоди «відкритості» підліток, навпаки, потребує бесіди про себе, про свої проблеми, переживання, про те що відбувається в його особистому житті. Семикласник може задовольнити цю потребу в спілкуванні з однолітками і дорослими, проте в 9 класі – саме з дорослими, яким довіряє, так як перед ним стоїть завдання життєвого самовизначення, вибору професії, шляху подальшої освіти [4]. Відкриття свого внутрішнього світу – радісне і в той же час драматичне переживання для підлітка. Внутрішнє «Я» не завжди збігається із «зовнішнім», поведінкою молодої людини, актуалізуючи проблему самоконтролю. Відбувається усвідомлення своєї унікальності, неповторності і разом з цим почуття самотності. Підліткове «Я» розмите, воно нерідко переживається як відчуття внутрішньої порожнечі. Звідси зростає потреба в спілкуванні і одночасно підвищується його вибірковість, потреба в самоті. «Дивне почуття зараз переслідує мене, – говорить семикласниця, – я відчуваю самотність. Раніше я, напевно, була центром суспільства, а тепер – ні. Але, як не дивно, мене це не зачіпає, не ображає. Мені стала подобатися самотність. Мені хочеться, щоб ніхто не залазив у моє життя, у мене повна байдужість до всіх, але не до себе ...». У цей період вперше виникають запитання про сенс життя, про своє місце серед людей, з'являється усвідомлення своєї унікальності, неповторності. Вони викликають у підлітка невідому йому раніше гаму переживань. Відбувається ніби друге народження особистості людини, яке настільки ж болісне, так само пов'язане з ризиком ускладнень, як і народження самої людини [5]. У підлітка, який нормально розвивається, ці світоглядні переживання пов'язані з усвідомленням своєї індивідуальності, значущості, передчуттям життєвого успіху, реалізації своїх здібностей, досягнення поставлених цілей тощо. Все це викликає у молодої людини насолоду, радісне

нетерпіння якомога скоріше стати дорослим. Такі підлітки можуть годинами складати плани про майбутнє суспільства, розмірковувати про призначення людства, створювати власну філософію [2].

У старшому підлітковому віці вони виходять на спілкування із суспільством, внаслідок чого з'являються авторитети, які підліток знаходить не тільки в середовищі безпосередньої взаємодії, а й у пресі, комп'ютері тощо. Надходження у кров гормонів, що виробляються органами внутрішньої секреції, викликають у підлітків то загострене, то послаблене сприймання навколишнього світу, спад чи піднесення працездатності й енергії, що супроводжується перепадами настрою, надмірними переживаннями. Ще В. Сухомлинський писав, що вже у 13–14-літніх підлітків основою дружби частіше стають духовні інтереси і потреби, ніж захоплення якимось видом праці. Внутрішній світ підлітка, постійно ускладнюючись, вимагає інтимності та відмежування від будь-яких, іноді навіть доброзичливих, зовнішніх впливів [1]. Перебування наодинці зі своїми проблемами може сприяти як зміцненню його самостійності, так і виникненню певної відчуженості. В цей період виникають статеві потяги і пов'язані з ними нові переживання.

Фройдисти наголошують, що початок біологічного дозрівання і посилення сексуального потягу викликають конфлікти між підлітком і батьками, підлітком і однолітками і конфлікти підлітків із собою. Анна Фройд, зокрема, досліджуючи проблемність підліткового віку, зазначала, що бути нормальним у підлітковий період – саме собою ненормально: «підлітковий вік, за своєю сутністю, є перериванням мирного зростання; ненормально, якщо протягом підліткового періоду зберігається досягнута раніше рівновага» [8]. А. Фройд вважає, що для підлітка нормальною є невідповідна та непередбачувана поведінка: «боротися з потягами і водночас приймати їх, протистояти й піддаватися їм, успішно ідентифікуватися з іншими, поки йде постійний пошук своєї власної ідентичності...» [8, с. 235].

До того ж, саме в цей період змінюється стан деяких нервових центрів, що робить для підлітка значущою інформацію сексуального характеру. Це спонукає розвиток потреби у визнанні себе представниками протилежної статі. У класі з'являються закохані пари, культивуються дружні стосунки. А дружба, як вже зазначалося, є одним із основних почуттів для підліткового віку, оскільки саме це почуття має в собі цілу гаму позитивних емоцій. Саме емоції, які

можуть бути як позитивними, так і негативними, мають великий вплив на подальше життя підлітка, адже від них залежить, як будуватиме свої стосунки вже доросла особистість [6].

Таким чином, в дослідженні феномену дружби у зв'язку зі стрімкою зміною соціального простору, і виникненням нових аспектів реальності (таких як соціальні мережі, онлайн-ігри) все більшу значимість відіграють соціальні уявлення, саме цей напрям виглядає найбільш актуальним та перспективним.

У концепції Д. Ельконіна підкреслюється думка про те, що для підліткового віку характерний пріоритет дитячої спільноти над дорослою. Саме у групі однолітків створюється нова соціальна ситуація розвитку особистості. Практичні психологи відзначають у підлітків досить виражене прагнення до стихійно-групового спілкування (в неформальних групах). Причиною виступає часта незадоволеність потреби в соціально орієнтованій формі спілкування. Як правило, в якості факторів, що привертають підлітків у неформальні вуличні групи спілкування, виступають: недоліки в організації дозвілля; погані взаємини з батьками; відсутність дорослих; свобода дій; емоційні контакти з однолітками обох статей; перебування у відокремлених місцях; галасливі прогулянки по вулицях і спільні витівки; можливість вживання заборонених засобів (сигарети, наркотики, алкоголь) [10].

У пубертатний період проявляється потреба в афіліації до якої-небудь групи. Група людей, що користуються повагою і особливим значенням для підлітка, називається референтною групою. Саме в ній підліток може поділитися виникаючими проблемами, які зрозумілі таким же, як він, розділити спільні інтереси та захоплення. Таким чином, спілкування з однолітками стає більш змістовним і глибоким, формуються і розвиваються емоційно-насичені форми (дружба і любов). Спілкування в даному віковому періоді все більше набуває гетеросоціальний характер, молоді люди освоюють соціальні норми і цінності [1].

У юнацькому віці відбувається оновлення мотивів, розширюється коло спілкування і його цілі. При цьому втрачає пріоритет внутрішньогрупове спілкування з однолітками, посилюються контакти з особами протилежної статі і з дорослими. Спостерігається посилення потреби у взаєморозумінні з іншими людьми: у юнаків – з 16% у 7 класі до 40% в 9 класі, у дівчат –

відповідно з 25 до 50%, що пов'язано з формуванням самосвідомості [2].

Ще однією важливою рисою юнацького віку є поява і розвиток дуже інтенсивних емоційних стосунків, що необхідні для формування повноцінної особистості, – дружби, любові. Поряд з розвитком товариських стосунків юнацький вік характеризується напруженим пошуком дружби як вибіркової, міцної і глибокої емоційної прив'язаності. Стосунки з однолітками психологічно зорієнтовані на майбутні взаємини в дорослому товаристві, є однією з форм засвоєння його норм. Наштовхуючись на байдужість, роздратування дорослих, підлітки змушені розширювати свої контакти з ровесниками, інтенсивно формувати свій соціум, жорсткі закони якого часто стають своєрідним протестом проти дорослої спільноти.

В юності дружба займає таке важливе становище тому, що вона виникає, коли в людини немає ще ні власної сім'ї, ні професії, ні коханої (го). З появою нових, «дорослих» прив'язаностей дружба поступово втрачає своє привілейоване становище [9]. Часто батьки можуть з упевненістю вважати, що саме вони будуть найкращими друзями для своєї дитини. Але потрібно розуміти, що підлітку необхідно спілкуватися з однолітками. Поступово потреба в спілкуванні змушує дитину шукати емоційний контакт не тільки з дорослими, а й з однолітками, з іншими дітьми. У підліткових групах сформується більш диференційована соціальна орієнтація і соціальне сприйняття. У своєму середовищі, взаємодіючи один з одним, підлітки вчаться рефлексії на себе і однолітка. Взаємна зацікавленість, спільне розуміння навколишнього світу і один одного стають самоцінними. Спілкування виявляється настільки привабливим, що діти забувають про уроки і домашні обов'язки. Зв'язки з батьками, такі емоційні в дитячі роки, стають не настільки безпосередніми. Підліток тепер менше залежить від батьків, ніж у дитинстві. Свої справи, плани, таємниці він довіряє вже не батькам, а другу, товаришу, стосунки з якими побудовані на взаєморозумінні [5]. При цьому в категоричній формі відстоює право на дружбу зі своїм однолітком, не терпить ніяких обговорень і коментарів з приводу не тільки недоліків, але і достоїнств друга. Обговорення його особистості в будь-якій формі, навіть у формі похвали, сприймається як замах на право вибору підлітка, його свободу. У відносинах з однолітками підліток прагне реалізувати свою особистість, визначити

свої можливості у спілкуванні. Щоб здійснювати ці прагнення, йому потрібні особиста свобода і особиста відповідальність. І він відстоює цю особисту свободу як право на дорослість.

Старші підлітки частіше перебільшують свої якості і більш адекватно оцінюють оточуючих, їхній внутрішній світ. У групі відбувається пізнання, вибір товариша й особистого друга. Дружні відносини в підлітків виникають звичайно на основі їхньої взаємної привабливості, психологічної сумісності чи загальних інтересів. У дружніх відносинах формуються: чуйність, співпереживання, емпатія.

Психологія спілкування в підлітковому віці будується на основі переплетіння двох потреб: відокремлення й потреби включеності у будь-яку групу чи спільність. Посилюється потреба в автономії, недоторканності свого особистого простору. Зазначимо, що в підлітковому віці дружбу розуміють як автономну взаємозалежність: підліток усвідомлює, що не може задовольняти в дружбі всі свої емоційні і психологічні запити; тому друзям дозволено встановлювати незалежні відносини з третіми особами, що робить учасників дружнього союзу одночасно залежними і автономними один від одного. Типова риса підліткових груп – надзвичайно висока конформність [7].

Відстоюючи свою незалежність від старших, підлітки некритично ставляться до думок власної групи. Підлітки, будучи постійно стурбовані самі собою і припускаючи, що інші поділяють їх занепокоєність, зазвичай діють у розрахунку на якусь уявну чи реальну аудиторію. Враховуючи значущість спілкування в підлітковому віці, можна впевнено говорити про те, що вибір підлітком життєвого шляху багато в чому залежить від того, в яку групу він потрапляє. Чим менше індивідуалізована свідомість підлітка, чим слабкіший його зв'язок з батьками, чим яскравіше виражена реакція емансипації, тим більше вірогідності, що асоціальне угруповання стане для нього референтним, таким, що скеровуватиме всю його поведінку [5].

Франсуаза Дольто, французький психоаналітик, означає підлітковий період як мутаційну фазу розвитку, протягом якої підліток рухається шляхом невідомих йому перетворень. За її словами, це є «крихким» віком і водночас чудовим, оскільки підліток реагує на все хороше, що для нього робиться [2].

Отже, підлітковий вік – це період специфічних психологічних контрастів, що характеризують як внутрішній світ індивіда, так і сферу його міжособистісних стосунків. В різних вікових групах взаємини дружби мають особливі риси, вивчення яких важливе для складання ефективних виховних програм. Оскільки дружба є найважливішою формою діяльності в підлітковому віці, а її зміст безумовно пов'язаний зі спілкуванням, яке виступає необхідною умовою психічного розвитку. Саме тому велика кількість дослідників підліткового і юнацького віку відводять дружбі одну з центральних ролей в цьому життєвому періоді.

Таким чином, дружба є інструментом вирішення завдань психічного розвитку підлітка, забезпечуючи самопізнання, саморозкриття та формування ідентичності особистості підлітка.

Список використаних джерел та літератури:

1. Абрамова Г. С. Вікова психологія. – М., 2000. – 356 с.
2. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка : монографія. – Київ : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2003. – 340 с.
3. Варій М. Й. Психологія особистості : навч. посіб. – К. : Центр учб. літ., 2008. – 592 с.
4. Кісарчук З. Г., Ермусевич О. І. Психологічна допомога сім'ї : навч. посіб. – у 3-х кн. – Київ : Главник, 2006.
5. Максимова Н. Ю. Сімейне консультування: навч. посіб. – Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2011. – 304 с. – Бібліогр.: с. 300-302.
6. Поліщук В. М. Вікові кризи в підлітковому і юнацькому віці: базові симптомокомплекси: монографія / Валерій Миколайович Поліщук. – Суми: Університет. книга, 2012. – 478 с.
7. Трухін І. О. Соціальна психологія спілкування : навч. посіб. – К: Центр навч. літ., 2005. – 336 с.
8. Фрейд Анна Теория и практика детского психоанализа / Пер. с англ. и нем. – М. : Апрель Пресс, ЗАО Изд-во ЭКСМО-Пресс, 1999. – 384 с.
9. Циба В. Т. Соціологія особистості: системний підхід (соціально-психологічний аналіз) : навч. посіб. – Київ : МАУП, 2000. – 152 с.
10. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды. – М. : Педагогика, 1989. – 560 с.

В. П. Вовк,
кандидат психологічних наук, доцент
М. В. Ярова,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ДЕВІАНТНА ПОВЕДІНКА ПІДЛІТКІВ: ПРОФІЛАКТИКА ТА КОРЕКЦІЯ

Проблема важких учнів – одна з центральних психолого-педагогічних проблем. Ця проблема стає особливо очевидною в період побудови демократичної держави з ринковою економікою. Тяжке економічне становище країни, руйнація попереднього світогляду й несформованість нового, відсутність належних знань і вмінь жити й працювати в умовах конкурентного й високоорганізованого виробництва – все це призвело наше суспільство до серйозних труднощів і внутрішніх конфліктів. Особливо складно в цей період виявилось підростаючому поколінню.

Сьогодні ми змушені констатувати, що байдуже ставлення держави до підростаючого покоління викликало з його боку відповідну реакцію. Серед молоді посилюється нігілізм, демонстративна й зухвала в відношенні до дорослих поведінка, частіше й у крайніх формах стали проявлятися жорстокість і агресивність. Серед неповнолітніх зростають такі злочини, як зловмисні вбивства, тяжкі тілесні пошкодження, розбійні напади, грабунки, зґвалтування тощо.

На сьогоднішній день сучасна соціальна ситуація набуває рис вираженої нестабільності, спостерігається руйнування державної системи суспільного виховання, ускладнення умов життєдіяльності, зміна моральних цінностей, послаблення виховання та духовної функції сім'ї тощо. Ці чинники призводять до поширення безпритульності неповнолітніх, зростання дитячої злочинності та інших соціальних явищ. Проблема девіантної поведінки підлітків набуває дуже актуального характеру та потребує особливої уваги щодо її розв'язання..

Під девіантною поведінкою слід розуміти систему вчинків, які відхиляються від прийнятих у суспільстві правових і моральних норм, які проявляються у вигляді незбалансованості психічних процесів,

неадаптивності, порушенні процесу самоактуалізації, в ухиленні від морального контролю за власною поведінкою [3, с. 97].

Девіація – широкий спектр відхилень поведінки особистості від традиційних у даному суспільстві нормативів поведінки. Девіантність – це прояв порушення соціальної регуляції поведінки, дефектності психічної саморегуляції. Девіант – індивід, що відрізняється за своїми характеристиками від основної маси йому подібних. Девіант може бути як негативним – в гірший бік – так і позитивним. Соціальна норма – це явище групової свідомості у вигляді уявлень, що поділяє група, та найбільш частих суджень членів групи про вимоги до поведінки з урахуванням соціальних ролей, що створюють оптимальні умови буття [2, с. 214].

В психології існує кілька понять, які характеризують цю соціальну групу: важковиховувані, кризові, педагогічно запущені, дезадаптовані, асоціальні, аморальні підлітки. Підлітковий вік є достатньо складним кризовим періодом розвитку. На думку К. Левіна, підліток знаходиться в стані “маргінальної особистості”: він вже вийшов з дитячого віку, але ще не став дорослим [5].

Підлітковий вік як кризова стадія розвитку особистості, на думку видатних психологів (З. Фрейд, А. Адлер, А. Рубінштейн, І. Кон), передбачає, що певний підліток важкий як для себе, так і для інших [9, с. 85].

Серед українських дослідників проблему відхилень у поведінці неповнолітніх вивчали такі відомі вчені, як А.Г. Антонова, І.С. Дьоміна, О.В. Киричук, І.П. Лисенко, Н.Ю. Максимова, В.П. Оржеховська, Т.М. Титаренко, В.О. Татенко, С.О. Тарарухін, С.І. Яковенко та ін.

Основними ознаками девіантної поведінки є:

- багаторазові, тривалі порушення не будь-яких, а найважливіших норм для певного суспільства на цей час;

- поведінка є наслідком кризової, нестандартної ситуації і зумовлена загальною спрямованістю особистості;

- сама поведінка супроводжується різноманітними виявами соціальної дезадаптації, викликає негативну оцінку з боку інших людей;

- поведінка не ототожнюється з психічними захворюваннями чи патопсихологічними станами, хоча може за певних умов набувати патологічних форм (алкоголізм, наркоманія тощо);

– результатом поведінки є заподіяння реальної шкоди самій особистості чи навколишнім [3, с. 93].

В залежності від способів взаємодії з реальністю та порушенням тих чи інших норм суспільства прояви девіантної поведінки поділяються на 5 видів:

1. Делінквентний вид девіантної поведінки – сукупність протиправних вчинків та злочинів, які не відповідають формально зафіксованим соціальним та юридичним нормам.

2. Адиктивний вид девіантної поведінки – поведінка, що зумовлюється залежністю від різних хибних пристрасей: тютюнопаління, алкоголізм тощо.

3. Патохарактерологічний вид девіантної поведінки – поведінка, що зумовлюється патологічними змінами характеру, що сформувалися в процесі виховання.

4. Психопатологічний вид девіантної поведінки – ґрунтується на психопатологічних симптомах та синдромах – це прояви тих чи інших психічних порушень та захворювань.

5. Ґрунтується на суперцінностях – це виявлення обдарованості, таланту, геніальності в якійсь сфері діяльності, які виходять за рамки звичайного, нормального сприйняття [11, с. 72].

Виокремлюють такі групи причин, що зумовлюють девіантну поведінку особистості:

- соціальні – визначаються несприятливими соціальними, економічними, політичними умовами існування суспільства;
- соціально-психологічні – пов'язані з несприятливими особливостями взаємодії особистості зі своїм найближчим оточенням, із негативним впливом останнього на розвиток особистості;
- педагогічні – виявляються в недоліках сімейного та шкільного виховання;
- індивідуально-психологічні – пов'язані з наявністю певних характеристик індивіда, що ускладнюють процес його соціалізації [11, с. 49].

Н.Ю. Максимова вважає, що девіантна поведінка особистості часто пов'язана з її важковиховуваністю в дитинстві [6]. Автор зазначає, що тривале незадоволення життєво важливих потреб особистості може призвести до активізації психологічних захистів, результатом чого є формування особистісних новоутворень, що викривлюють сприйняття довкілля на користь уявлень, які задовольняють суб'єкта. Поведінка в цьому випадку стає сурогатом

тієї соціально цінної діяльності, яка б дійсно призвела до задоволення життєво важливих потреб. За результатами дослідження девіантної поведінки підлітків, Н.Ю. Максимова звернула увагу також на те, що різні форми поведінки, яка відхиляється від норми, є наслідком недостатнього засвоєння індивідом позитивного соціального досвіду [6].

Як бачимо, проблема девіантної поведінки цікавить учених давно, але незважаючи на це, в сучасному світі вона не стає менш актуальною. Річ у тому, що девіантна поведінка, як правило, закладається в підлітковому віці, адже впродовж цього періоду відбувається своєрідний перехід від дитинства до дорослості, від незрілості до зрілості, який пронизує всі сторони розвитку підлітка: анатомо-фізіологічна перебудова, інтелектуальний і етичний розвиток, а також різноманітні види діяльності. Крім того, загальновідомо, що підлітки в наш час як і в будь-який інший, є однією з найменш захищених верств населення. Отже, якщо не займатися виявленням і профілактикою та корекцією девіантної поведінки в підлітковому віці, то ця проблема не зникне, незважаючи на велику кількість розробок наукових підходів.

Власне психологічна допомога особистості здійснюється за такими напрямками, як психологічна превенція (попередження, профілактика) й психологічна інтервенція (подолання, корекція, реабілітація). Психодіагностика при цьому є допоміжним засобом, що вирішує проміжні практичні завдання [6].

Загалом профілактично-корекційна робота спрямована на реалізацію таких функцій: виховну (поновлення позитивних якостей, що переважали до появи девіантної поведінки); компенсаторну (формування прагнення компенсувати певні соціальні недоліки, активізація діяльності в тій сфері, де особистість може досягти успіху, реалізувати потребу в самоствердженні); стимулюючу (активізація позитивної суспільно корисної діяльності через зацікавлене емоційне ставлення до особистості); коригуючу (виправлення негативних якостей особистості, коригування мотивації, ціннісних орієнтацій, атитюдів, поведінки); регулятивну (забезпечення впливу учасників міжособистісної взаємодії для зміни ступеня участі особистості в груповій діяльності з поступовим переходом до саморегуляції й самоконтролю) [4].

Психологічна корекція девіантної поведінки передбачає також психологічне втручання в особистісний простір для стимулювання

позитивних змін, послаблення або усунення тих форм поведінки особистості, що перешкоджають її соціальній адаптації [6].

Зрозуміло, що надання психологічної допомоги в цьому випадку буде ефективним за умови бажання таких змін із боку девіанта. Тому основними завданнями психологічної інтервенції за девіантної поведінки особистості є такі: створення сприятливих соціально-психологічних умов для особистісних змін або одужання; розвиток мотивації на соціальну адаптацію або одужання; стимулювання особистісних змін; корекція поведінки з урахуванням специфіки її проявів у процесі психологічного консультування або психотерапії [6; 8].

Очевидно, що профілактика й корекція девіантної поведінки особистості є особливо дієвою на ранніх етапах, зокрема, під час навчання в школі. Тут слід приділити увагу тим особливостям поведінки, що можуть передувати правопорушенням. Йдеться, насамперед, про прогули (можуть бути як формою девіантної поведінки, так і наслідком невротизації дитини – «шкільного неврозу»), погану успішність у навчанні (може бути зумовлена як педагогічною занедбаністю, так і дефектами інтелектуального розвитку, затримкою психічного розвитку загалом), низький статус дитини в шкільному колективі, ізолюваність у ньому; наявність компенсаторної поведінки інфантильного характеру (через прагнення забезпечити успіх будь-яким чином, зокрема, через роль «класного блязня» або поведінку «луддита», який псує зошити відмінників та меблі, б'ється) тощо. Зрозуміло, що профілактична робота має здійснюватися в тісному контакті з батьками й педагогами. При цьому слід урахувати, що педагоги, часто не помічаючи цього, роблять більше зауважень «важким» дітям, ніж «нормальним», оцінка дається не окремому вчинку, а особистості загалом, до оцінювання нерідко підключається увесь клас. Тому передумовою успішної профілактичної роботи є психологічне консультування педагогів і батьків щодо змісту, особливостей прояву й чинників девіантної поведінки, а також специфіки взаємодії з девіантами [8].

Н. Максимова зазначає, що однією з найефективніших форм роботи з підлітками, схильними до девіацій у поведінці, є групові психокорекційні заняття, на яких членами групи й ведучим розігруються складні для присутніх дітей ситуації. Внаслідок цього, як зазначає автор, «виникає можливість обговорювання шляхів розв'язання проблеми найвідповіднішою мовою – мовою реальної

поведінки» [7, с. 245]. Адже підліток неодноразово спостерігає відтворення в різноманітних варіантах важкої для нього ситуації, внаслідок чого зростає його здатність об'єктивного її сприймання й розпізнавання в реальному житті, засвоєння адекватних способів поведінки. Важливо тільки, щоб такі підлітки не сприймали інших членів групи як засіб для досягнення своїх цілей, а вчилися їх слухати й розуміти та співпрацювати з ними. При індивідуальній роботі підлітків слід орієнтувати на усвідомлення й уточнення цілей їхньої діяльності, навчити ставити ті реальні цілі, що повною мірою дозволять їм реалізувати себе як особистість у позитивно спрямованій діяльності, навчити різноманітним засобам самоконтролю, розпізнавання ситуацій, що адресовані «слабким місцям» підлітків для досягнення накреслених цілей, навчити сприймати іншу людину як партнера тощо [7].

Крім того, ми вважаємо, що серйозною й важливою формою роботи педагогів і психологів із учнями є виявлення категорії підлітків, які схильні до девіантної поведінки. Вона проводиться з кожним учнем окремо. Ця форма профілактичної роботи проявляється в низці наступних фаз: фаза спостереження (виявлення чогось незвичайного в поведінці учня); фаза виявлення відхилення; фаза тлумачення проблеми; фаза впевненості в правильності діагнозу; бесіда з учнем.

На нашу думку, ця робота буде мати позитивні результати лише за умови високої професійності відповідальності педагогів, психологів, вихователів, а також за умови різностороннього впливу на особистість учня, сукупності таких форм та методів роботи, які будуть виховувати активну, самостійну особистість, що добровільно відмовиться від негативних форм поведінки й буде прагнути розвивати свої здібності, реалізовувати власні можливості.

Таким чином, під профілактикою та корекцією девіантної поведінки учнів підліткового віку слід розуміти комплекс цілеспрямованих колективних і індивідуальних впливів на свідомість, почуття й волю учнів із метою вироблення в них імунітету до негативних впливів оточуючого середовища, попередження асоціальної спрямованості, їхньої антигромадської поведінки й перебудови ставлення учнів до оточуючої дійсності в процесі перевиховання.

Список використаної джерел та літератури:

1. Демичева А.В. Девиантное поведение в современном украинском обществе. 1999. № 2. С. 94-98.
2. Змановская Е.В. Девиантология: (Психология отклоняющегося поведения): учеб. пособ. для студ. высш. учеб. заведений [Електронний ресурс] / В. Змановская. М.: изд. центр «Академия», 2003. 288 с.
3. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения : учеб. пособ. для вузов. М.: ТЦ Сфера, 2001. 160 с.
4. Клейберг Ю.А. Психология девиантного поведения. М.: ТЦ «Сфера», 2003. С. 99-154.
5. Левин К. Разрешение социальных конфликтов. СПб, 2000.
6. Максимова Н.Ю. Виховна робота з соціально дезадаптованими школярами. Методичні рекомендації. Київ, 1997.
7. Максимова Н.Ю. Психологія адиктивної поведінки: навч. посіб. Київ : ВПУ «Київський університет», 2002. 308 с.
8. Психотерапевтическая энциклопедия / Под ред. Б.Д. Карвасарского. СПб.: Питер, 2000. 1024 с.
9. П'ятаков Є.В. «Важкий» підліток: чому в нього з'являються кримінальні установки? // Народна освіта. 2004. № 4. С. 242-250.
10. Скрипченко О.В. Вікова та педагогічна психологія : навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
11. Хомич А.В. Психология девиантного поведения : учеб. пособ. [Електронний ресурс]. Ростов-на-Дону, 2006.

О. Б. Горгота,

*кандидат філософських наук, доцент
(м. Полтава)*

ПСИХОЛОГІЧНА ПРОБЛЕМА ІДЕНТИЧНОСТІ У ФОРМУВАННІ ОСОБИСТОСТІ ПІДЛІТКА

Україна ХХІ століття постала перед рядом викликів, які потребують ґрунтового аналізу та адекватних відповідей. Соціально-політичні трансформації; війна з московським окупантом у Криму та на східних українських землях; західні ліберальні рухи, які

взаємодіють з українським соціокультурним середовищем, пропагуючи нові форми існування особи в соціумі, як то «гендер», ЛГБТ тощо. Усі ці фактори впливають на формування особистості сучасного українського підлітка. Тому необхідний соціально-психологічний аналіз такого впливу, зокрема, у сфері самоідентичності.

За даними останніх психологічних досліджень, у значної частини українських підлітків сьогодні спостерігаються: життєва безпорадність, соціальний нігілізм, пасивність, відчуженість від дорослих, зневіра та байдужість до всього. Процес формування ідентичності та образу «Я» у неповнолітніх характеризується послабленням значущості уявлень про базові морально-етичні принципи. Можна сказати, що посилюються поведінкові відхилення, зростають егоцентричні тенденції, молодшає вік злочинців, формуються різні форми відхиленої поведінки. Сьогодні посилюється потреба молодшої людини щодо самовизначення в системі соціальних зв'язків, пошуку шляхів, які допомогли б індивіду відтворити цілісність та впорядкованість образу «зруйнованого світу», формуванню здорової і гармонійної ідентичності, виходу з кризи ідентичності та пошуку відповіді на запитання «Хто Я?» [5, с. 310-311].

Досягнення ідентичності є особливо важливим для самореалізації особистості, особливо для формування особистості підлітка. Успішне функціонування та зростання особистості в усіх сферах суспільного життя визначається особистісними якостями, здібностями, домаганнями та цінностями, успішним подоланням кризи ідентичності підліткового віку [5, с. 311].

Проблема ідентичності є предметом численних психологічних досліджень зарубіжних учених: Е. Еріксон, Г. Брейкуелл, Д. Б'юдженталь, А. Ватерман, Е. Гоффман, У. Дойс, Д. Кемпбелл, Дж. Марсія, Дж. Мід, Е. Мінделл, С. Московічі, Ж. Піаже, Г. Теджфел, Дж. Тернер, Р. Фогельсон та ін.

Серед українських дослідників психологічної природи ідентичності особистості та, зокрема підлітка, варто відмітити праці: О. Ічанської, Ю. Лановенко, І. Середницької, Г. Костюка та ін.

У період підліткового віку виникає потреба в самоідентифікації як процесі формування ідентичності, яка реалізується у вивченні своєї особливості, розмірковувань про самого

себе у минулому, теперішньому і майбутньому, аналізі своїх домагань у взаємовідносинах і діяльності.

«Ідентичність» є складним соціально-психологічним поняттям, що вміщує різні рівні свідомості особистості, індивідуальні й колективні, онтогенетичні та філогенетичні характеристики. Дослідження психологічних основ цього поняття є важливим для саморозвитку, самоактуалізації особистості. Особливо, є актуальним для формування особистості підлітка.

З психоаналітичних позицій, процес формування ідентичності розглядається як результат розпаду «дитячого Я» і необхідності синтезу нового «дорослого Я», як процесу утворення «над-Я». З Super Ego пов'язується вироблення стримуючих морально-етичних принципів. Якщо особистість – це уявлення про індивідуума, яке складається в інших, то «ідентичність» – це уявлення про самого себе, що формується під впливом різних факторів, як внутрішніх так і зовнішніх.

Цей процес розглядається як першоджерело всіх труднощів і всіх порушень поведінки в підлітковому віці. Разом з тим, він є необхідною основою формування особистості. З кризою ідентичності пов'язується схильність до психогенних депресій і суїцидальної поведінки, а також епізоди дереалізації і деперсоналізації у підлітків.

Класична основа психоаналітичного дослідження проблеми ідентичності – праці Еріка Еріксона [9-11]. Він надавав особливого значення тому, як різноманітний соціально-емоційний досвід впливає на формування самототожності у підлітків в роки ранньої зрілості. Його центральна психосоціальна проблема – самототожність «Я», з якою стикаються підлітки в сучасному йому американському суспільстві.

За словами психолога, у культурі з жорсткими соціальними нормами (наприклад, в країнах ісламу) ці проблеми самототожності мінімізовані, оскільки присутній невеликий вибір можливостей. У цьому випадку самототожність «дарується» молоді, і дотримання status quo просто мається на увазі.

Американське ж суспільство надає своїй молоді набагато ширше розмаїття можливостей – професійних, ідеологічних і соціальних. В наслідок чого американські підлітки є більш вразливими щодо проблеми самототожності.

На думку Е. Еріксона, демократична система в Америці породжує особливо серйозні проблеми, оскільки демократія вимагає

самототожності в душі Make Your Self («зроби себе сам»). З цієї причини на американській молоді лежить значна відповідальність, пов'язана з усвідомленням того, хто вони є і як їм знайти свою власну нішу в світі дорослих. Коли демократія поєднується з технологічно обумовленими спотвореннями соціального світу, криза самототожності посилюється.

Сучасні технології вимагають тривалої формальної освіти. Таке тривале навчання, часто пов'язане з фінансовою залежністю від батьків, відчутно подовжує у підлітків період усвідомлення того, як вони живуть і якою має бути їх доросле життя.

Проблема самототожності незмірно ускладнюється також і в зв'язку з надзвичайно швидкими соціальними змінами, які вимагають перегляду діючих цінностей і норм.

У період трансформаційних змін сучасності особистість опиняється в ситуації, що провокує виникнення кризи ідентичності. Вона виражається в різних формах: депресії, апатії, безмістовної жорстокості, формах залежності та безпорадності, прагненні втекти від реального світу, різних формах містицизму, нігілізму й нарцисизму, різних формах алкогольної і фармакологічної залежності. Ця тенденція призводить до негативної автономії, ідеології безчасовості, дезінтеграції і відсутності життєвих планів, тобто до втрати ідентичності [8, с. 140].

Криза ідентичності підліткового віку тісно пов'язана з кризою сенсу життя. Процес формування власної ідентичності супроводжує людину упродовж всього її життя. В основі особистісного зростання лежить самовизначення, що має ціннісно-смыслову природу. Становлення ідентичності, що особливо інтенсивно проходить в підлітковому віці, неможливе без зміни системних соціальних зв'язків, по відношенню до яких підліток виробляє певні позиції. Усвідомивши вироблену позицію, він здійснює вибір, життєво значущий для нього та всього його подальшого життя. Складність цього завдання полягає, з одного боку, в тому, щоб зрозуміти свою роль як члена суспільства, з іншого, – досягнути свої власні унікальні інтереси, здібності, що задають сенс й напрямок життя.

Формування особистості підлітка, становлення його ідентичності відбувається в певних соціокультурних умовах, у взаємовідносинах з близькими дорослими, однолітками. Тому всі ці фактори є особливо важливими при виборі підлітком зразків поведінки, що здійснюється в реальному колі спілкування.

Якщо ситуація є соціально та психологічно несприятливою, а зразки – нереальними, тим складніше переживає підліток кризу ідентичності, тим більше у нього проблем з тими, хто його оточує. І в цьому велику роль відіграють не лише сім'я та родина, але й соціум та мас-медійний простір.

За Е. Еріксоном, ідентичність здорової особистості забезпечує суб'єктивне почуття самототожності та неперервності.

Це дозволяє людині адекватно реагувати на виклики світу, адаптуватися до трансформації умов та унеможливлювати загрози психологічних хвороб. Особистість із деформованою ідентичністю або з відсутністю останньої, є психологічно нестійкою, піддається негативним психологічним впливам, не виробляє достатні механізми психологічного захисту.

У пошуках особистої ідентичності людина вирішує, які дії є для неї важливими, і виробляє певні норми для оцінки своєї поведінки та поведінки інших людей. Цей процес пов'язаний з усвідомленням особистої цінності і компетентності.

Важливим механізмом формування ідентичності стають, як стверджує Е. Еріксон, послідовні ідентифікації дитини з дорослими, які складають необхідну базу розвитку психосоціальної ідентичності в підлітковому віці. Почуття ідентичності формується у підлітка поступово; його джерелом слугують різні ідентифікації, корені яких ведуть у дитинство. Підліток вже намагається виробити єдину картину світосприйняття, де всі ці цінності, оцінки повинні синтезуватися.

В ранній юності індивід прагне до переоцінки самого себе у відносинах з близькими людьми, суспільством в цілому – в фізичному, соціальному та емоціональному планах. Він напружено працює, щоб висвітлити різні грані свого «Я» і стати самим собою.

Пошук ідентичності може відбуватися по-різному. Один із способів вирішення цієї проблеми полягає у випробуванні різних ролей. Деякі молоді люди після рольового експериментування та моральних пошуків починають просуватися в напрямку певної цілі. Інші зовсім можуть оминати кризу ідентичності. До таких належать ті, хто беззаперечно сприймає цінності своєї сім'ї і обирає шлях, визначений батьками. Деякі молоді люди у пошуках ідентичності зустрічають значні труднощі. Нерідко ідентичність здобувається лише після тривалих випробувань, численних спроб і помилок.

Головною небезпекою, якої, на переконання Еріка Еріксона, повинна уникнути молода людина в цей період, є розмивання відчуття свого «Я» внаслідок розгубленості, сумнівів у можливості спрямувати своє життя в потрібне русло. Він вважає центральним психологічним процесом юності формування особистої ідентичності, тобто відчуття індивідуальної самототожності, наступності та єдності. Криза ідентичності складається із серії особистісних виборів, ідентифікацій і самовизначень.

За відсутності особистісної ідентичності виникає свого роду «неадекватна ідентичність» як соціально-психологічне відхилення, що проявляється у:

- дистанціюванні від психологічної інтимності, тісних міжособистісних відносин;
- «розмиванні» почуття часу, нездатності будувати життєві плани, страху дорослішання та змін;
- невмінні реалізувати свої внутрішні ресурси й зосередитись на якійсь головній діяльності, розпиленні продуктивних творчих здібностей;
- формуванні «негативної ідентичності», що виражається у відмовленні від самовизначення й виборі негативних зразків для наслідування.

Ерік Еріксон визначав, що криза самототожності проявляється в трьох основних сферах поведінки підлітків: 1) проблема вибору кар'єри; 2) членство в групі однолітків; 3) вживання алкоголю і наркотиків.

Концепція кризи самототожності Е. Еріксона є важливим теоретичним підходом, що дозволяє зрозуміти безліч психологічних проблем підліткового періоду.

Результатом переживання кризового періоду є виникнення особистісних змін як психічних новоутворень або як нового досвіду (людина відкриває у собі нові здатності та нові властивості). Отже, відбувається зміна психологічної організації людини та її особистісне зростання [6].

Ця трансформація, яка відбувається в особистості підлітка після кризи ідентичності, може мати як негативні, так і позитивні наслідки.

Криза часто призводить до індивідуального і культурного оновлення, особистісного росту і прогресу у розвитку [8, с. 137].

Криза ідентичності сприяє подоланню стагнації розвитку особистості, що виражається у набутті змісту, визначенні цінностей та їх реалізації. Її призначення полягає у зміні ситуацій, що перешкоджають розвитку особистості [3, с. 180].

Одним із індикаторів кризи ідентичності є конфлікт, який переживається в суб'єктивному досвіді людини. Конфлікт може бути джерелом розвитку особистості, визначати її конструктивний або деструктивний життєвий сценарій (А.Адлер, К.Левін, К.Роджерс, В.Франкл, Е.Фромм, К.Хорні, К.Юнг та ін.). Зріла ідентичність усуває почуття загубленості, невпевненості, незахищеності, непоінформованості, стреси, конфлікти, сумніви щодо правильного чи неправильного вибору поведінки, зберігає нормальний стан свідомості в умовах трансформації сучасного суспільства (М.Й. Боришевський, Ф.Є. Василюк, Н.В. Грішина, С.Д. Максименко, Н.В. Скотна, Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелева та ін.).

Якщо прийняти за аксіому тлумачення ідентичності як зібрання людиною особистісно-рольових уявлень про себе у вигляді інтегративної цілісності соціальних, психофізіологічних характеристик, котрі схвалені значимою групою й утверджують збалансоване поєднання і співіснування особистісної та соціальної складових ототожнення, то під кризою ідентичності слід розуміти певну деформацію чи дисбаланс цієї цілісності. Причому руйнація одного аспекту такої цілісності закономірно спричинює розпад іншого і навпаки [1].

Важлива умова подолання кризи – глибинна рефлексія процесу ідентифікації у підлітковому віці та створення певних умов психологічного супроводу підлітків на етапі їх особистісного та життєвого самовизначення.

У навчально-виховній, освітній системі України необхідно присутній психолог, соціальний педагог, до функцій якого входить психологічний супровід формування особистості підлітка. На цьому кваліфікованому працівникові лежить велика відповідальність щодо відповідей на запити учня, його вибору зразків для соціально-морального наслідування. Шкільний психолог, соціальний педагог повинні мати не довільні, за власним бажанням, суб'єктивні основи надання психологічної допомоги учням. Вони повинні мати чіткі, державою й громадою визначені, критерії, інструменти психологічного супроводу підлітків. Щоб унеможливити виникнення психологічних відхилень та хвороб (наприклад, гомосексуалізм).

У традиційних суспільствах, до яких належить і Україна, вибір основи для самототожності молодій людині є зрозумілим та визначеним. Що дає можливість підліткові легше пройти важкий шлях самоідентифікації, подолати соціально-психологічні труднощі та жити повноцінним, здоровим життям.

Отже, становлення ідентичності та позитивне подолання її кризи є передумовою гармонійного розвитку особистості в підлітковому віці. Для підлітків є життєво необхідним конструктивне подолання кризи при формуванні ідентичності та власної «Я-концепції». І цьому допомагають фахівці-психологи, які мають усвідомлювати всю важливість покладеного на них завдання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Довгань О. Специфіка кризи особистості у юнацькому віці / О. Довгань // Психологія і суспільство. – 2004. – № 2.
2. Зливков В.Л. Самоідентифікація в педагогічній комунікації / В.Л. Зливков. – К. : Український центр політичного менеджменту, 2005. – 144 с.
3. Ічанська О.М. Становлення особистісної ідентичності в ранньому юнацькому віці : дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова / Ічанська Олена Михайлівна. – Київ, 2002. – 230 с.
4. Клочек Л.В. Розвиток процесів ідентифікації і відособлення у підлітковому і ранньому юнацькому віці : автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07 / Нац. пед. ун-т ім. М.П. Драгоманова / Л.В. Клочек. – Київ, 2005. – 20 с.
5. Краєва О.А. Криза ідентичності підліткового віку та її роль у становленні зрілої особистості / О.А. Краєва // Зб. наук. пр. КПНУ імені Івана Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С.Костюка АПН України. Проблеми сучасної психології. – 2010. – Вип. 7. – С. 310-321.
6. Лановенко Ю. Екзистенціальний зміст суб'єктивного аспекту юнацької кризи / Ю. Лановенко // Соціальна психологія. – 2006. – №5.
7. Панасенко Н.М. Психологія підлітка в сучасній ситуації соціального розвитку. Пробл. загальн. та пед. психології. – Київ, 2007. – Т. 9. – Ч. 6.
8. Середницька І.Я. Психологічний аналіз кризи ідентичності у студентській молоді : дис. канд. психол. наук: 19.00.01 /

Південноукраїнський держ. пед. ун-т ім. К.Д.Ушинського / Ірина Ярославівна Середницька. – Одеса, 2005. – 287 с.

9. Эриксон Эрик Г. Детство и общество / А.А. Алексеев (науч. ред); А.А. Алексеев (пер. с англ.). – [2-е изд., перераб. и доп.]. – СПб.: Ленато, Фонд «Университет кн.», 1996. – 592 с.

10. Эриксон Эрик. Идентичность: юность и кризис : учеб. пособ. [пер. с англ. А.В.Толстых (общ. ред. и предисл.)]. – 2-е изд. – М.: Флинта и др., 2006. – 341 с.

11. Эриксон Э. Трагедия личности. – М.: Алгоритм ; Эксмо, 2008. – 256 с.

В. Ю. Гошта,
учениця 10-В класу,
Науковий керівник: С. А. Стефанцева,
практичний психолог
(м. Хмельницький)

ВПЛИВ СЕЛФІ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ФЕНОМЕНА НА САМОПРЕЗЕНТАЦІЮ ПІДЛІТКІВ

*«В сучасному світі, якщо ти не сфотографував те,
що ти робиш, прирівнюється до того,
що ти не робив цього взагалі»
(Валері Лопез, фотограф із Майямі)*

Сучасні умови розвитку України на шляху її інтеграції в європейське співтовариство обумовлюють необхідність формування нових правил поведінки, здатність презентувати свої вміння, створювати певний образ себе. Людина повинна усвідомлювати свої інтереси, репрезентуючи їх оточуючим, розкриваючи свої якості, думки та переживання, які стосуються певного виду діяльності. Саме це сприятиме успіху в суспільстві та прогресу нашої держави, але в сучасних умовах все більше збільшується інформатизація та глобалізація суспільних процесів і саме в цих умовах зростає актуальність проблеми самопрезентації особистості. Пошук та побудова адекватної самопрезентації та її збереження, як свого «Я», є

важливою основою для становлення та позитивного розвитку як окремої особистості, так і суспільства в цілому.

За останні роки у зв'язку зі стрімким зростанням популярності соціальних мереж та файлообмінників з елементами соціальних мереж особливого захоплення серед молодих людей набуває мобільне автофотографування, відоме як селфі.

Бум селфі підтверджує унікальний феномен, що пов'язаний із бажанням майже кожного інтернет-користувача транслювати свою приватну інформацію через мережі. Беззаперечно, реальність для багатьох стає засобом формування віртуального «Я» особистості. Візуальний зміст повідомлень, що стосуються особистого життя, побуту, емоцій, проведення часу, а інколи і повсякденних та дріб'язкових справ, які користувачі демонструють за допомогою селфі, підтверджують факт інтернет-активності, що відповідно відображає їхню соціальну активність. Проте більшість користувачів не живуть реальним життям, а нібито працюють на власні контенти в мережі. Основною проблемою в цьому випадку є свідоме зосередження більшості молодих осіб на активності в мережі, що призводить до відриву від суспільного життя. Нестримне бажання публікувати власні фотографії у мережі, оцінювати світлини інших успішно замістила потребу в суспільній рефлексії, у бажанні живого спілкування, наповнення власного життя справжніми непідробними емоціями, а не тисячами смайликів.

Активне поширення селфі серед молоді детермінувало потребу наукового обґрунтування психологічних причин його виникнення, адже це новий факт психічної реальності сучасних юнаків і дівчат.

Мета дослідження реалізується шляхом виконання таких завдань:

- здійснити огляд наукової літератури щодо появи актуального феномену в сучасному суспільстві – селфі як способу самопрезентації у віртуальному просторі;
- дослідити основні причини захоплення селфі серед підлітків;
- здійснити емпіричне дослідження визначеної проблеми.

Психологи завжди намагалися дізнатись більше про те, як людина формує враження про себе, що складається в інших партнерів з комунікативного процесу, та про соціально-психологічні механізми, що лежать в основі «успішного» та «невдалого» представлення себе оточуючим. Це актуально не лише для учасників комунікативного

процесу, але й для розширення особистісного потенціалу, оптимізації професійної самореалізації та й просто для повноцінного функціонування особистості в соціумі [6, с. 39].

Проблему психологічних особливостей самопрезентації особистості у соціальному середовищі досліджували такі вчені, як Є. М. Бакушина, Т. А. Курбака, О. Р. Шишкова, А. Є. Жичкіна та ін. Віртуальну особистість та способи її самопрезентації в різних комунікаційних середовищах соціальних мереж вивчали Д. В. Іванова, С. І. Черних, Є. Горний та інші. Ми спираємось на роботи вчених, які аналізували особливості віртуальної комунікації, види комунікаційних он-лайн середовищ та засобів, які застосовує молодь (Д. В. Іванов, Н. В. Гордєєв, Л. Д. Александрова, В. Фріндт, К. Міллер та інші) [10, с. 160].

Треба відзначити, що термін «самопрезентація», зазвичай, в психології використовується як синонім управління враженнями для визначення багатьох стратегій та тактик, що використовуються індивідом у разі створення контролю зовнішнього іміджу та враження про себе, які особа демонструє всім оточуючим [11, с. 316].

Існує дві основні форми самопрезентації: «природна» і «штучна» [3, с. 46]. «Природна самопрезентація» властива всім людям без винятку, причому вона набута людиною з народження. Уже з дитинства людина має певну «оцінку-штамп» в очах оточуючих: «яка спокійна дитина», «яка темпераментна дівчинка». Ще не підозрюючи того, людина з ранніх років починає збирати «головоломку» свого образу. Усе це відбувається природно, без обдумування і прогнозувань. Ми думаємо, що тут не варто говорити про спадковість та гени, це, швидше, природний розподіл, природний процес визначення людини в структурі суспільної свідомості.

Головна мета «штучної самопрезентації» – завоювання лояльності до своєї персони з боку референтної, значимої для підлітка групи людей. По-іншому – для того, щоб завоювати прихильність важливих для нас людей, і не має значення, важливі вони в даній конкретній ситуації, або ж завжди є значимими для нас, ми вибудовуємо алгоритм комунікативного процесу з, так би мовити, «потенційною аудиторією» [13, с. 8].

Отже, самопрезентація в соціальних мережах – це цілеспрямоване формування власного образу «Я», який можна розглядати через призму власних цілей, мотивів, уявлень про власну зовнішність, а також як відображення особистих цінностей,

ідеального бажаного «Я». Процес побудови самопрезентації – це найчастіше самостійна, свідомо робота індивіда, на яку впливають не тільки певні особистісні якості індивіда, а і соціум (віртуальний соціум), що відображається в існуючих еталонах віртуальних образів, а також в оцінках, віртуальному етикеті, стереотипах, судженнях користувачів соціальних мереж [9, с. 63].

У дослідників феномен селфі викликає все більше зацікавлення. Науковці акцентують увагу на певних особливостях цього феномену, особистісних чи соціальних, що впливають на зростання популярності селфі як масового соціального явища.

Сама назва явища походить від англійського займенника self – «сам», «один».

У літературі трапляється декілька теорій, що пояснюють причини виникнення та поширення селфі:

Так, на думку К. Томсона, селфі слід розглядати з точки зору еволюції нарцисизму особистості, який реалізується засобами селфіпід впливом розвитку цифрових каналів поширення інформації. Селфі стає швидким та доступним способом заявити про себе та своє місце у суспільстві. Проте зловживання частотою та кількістю зроблених фотознімків є ризиком розвитку селфізму вже як певного виду залежності особистості [7].

Трактування селфі в розрізі тільки еволюції нарцисизму заперечує Н. Карр. Він вважає, що сучасна людина створює стрічку новин про себе та конструює власний імідж за допомогою селфі, відповідно, людина стає частиною медіа. Селфі розглядається ним як функціональний нарцисизм, який необхідний середньостатистичному користувачеві, щоб про нього почули і дізналися. Селфі є найзручнішою формою, що дає змогу швидко вмонтувати себе у світовий потік даних [8].

Як вважає Дж. Кілнер, ще одним із варіантів потреби у селфі є прагнення до самопізнання і самовдосконалення [12, с. 43]. Селфі, на його думку, є інструментом внутрішнього дослідження власного «Я». Також селфі успішно допомагає людині «сфальсифікувати себе», редагувати свій образ таким чином, щоб відповідати власному уявленню про себе.

У концепції Дж. Оуллет, селфі розглядається як віртуальний аналог матеріальних тотемів (сувенірів, постерів, іграшок), завдання яких - поєднати зовнішній світ із внутрішнім, це одна із форм особистого перфомансу, у якому реалізується самоідентичність

особистості та можливість представити себе у «привабливому вигляді» для навколишніх. З точки зору цієї концепції, селфі можна розглядати як рекламу, за допомогою якої особистість прагне «продати» себе соціуму [5, с. 62].

Б. Худ у книзі «The Self Illusion: How the Social Brain Creates Identity» пояснює селфі як процес нової суб'єктивності, який є неминучим в силу розквіту технологій [4, с. 34]. Селфі, на його думку, – один із найдоступніших і оперативних варіантів гуманізації технологій.

А. П. Рутледж розглядає феномен селфі не як ідентифікацію, а як комунікацію, де селфі є повідомленням, запрошенням до діалогу, прагненням до схвалення чи обговорення дій. Селфі – засіб візуальної комунікації, де фото є інколи потужнішим стимулом, ніж слово [7].

Саме підлітки схильні до селфізалежності. Це пов'язано з періодом становлення особистості – так званого соціально «Я». Зазвичай, молоді люди мають сумніви щодо власної привабливості та шукають приховані підтвердження цьому. А селфі – прекрасна можливість отримати зворотній зв'язок із соціумом. Але реакція у відповідь, зазвичай, така ж віртуальна, як і самі соціальні мережі.

Найчастіше залежність пов'язують з комплексами заниженої чи завищеної самооцінки, а також потребою в живому спілкуванні з іншими людьми. Відповідно, селфі може використовуватись з метою підвищення власної значимості і самооцінки, компенсування почуття власної неповноцінності.

Також за допомогою селфі реалізуються такі потреби:

- патологічно завищена самооцінка. Селфі стає інструментом, щоб постійно підкріплювати це відчуття значимості в очах інших людей;

- постійний брак в живому спілкуванні. Замість того, щоб налагодити стосунки з рідними, знайти друзів, займатися хобі, підлітки починають змінювати реальне спілкування на віртуальне.

Поширення селфі пояснюється і тенденцією розвитку сучасного суспільства – надмірне захоплення собою і потреба ефективної самопрезентації як необхідної умови успішного існування. Саме тут розходяться шляхи селфірів:

- 1) для одних «репости» стають засобом поділитися з «френдами» своїми враженнями, інтересами, досягненнями; через перегляд чужих «постів» починаються обговорення, виникають

мікроспільноти, даючи нові знайомства і навіть способи підвищення самооцінки.

2) для інших селфі є одним із чинників формування «Я» – система «лайків» дозволяє відстежувати прийняття/неприйняття суспільством, ставлячи особистість в залежність від соціальної оцінки. Підлітковий вік характеризується перевіркою самооцінки на міцність, саме в цей період для підлітка стає важливим його успішність, популярність в референтній групі.

Чому саме селфі стають для підлітків частиною їх соціального життя?

1. Це заняття може бути «прикольним», «крутим», «всі так роблять», «модно», «так роблять в компанії».

2. Озброєний планшетом або смартфоном з камерою «користувач» отримує можливість завантажувати самого себе і себе ж контролювати і корегувати, формуючи тим самим свій образ для навколишніх. Цей образ може бути продиктований власними переконаннями, і селфі перетворюється в реальну самопрезентацію. Однак є інший бік, – коли образ створюється, наслідуючи сучасні тенденції моди, переконання, настанови, які відповідають часу, образу «привабливої» і успішної людини.

3. Неширокий спектр поведінкового репертуару самопрезентації і самопроявів. Підліток проявляє себе не через досягнення в соціальній діяльності, належність до певної субкультури, спорту, досягнення в навчанні, статус батьків, а через більш доступний і легкий спосіб заявити про себе світу.

4. Немоżliвість іншим способом самоствердитись, відчувати впевненість у собі і досягти позитивних соціальних оцінок. У підлітковому віці механізм закріплення дій, поведінки досі простий – через позитивне підкріплення: чим більше лайків я отримую, чим стабільніше схвалення від «друзів», тим ймовірніше, що так і потрібно виглядати і себе поводити. Постійне порівняння себе з тими, які отримують багато коментарів і позитивних оцінок. І так в його свідомості формується цілісний образ того, що необхідно робити, з ким спілкуватися і як виглядати, щоб отримувати позитивні відгуки і схвалення [1, с. 7].

Також до причин поширення фотографування себе, можна віднести і вплив ЗМІ, де багато говорять про модне захоплення селфі, просять надсилати незвичні фото, а також доступність селфі (через наявність смартфона у кожного підлітка).

Результати анкетування показали, що більшість підлітків є активними користувачами соціальних мереж, і фото, які вони завантажують, – це спосіб самовиразитись.

Розміщення автопортретів перетворюється у тотальний збір «лайків», через які підліток почувається впевненіше, формується його позитивна Я-концепція.

Аналіз відповідей анкети дозволив нам встановити, що сам факт розміщення дітьми своїх фото в соціальних мережах передбачає демонстрацію та популяризацію себе для навколишніх. Більшість підлітків настільки задоволені презентованими фото у мережах, що жодним чином не реагують на негативні коментарі стосовно фотографії. Проте в основному учні використовують селфі як можливість заявити про себе іншим саме у такий спосіб, піднявши свою самооцінку.

Тому ми рекомендуємо батькам продовжувати підтримувати дитину в її прагненнях, самопрезентації, допомагати в труднощах, бути відкритими до переживань підлітка, підвищувати самооцінку(за результати нашого дослідження самооцінка підлітків є низькою), щоб дитина відчувала підтримку і схвалення, не лише у віртуальному світі, але і в реальному житті. Адже, за нашим дослідженням, селфі займає всього близько 20% від загальної кількості всіх завантажених у соціальних мережах фотографій. На інших – тварини, їжа, визначні місця, природа, будівлі, друзі і багато іншого. Але мозок людини так влаштований, що він реагує на обличчя людини більш емоційніше, і ми частіше пам'ятаємо портретні фото[2, с. 7].

Список використаних джерел та літератури:

1. Амяга Н.В. Саморозкриття і самопрезентація особистості в спілкуванні // Особистість. Спілкування. Групові процеси ; 3б. обзорів. – М., 1991. – С. 37-75.
2. Баранова В.А. Імідж особистості як соціально-психологічне явище // Магістр. – 1994. – № 2. – С. 2-9.
3. Бодальов А.А. Особистість і спілкування : Вибрані психол. пр. – М., 1995. – 279 с.
4. Бороздина Л.В. Що таке самооцінка? / Л.В. Бороздина // Психол. журн. – 1992 – Т. 13. – № 4. – С. 99-100.
5. Бриль Н.М. Селфі як соціально-психологічне явище / Н. Бриль // Актуальні проблеми психології. – Т. 1. – Вип. 44. – 2016. – С. 62-67.

6. Віттенберг Є.В. Соціально-психологічні фактори адаптації до соціальних і культурних змін : автореферат дис. канд. психол. наук. 19.00.01 / Є.В. Віттенберг. – Л., 1994. – 24 с.

7. Гаспарян А. Синдром селфі. Селфі – безглузда звичка чи психічне захворювання? [Електронний ресурс] / А. Гаспарян. – Режим доступу: <http://www.eltuncia.ru/sindrom-selfi-selfi-durnaya-privychka-ili-psixicheskoe-zabolevanie.html>.

8. Гордєєв Н.В. Презентація віртуальної особистості в різних комунікаційних середовищах сіті Інтернет [Електронний ресурс] / Н.В. Гордєєв. – Режим доступу: <http://cyberpsy.ru/2011/05/1151>.

9. Зінченко Є.В. Саморозкриття особистості як соціально-психологічний феномен // Прикладна психологія. – 1998. – № 5. – С. 59-69.

10. Калька Н.М. Феномен селфі як спосіб презентації «Я» у віртуальному просторі / Н.М. Калька // Наук. Вісник Львів. держ. ун-ту внутрішніх справ. – 2015. – № 2 – С. 156-164.

11. Немеш О.М. Вплив спілкування в соціальних мережах на розвиток особистості підлітка / О.М. Немеш // Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. К-ПНУ ім. Т. Огієнка, Ін-ту психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – 2014. – Вип. 26. – С. 449-450.

12. Погонцева Д.В. Самопрезентація в кіберпросторі / Д.В. Погонцева // Філософські проблеми інформаційних технологій і кіберпростору. – 2012. – № 2 (4). – С. 66-72.

13. Тавровецька Н.І. «Селфі» як засіб самопрезентації власного Я у молоді / Н.І. Тавровецька // Психологічні науки. Загальна психологія, психологія особистості, історія психології. – 2014. – С. 1-10.

В. О. Дацюк,
студентка
(м. Хмельницький)

ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ТА РОЗВИТОК КУЛЬТУРНОГО МИСЛЕННЯ ЗАСОБАМИ НОВОЇ ХОРЕОГРАФІЧНОЇ МОВИ

«Театр «Київ Модерн-Балет» – це театр дуже молодих людей, молодих тіл, молодих очей. З дня у день ці молоді артисти приходять на постановочні репетиції з бажанням змінюватись від спектаклю до

спектаклю, от ролі до ролі. Але, насправді, більше змінюють саме мене, людину, що вважається творцем цих спектаклів, цих персонажів» – так говорить про театр його художній керівник, хореограф Радуга Поклітару.

Створення театру стало значимою і важливою подією в культурному житті країни, давши можливість українським жителям зіткнутися з сучасним танцювальним театром і відкрити для себе величезний і дивовижний світ творчості, експресії, пристрасності і краси у русі. Також варто виділити роль популяризації театром класичної музики не лише серед прихильників сучасного танцю, а й серед самих танцюристів, адже постановки з використанням класики заставляють замислитись, відчувати глибше. Беручи за основу таку складну музику, як музика Баха, Стравінського, хореографи ставлять неймовірно складне завдання для виконання, тим самим збагачуючи виконавців не лише технічно а й духовно.

Найбільш відомими постановками балетмейстера Радуги Поклітару стали: «Поцілунок феї» І. Стравінського, «La spectre de la rose» на музику К.М. Вебера, «Кармен» на музичну фантазію за мотивами однойменної опери Ж. Бізе, «Картинки з виставки» на музику М. Мусоргського, «Ромео і Джульєта» С. Прокоф'єва, «Палата № 6» на музику А. Пярта, «Двоє на гойдалках» на музику Й. С. Баха тощо.

Отже, ми бачимо, що класична музика стає основою для переважної більшості вистав та підсилює розкриття філософського змісту хореографії, а деколи стає самим джерелом сюжетної лінії що набуває матеріалізації у рухах.

Зупиняючись більш детально на дослідженні використання музики Й. С. Баха у постановках, пропонуємо розглянути одноактний балет «Дош».

«Дош» – це філософська розповідь у формі хореографічної сюїти про долі людей, об'єднаних мимоволі в одному часі і просторі. Етнічна музика і контрастна їй музика Й.С. Баха, немов голоси людей, що говорять на різних мовах.

Творча ідея спектаклю виростає з ідеї музичної, утілюючи авторську концепцію: різні культури, ментальності різних націй об'єднують загальнолюдські цінності. У центрі спектаклю – люди, людські почуття.

Сам автор складає структуру балету виходячи з окремих номерів, які обрамляють та об'єднують в одне ціле прелюдії і фуги Й.С. Баха з ДТК.

Прелюдія	Прелюдія і фуга №2. c-moll
ГРУЗІЯ	Грузинська етнічна музика
Інтерлюдія – «ЖІНКИ»	ДТК 1. Прелюдія і фуга №16. G- dur
СХІД	Ісламська етнічна музика
ІЗРАЇЛЬ	Мікаель Тавердієв – Пісенька
Інтерлюдія – «ЧОЛОВІКИ»	Прелюдія і фуга №24. h- moll
ФРАНЦІЯ	Жак Брель – Вальс мільйону часів
РОСІЯ	Лідія Русланова – На вулиці дощик
Інтерлюдія – «КОХАННЯ»	Прелюдія і фуга №3. Cis-dur
МОЛДОВА	Молдовська етнічна музика
Постлюдія	Фуга №22. b-moll

Саме фортепіанна музика Баха проходить червоною ниткою крізь балетне полотно, «зшиваючи» його ідеєю. На мою думку вибір саме фортепіанних прелюдій і фуг був пов'язаний саме з тим, що сам Поклітару чудово володіє фортепіано. Якщо ми уважно подивимось на мелодичні лінії та поєднаємо їх із тим що відбувається на сцені, то можна ствердити, що кожна фігура відповідає мотиву, а форма постановки так чи інакше співпадає із формою використаного епізоду та демонструє співпрацю мелодичних ліній в іншому вимірі, тобто – у вигляді руху. Так, яскраво постає перед нами канон та поліфонічність.

Подібний зв'язок фігур з мелодичною лінією можемо спостерігати у балеті «Двоє на гойдалках». Балет в одній дії і трьох телефонних дзвінках на музику Й.С. Баха і Чавели Варгас за мотивами однойменної п'єси Уільяма Гібсона.

На сцені, розділений світлом на дві кімнати, ми бачимо існування пари самотніх людей – Її і Його. Кожен у своїй кімнаті, у своєму світі. Але він безтурботний, а Вона напружена – їй належить зробити перший крок, перший телефонний дзвінок, про який він ще не підозрює. Їх монологи різноспрямовані: Його – всередину себе, її – до телефону, як до чарівного засобу, здатного зробити життя щасливим. Двоє людей, що звикли до самотності. Це є мінімалістична постановка, але в характерній для авангарду якості. У такий простий

та зрозумілий спосіб автор показує нам, як не дивлячись на різноплановість світоглядів та швидкоплинність часу єдина філософська ланка людських відносин не втрачає своєї актуальності, зберігаючи її у гармонії музики Баха, надаючи сучасності у баченні.

Вибір Партити № 2 для скрипки соло для перекладення на мову сучасної хореографії є неочікуваним, хоча і, в певній мірі, логічним. Ця музика зовсім по-новому читається в авангарді. Якщо у канонічному викладенні ми одразу ж звертаємо увагу на те що це музика XVII ст., музика, що відображала діалог із Богом, каяття, душевні муки на лоні віри та релігійності, то у поданому прочитанні це є ті самі душевні муки страждання, але із зовсім інакшою ідеологією, направленою лише на внутрішній світ. Тут біль від каяття перетворюється на біль від втоми та самотності, але сумніви та поривання все ж залишаються. У хореографії можна побачити, що саме поєднання двох самотніх сердець робить їх щасливими, н дивлячись на перешкоди дає поштовх, сенс. В кожного персонажа свій багаж, і от вже на перших хвилинах дуету це виражається у використанні ліній: Він – гострі кути, вона – пластична, намагається згладити його гострі кути. Далі у другому акті точну репризу будемо бачити в його рухах. Також досить цікаво висвітлений елемент скрипкової поліфонії, коли за наявності лише мелодичної лінії ми чуємо основний голос з підголосками. У хореографії це видно коли герої сидять на краю ліжка і відхиляються наче метроном, що також може означати відлік часу. Секвенція зображена одноманітним повтором набору рухів, що припадає на мотив (трійки, квадрату) з розвитком у міміці або ж з просуванням на крок. І нарешті обґрунтуванням вибору, саме твору для скрипки є те, що вона резонує саме із тими надірваними струнами душі, які хотів продемонструвати автор постановки. Найяскравіше це видно у «танцюванні (або зображенні) ламаних акордів».

Отже, сучасна хореографія внесла свій відтінок у підтвердження актуальності творчості Йоганна Себастьяна Баха навіть в епоху модерну та авангарду.

О. А. Дацюк,
протоієрей, кандидат богослов'я
(м. Хмельницький)

ПОНЯТТЯ МОРАЛЬНОЇ СФЕРИ У СВІТЛІ ХРИСТИЯНСЬКОГО ПОГЛЯДУ НА ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ

Нижче йтиметься про ряд понять, які безпосередньо пов'язані з вихованням і духовно-моральною сферою, таких як: «совість», «емоції», «відповідальність», «свобода», «гідність», «ціннісні орієнтації» тощо.

«Немає жодного народу, у якому би зовсім не було б морального почуття. Звернемо увагу на жителів Південних країн, порівняймо їх із жителями Півночі – зовні вони зовсім не схожі. Але совість і одного і іншого народу говорить про ті ж самі істини. І один і другий знає свої обов'язки, вони не люблять брехні, соромляться мерзотних вчинків. І негр, і європеець, і американець радіють після доброї справи. Спаситель світу виклав для людей найдосконаліший закон віри і моралі...» [7, с. 15].

Дане твердження вторить рядкам зі Святого Письма. Так, апостол Павло, повчаючи Римських християн, говорить: «Бо коли язичники, не маючи закону, природно діють за законом, то вони, не маючи закону, самі собі є законом. Вони показують, що діло закону написане у їхніх серцях, про що свідчить їм їхня совість та думки, які то засуджують, то виправдовують одна одну». (Рим., 2,14-15) [1, с. 1228].

Отець Церкви, святий Іоанн Златоуст пише про совість наступне: «Той, хто має чисту совість, хоч і буває одітим у лахміття, хоч і бореться з голодом, є щасливішим за тих, хто розкошує, але відчуває за собою провину; той, хоч і обкладений грошима, бідніший за усіх...». «Не гідно доводити себе вчинками до того, щоб совість докоряла тобі у будь-якій справі», – пише інший подвижник – Авва Агафон. «Совість є справжній суд, – повчає нас святий Григорій Богослов, – злочинець може втекти від суду людського, але ніколи не втече від суду власної совісті». «Нехай мене усі сварять, – пише святий Тихон Задонський, – лише б совість мені не докоряла...» [6, с. 342-344].

Вищезгадані вислови Святого Письма та отців Церкви стосовно совісті допомагають краще збагнути необхідність з перших кроків вчити підлітка чути «Божий голос у душі», тобто – свою совість, бо не даремно стали крилатими вирази: «вчитися на совість», «працювати на совість», «виконувати доручення на совість», тощо...

За вченням християнської моралі «...у совісті інтегрована вся моральна діяльність людини. У кожен окремий момент життя – це моральний підсумок пройденого людиною життєвого шляху. Совість є особистим усвідомленням і особистим переживанням людини відносно правильності, гідності, чесності усього того, що будь-коли нею було зроблено. Реальність совісті, як постійно діючої моральної свідомості, є цілком очевидною. Це та реальність, з якою усі люди зустрічаються у собі та у спілкуванні між собою...» [4, с. 50].

Філософи, богослови, видатні педагоги, письменники минулих років та сучасної епохи не обходили увагою совісті – цього найважливішого критерію правильності морального як внутрішнього, так і зовнішнього життя людини. Описи совісті у пам'ятках всесвітньої художньої і богословської літератури, являючи собою надзвичайну моральну цінність, переконують нас у тому, що кожна людина, яка блукає в ілюзіях моральної вседозволеності в ім'я досягнення власних (зазвичай егоїстичних цілей), обов'язково наштовхується на совість, як на невидиму підводну скелю, у яку розбивається логіка примарних будов наших хибних переконань. У той самий час, у чистій совісті людина віднаходить той реальний і твердий ґрунт, стверджуючись на якому, вона стає здібною трудитися і жити, удосконалюючи себе шляхом кропіткої внутрішньої роботи.

Совість відноситься до найбільш глибоких і яскравих явищ людського етичного досвіду. Вона є тією чудовою здатністю душі, за допомогою якої в кожній окремій особі відбивається етична свідомість з її аксіомами природного етичного закону. Тому саме совість повинна з'явитися сполучною ланкою двох важливих реальностей: етичного ладу в душі і морального порядку в навколишньому світі.

Формування у підлітка християнської совісті здійснюється в динамічному процесі, в якому удосконалюється здатність людини бачити сенс і цінність або, навпаки, нікчемність і низькість власних вчинків в світлі християнського вчення про мораль. У людини в підлітковому віці совість часто перебуває нерозвиненою, тому надто

важливим є її виховання як у сім'ї, так і в школі та суспільстві. Без правильного виховання совість може залишитися нерозвиненою на все життя, вона буде глухою і черстою.

«Грані етичної свідомості, що формується, яким є совість, – пише архімандрит Платон (Ігумнов), – прикметні в характері розвитку особи вже в ранньому віці і виявляються через активний людський вплив, події життя і дію Божої благодаті. Під впливом всіх цих чинників і, особливо під впливом Божественної благодаті відбувається формування доброї, чистої і непорочної совісті... Вихованню совісті підростаючого покоління слід надавати багато уваги, адже здатність бути не лише чуйним, але і вірним вироку совісті і уміння реалізувати її вказівки в конкретній ситуації має первинний досвід в ранньому дитинстві, який потім поширюється на отрочество та юність...» [5, с. 50].

Вище означений факт дуже важливо втілювати у виховну практику, адже від того, чи чистою буде совість підлітка залежить успіх у різних видах діяльності, тому що чиста совість дає людині здібність вірного етично-морального вибору у будь-якій, навіть найскладнішій, життєвій ситуації, більше того авторитет і сила совісті стають реальною гарантією того, що життя дитини, а згодом і дорослої людини буде сполучене з Богом і здійснюватися згідно із законом Христовим.

Далі звернемося до такої важливої сфери життя людини як емоції. «Емоції – це стани, пов'язані з оцінкою значущості для індивіда чинників, що діють на нього, і виражаються, перш за все, у формі безпосередніх переживань задоволення або незадоволення його актуальних потреб. Психічне віддзеркалення у формі безпосереднього упередженого переживання сенсу життєвих явищ і ситуацій, обумовленим відношенням їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта... Якщо з позиції мотиву діяльність успішна, виникають позитивні емоції; якщо ні – негативні. Емоції виникають лише у зв'язку з такими подіями або результатами дій, які пов'язані з мотивами... Вищий продукт розвитку емоцій людини – стійкі відчуття до предметів, що відповідають їй вищим потребам. Сильне, абсолютно домінуюче, відчуття називається пристрастю. Події, що сигналізують про можливі зміни в житті людини, поряд із специфічними емоціями, можуть викликати зміни спільного емоційного фону – настрої. Емоційне життя дорослої людини та підлітка наповнене багатообразним вмістом; емоції виражають оцінне

відношення: 1) до певних умов, які сприяють, або перешкоджають діяльності, наприклад – страх, гнів; 2) до конкретних досягнень – радість, смуток; 3) до ситуацій, що склалися або є можливими; тощо. Характер і динаміка ситуативних емоцій визначаються як об'єктивними подіями, так і відчуттями, з яких вони розвиваються. Так, з любові може розвинутиися гордість людиною, яку ми любимо, засмучення через її невдачі, ревності та ін. Емоційний досвід змінюється і збагачується у ході розвитку особи в результаті співпереживань (емпатія), що виникають у спілкуванні з іншими людьми, при сприйнятті витворів мистецтва, під впливом засобів масової інформації. Емоції виступають в ролі регулювальників спілкування, впливаючи на вибір партнерів спілкування і визначаючи його способи і засоби. Один із засобів спілкування – рухи виразні, такі, що мають сигнальний і соціальний характер. При багатьох спільних рисах, вони істотно розрізняються в різних епохах та в різних культурах...» [9].

На думку сучасних християнських мислителів, «...людина сприймається як особа лише тоді, коли її внутрішній світ повний емоцій і відчуттів, переживань і бажань. Без них людина була б подібна до думуючої машини, яка, володіючи пам'яттю і логічним розумом, не здатна ні відчувати, ні бажати, ні здійснювати яку-небудь творчу діяльність» [4, с. 34].

Маючи на меті дослідити вплив духовного фактора, моральних законів, виразниками яких стали цінності християнства, на виховання підлітка, ми не випадково досліджуємо, зокрема, емоційну сферу, адже, якби емоції цілком відносилися до сфери біологічного життя людини, на них не поширювалися б вимоги духовного закону. Так, наприклад, бути ситим або голодним не є етичним або аморальним, бо ці фізіологічні потреби відносяться не до особи, а до її матеріальної природи. Але прояв або відсутність співчуття до голодної людини підлягає вже етичній оцінці, оскільки це відчуття відноситься до характеру особи, тож цей фактор підлягає як етичній оцінці, так і контролю зі сторони свідомості і представляє цікавість для нас у рамках нашого дослідження.

Універсальне значення емоцій є очевидним. Якби умови не визначали підлітка, дійсними вони стають лише тоді, коли проникають у сферу переживань. Завдяки емоційним переживанням, сприйняття життя набуває цінності і повноти. Події і враження

навколишнього життя знаходять віддзеркалення в різних емоційних станах молоді людини.

«Взагалі, емоції виникають в будь-яких обставинах, але виявляються якнайповніше і глибоко в ті моменти, які для особи є важливими. Людина завжди емоційно реагує на те, що складає предмет її інтересів, в чому вона проявляє підвищену наполегливість і до чого вона активно прагне... Діапазон емоцій може коливатися від сильних переживань, які відповідають дуже високому рівню потреб, і нерідко виявляються недосяжними, до самих елементарних відчуттів, пов'язаних з повсякденними потребами... Високий рівень емоційних переживань може бути пов'язаний з домаганнями особи на високу самооцінку. Дуже висока і часто неадекватна самооцінка (що є притаманним підліткам), наприклад, типу: «як мене недостатньо цінять», часто супроводжується відчуттям незадоволення собою. У такому випадку формується ілюзорне уявлення про свою значущість (або нікчемність), внаслідок чого емоційне відношення до людей страждає втратою адаптивності...», – пише архімандрит Платон (Ігумнов) [5, с. 36].

Важливо брати до уваги і той факт, що емоції виконують і більш специфічні функції. Однією з них є функція регуляції діяльності людини. Будь-яка цілеспрямована діяльність людини є процесом задоволення її потреб. Завдяки дії емоцій, та або інша потреба завжди емоційно забарвлена і сприймається як цінність, на досягнення якої спрямована конкретна діяльність.

Слід зазначити, що і спонукання підлітка до вивчення того, чи іншого предмету відбувається також, за великим рахунком, під впливом емоцій. Нарешті, важлива функція емоцій в етичному житті полягає у тому, що за допомогою емоцій людина з перших років свого життя здатна сприймати і розрізняти явища добра і зла, відчувати внутрішній настрій іншої людини, давати інтуїтивну оцінку подіям, що відбуваються, а також окремим особам і їх вчинкам та діям.

Говорячи про емоційну сферу, слід зазначити, що є і небажані емоції, які неможливо контролювати і під впливом яких підліток реагує неадекватно на дійсність і може творити багато помилок. У всіх випадках виникнення небажаних емоцій позначається недостатність релігійно-морального виховання. Як невід'ємний елемент в структурі особи, емоції та почуття покликані виконувати важливу місію в духовному формуванні. Бог сприяє виконанню цього завдання Своєю благодаттю. Оскільки у Христі була виправдана вся

людина, зі всіма її здібностями розуму, емоціями, почуттями і волею, кожній людині в житті Церкви дається достатня сила для контролю над емоціями, почуттями і для їх очищення.

Тож важливо мати вище викладену інформацію, щоб обрати стратегію виховання підлітків, відповідно до тих емоцій, які має кожна дитина, переживаючи зіткнення з реальністю, вивчаючи предмет, оволодіваючи практичними навичками, тощо, адже саме завдяки емоціям молода людина дізнається про життєву значущість того, що відбувається.

Продовжуючи дослідження, перейдемо до визначення ще однієї важливої психологічної, педагогічної і етичної категорії – відповідальності.

«Відповідальність – це контроль над діяльністю суб'єкта, який реалізується у різних формах з позиції виконання ним прийнятих норм і правил. Є зовнішні форми контролю (наприклад: звітність, кара, тощо) і внутрішні форми (відчуття відповідальності, боргу...». [4, с. 466].

У контексті нашого дослідження, нас цікавить, насамперед, виховання внутрішніх форм самоконтролю у підлітків, які приносять користь, сприяючи у навчанні та вихованні і привчаючи їх до відповідальності.

«Відповідальність, виступає показником розвитку особистості, критерієм її зрілості. В свою чергу, зрілість виражається в потребі «самореалізації не себе в суспільстві, а себе для суспільства», – так визначена відповідальність одним з вітчизняних педагогів [8] у її безпосередньому зв'язку з рівнем зрілості людини.

«Відповідальність – це внутрішня звітність людини за все те, що відбувається в області її потягів, виборів і конкретних вчинків», – так визначає поняття відповідальності архімандрит Платон (Ігумнов), спонукаючи нас досліджувати саме феномен внутрішньої форми самоконтролю – і продовжує: «...відповідальність є однією з важливих форм морально-етичної свідомості. В процесі розвитку і формування особи етична відповідальність є ні чим іншим, як діалогічним відношенням особи до самої себе, до шляхів і способів реалізації своєї свободи. Чим більшими довірою і авторитетом володіє людина, тим вище і ступінь відповідальності, яка покладається на неї... Основний сенс відповідальності полягає у звіті самому собі за реалізацію власних можливостей і свободи.». [5, с. 65-66].

Очевидним є те, що усвідомлення як підлітком, так і дорослими відповідальності за свою справу, захищає особу від здійснення ганебних, і негідних вчинків та підпорядковує її вимогам честі, боргу і совісті. Звідси витікає, що усвідомлення відповідальності найістотнішим чином пов'язане з поняттями гідності і свободи. Чим глибше вкорінені в особі ці етичні категорії, тим сильніше вони впливають на ступінь її відповідальності.

Як категорія етичної свідомості, відповідальність є вельми специфічний і складний аспект етичної феноменології особи. У зміст поняття етичної відповідальності, за вченням християнської моралі, входять наступні компоненти:

1. Усвідомлення людиною свого «я» у свободі етичного вибору.
2. Оцінка етичного вибору з точки зору понять гідності і свободи.
3. Визначення ступеня цінності вчинку.
4. Переживання етичних наслідків свого вчинку у вигляді схвалення або осуду їх з боку совісті [5, с. 66].

Таким чином, глибина етичної відповідальності у кожному конкретному випадку, як показує досвід, залежить від значущості переживань особою ситуації і свого місця у ній. В цілому ж, усвідомлення етичної відповідальності, як і всіх інших форм етичної свідомості, зростає і формується лише в процесі розвитку і становлення особистості. Тому виховання у підлітків відповідальності, як принципу відношення до життя, може відбуватися у комплексному застосуванні виховних елементів, які сприяють становленню людини, як особистості, враховуючи як надбання соціальної психології, так і спадок християнської духовності.

Згідно з вченням християнської моралі, Бог закликає людину до відповідального відношення до життя. Все, що здійснюється людиною в області її етичного вибору між добром і злом, між тим чи іншим вчинком, або є її реакцією на зовнішні подразники, а також її поведінка у сфері спілкування з іншими людьми, – все це передбачає етичну відповідальність.

Заклик Адама до відповіді перед Творцем є біблійським прообразом загальної людської відповідальності за всіяке особисте зло, яке свідомо допускається у житті. У чисельних євангельських притчах Христа Спасителя також міститься заклики до особистої

етичної відповідальності кожної людини за свої вчинки, і лише разом із втратою релігійної віри сучасна людина втратила і усвідомлення власної етичної відповідальності.

З досвіду життя нам добре відомо як безвідповідально відносяться підлітки до своїх обов'язків, наслідуючи дурний приклад старших товаришів або й батьків. Не лише байдужість до свого морального стану, але й легковажність і безпечність, у поєднанні з несвідомим потягом до гріха, визначають стиль внутрішнього життя підлітка, який виховується на культурі споживацтва і виростає нічого не бажаючи робити як для себе, так і для суспільства. Як правило, так поступають люди, які у підлітковому віці не були навчені керуватися у своїх вчинках поняттями честі і боргу; вони не вважають себе ні в чому і ні перед ким не зобов'язаними і не чують голосу власної совісті. Далі відсутність особистої відповідальності відкриває простір для різного роду недозволених і аморальних вчинків. Такі підлітки не здатні глибоко замислюватися над сенсом свого існування, як не здатні і відчутти справжню ганебність своїх діянь, мету яких вони оцінюють лише з точки зору власних бажань та інтересів. Правило «ніколи не жалкувати про свої вчинки» є головним принципом їх безвідповідального відношення до життя.

На відміну від етично безвідповідальної натури, людина з високою свідомістю етичної відповідальності завжди готова чесно і щиро визнавати свою провину, щиро засуджувати свою ліню, жалкувати, наприклад, про недбало приготовлене домашнє завдання (якщо мова йде про підлітків), або про слабку підготовку у уроку, вона кається в своїх помилках, отже і здібна робити кроки, щоб виправити допущені прорахунки, ставлячи на перше місце не свій особистий авторитет, а вимоги честі, боргу і відповідальності.

Усвідомлення відповідальності супроводжує людину на всіх етапах морального самовизначення: у момент вибору, у момент здійснення задуманого діяння і у момент осмислення результатів вчинку. «З цієї точки зору, усвідомлення відповідальності, – пише архімандрит Платон (Ігумнов), – є важливим чинником, який протистойть процесам розпаду, як на рівні структури окремої людської особи, так і на рівні суспільної структури і взагалі вселенського буття» [5, с. 70].

Таким чином, християнський заклик до боротьби зі злом у власній душі сприяє вихованню відповідальності як у собі, так і навколо себе.

Далі торкнемося теми людської свободи, яка складає один з найбільш глибоких і яскравих моментів в етичному вченні християнства.

Які б прояви людської особистості не підлягали розгляду і вивченню, їх етична оцінка можлива лише тоді, коли передбачається свобода самовизначення людини. Інтерпретація проблеми свободи має важливий світоглядний сенс і охоплює собою глобальний аспект людського існування. У таємниці свободи полягає пояснення етичного смислу людського буття, розгадка падіння первозданної людини і доля людини у світі. Тема свободи вплітається червоною ниткою в контекст всього християнського світогляду, педагогіки, а також у вчення Церкви про спасіння людини.

Енциклопедичний словник визначає свободу як «...здатність людини діяти відповідно до своїх цілей і здійснювати вибір. Люди не вільні у виборі об'єктивних умов своєї діяльності, проте вони володіють конкретною і відносною свободою, коли зберігають можливість у виборі санкціонованих нормами і цінностями даного суспільства цілей або засобів їх досягнення...» [9].

«Бог дає людині свободу у власність, як джерело, володіючи яким вона здатна творчо себе розкрити і проявити... Хоча все в світі підпорядковано закону необхідності, людина, завдяки свободі, не підпорядкована йому остаточно... Користуючись даром свободи, людина наділяє смислом процес свого становлення, віддаючи перевагу тому або іншому закону існування... людина свідомо і вільно визначає свій вибір і таким чином стверджується в процесі свого становлення як високоморальна особа... Свобода є найглибшою етичною основою особи, її винятковим привілеєм і невід'ємним даром...», – говорить Православне Моральне богослов'я [5, с. 77].

Засновуючись на цьому концептуальному визначенні свободи у розрізі розуміння цього поняття в рамках християнського світогляду, ми констатуємо факт, що задача морального становлення людини передбачає її повну свободу. Як всілякий дар, отриманий людиною від Бога, свобода відкрита для вдосконалення.

Порівняно з абсолютною свободою Бога, людська свобода є неповною і недосконалою. Бог вручив людині дар свободи як заставу, використовуючи яку людина могла б довести свою свободу до такої етичної повноти і досконалості, в якій найбільшою мірою знаходила б віддзеркалення абсолютна свобода Бога.

Перед людиною стоїть завдання творчого самовизначення в двох світах: матеріальному і духовному, в цінностях двох порядків: реальному і ідеальному.

Реальний світ – це світ, що сприймається органами почуттів, тобто очевидний. Ідеальний світ – це світ, що сприймається інтуїтивно, як світ очікуваний, тобто грядущий. СENS свободи полягає в можливості етичної орієнтації по відношенню до реального і ідеального світів, в тому, що етична орієнтація людини в кожному окремому мить тимчасового життя визначає її долю у вічності.

Якщо етична орієнтація має постійну тенденцію до того, щоб давати перевагу перед реальним ідеальному, наприклад: духовним цінностям перед практичними інтересами, то цю тенденцію ми можемо розглядати як прагнення особи до досконалої свободи. Там, де цієї тенденції немає, де надається перевага реальному перед ідеальним, там особиста свобода ще не досягла досконалості, там можуть мати місце застій духовного життя і моральне падіння.

«Моральна ж, досконала свобода – це здатність особи здійснювати за допомогою розуму панування над почуттями і бажаннями...» [5, с. 82].

Усе це сприяє розвитку у підлітків справжньої свободи, яка згодом спрямовує у вірне русло все життя.

Вчення про гідність людини і її творчу діяльність складає один з найважливіших розділів християнської етики.

Поняття «гідність» виражає відношення людини до життя, його сенсу і цінностей; воно є надзвичайно глибоким і ємким поняттям, що має цілком конкретний етичний вимір і зміст.

Нижче дається класичне визначення гідності підручниками з психології, а також духовне розуміння цієї моральної, етичної та педагогічної категорії.

«Категорією «гідність» в етиці прийнято позначати об'єктивну цінність особистості, її соціальну значимість як відповідну, адекватну з людською сутністю, тобто ту якість, за якої людина чинить так, як належність її сутності і призначенню, як повинна чинити саме людина. У широкому сенсі слово «гідність» означає цінність людини для інших людей, для суспільства незалежно від її соціального стану, професії, національності. Гідність у вузькому сенсі – це оцінка людиною себе як моральної особистості, що значима для оточення, для суспільства. У даному випадку ми маємо справу з позитивним

оціночно-емоційним ставленням до себе у формі свідомості і почуття власної гідності...» [9].

У поглядах на гідність людини з точки зору християнства, насамперед, слід виходити з вчення Церкви про творіння людини Богом, Боговтіленні і преображенні людської природи у Христі, відповідно і в системі цих важливих догматичних координат будувати досвід православної аксіології («аксіологія» від грецького «аксіос» – гідний, достойний [3, с. 143]).

«В онтологічному сенсі, – пише архімандрит Платон, – з поняттям гідності пов'язується, по-перше, вчення про унікальність кожної особистості як образу Божого, як носія етичної і релігійної свідомості. По-друге, гідність людини слід розуміти як невичерпність, багатство і красу внутрішнього світу людської особистості, що помітне навіть в її зовнішності і в її творчій діяльності. В етичному сенсі гідність є не що інше, як дотримання етичного закону і вказівок совісті. В релігійно-духовному сенсі гідність означає ступінь преображеності людини надприродною Божественною благодаттю... У собі самій людина не має причини буття, вона існує завдяки своїй причетності до Бога і лише в Нім знаходить джерело життя...» [5, с. 123].

Таким чином, з точки зору християнства, в унікальності, неповторності і оригінальності людської особистості слід бачити один з найбільш істотних і глибоких моментів її буття і один з найбільш яскравих проявів її богоподібної гідності. Якщо в самому узагальненому сенсі життя є структура, що протистоїть тенденції до хаосу, розпаду і знищення, яка, навпаки, прагне до самоорганізації, то з цього виходить, що християнське відношення до життя та виховання означає протистояння етичному розпаду і загибелі особистості. Усвідомлення ж джерела життя і основи усього буття як Божого дару, запобігає виникненню гордині та марнославства як наслідків егоїзму людини.

Отже, розуміння поняття гідності допомагає нам розрізняти гідність і гордість, відносячись з повагою до проявів унікальності кожної особистості як образу Божого, боячись принизити її.

Основоположним і важливим аспектом вільного і творчого відношення до життя є орієнтація особи в області етичних смислів та цінностей.

Перш за все, необхідно з'ясувати, які чинники визначають здатність підлітка здійснювати орієнтацію у навколишньому світі.

Спершу розглянемо погляд на означену категорію світської науки, а потім християнську точку зору.

«Орієнтація ціннісна є поняттям психології соціальної, яке використовується у двох значеннях:

1) моральні, естетичні, політичні та інші основи оцінок суб'єктом дійсності та орієнтація у ній;

2) спосіб диференціації об'єктів індивідом за їх значимістю.

Ціннісні орієнтації формуються при засвоєнні досвіду соціального і викриваються у цілях, ідеалах, переконаннях, інтересах та інших проявах особистості... Система їх становить змістовну сторону спрямування особистості і виражає внутрішню основу її відношення до дійсності...» [4, с. 462].

«За результатами досліджень Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету, до ієрархії цінностей підлітків з високим рівнем самоактуалізації входять: свобода, незалежність; активне діяльне життя; чиста совість, чесне життя; матеріально забезпечене життя; здоров'я; повага оточуючих; розширення своєї освіти, кругозору; цікава робота, тощо...» [2].

Відповідно до розробленої К. Юнгом системою, своє відношення до себе і до світу особистість визначає в таких початкових і фундаментальних категоріях, як категорії «мати» і «бути». Обидві категорії сприймаються особою як життєве завдання. «Мати» і «бути» – це два види самовизначення у спільній онтології особового існування. Ці дві категорії складають основний стрижень людського існування. Які б приклади не представляла історія, йдеться про реалізацію цих двох принципів – «мати» і «бути». Категорії «мати» і «бути» співвідносяться між собою, як царство потреби і необхідності з царством гідності і свободи. Переважне прагнення людини до того, щоб «мати», або до того, щоб «бути», може носити апріорний, природжений характер, або може з'явитися результатом свідомої орієнтації особи і визначатися або прихильністю до зовнішнього світу, або прагненням до реалізації внутрішнього сенсу існування. Так, згідно Юнгу, доля однієї людини обумовлена переважно зовнішніми об'єктами її інтересів, доля іншої – внутрішнім життям. Усім відомі замкнуті, самозаглиблені натури, які складають яскраву протилежність натурам відкритим і привітним. Відповідно до вищезазначених відмінностей в орієнтаціях, можна передбачати, що категорії «мати» і «бути» здатні по-різному реалізовувати себе в екстравертній і інтравертній натурах.

В екстравертному характері, з його відносно високим рівнем вимог, переважачого значення набуває категорія «мати», в інтравертному – «бути». Відповідно інтересам його вчинки обумовлені впливом осіб і речей. Пристосування до обставин – відмінна риса екстравертивної особи. Переважна увага приділяється нею об'єктам зовнішнього світу і володінню ними [9].

Не слід думати, що екстравертивна установка унеможливило самозаглиблення особи. Поза сумнівом, кожна особа здатна мислити категоріями самооцінки. Подолання тенденції до володіння означає перехід особи від екстравертивної орієнтації до інтровертивної. У такому випадку вона набуває здібності до самозаглиблення, молитви, справ милосердя, не допускає поверхневого і зверхнього відношення до етичних норм і цінностей, тощо.

Коротко розглянувши ключові поняття духовно-моральної сфери, які водночас є важливими духовними і психологічними категоріями, такі як «совість», «емоції», «відповідальність», «свобода», «гідність», «ціннісні орієнтації», можна підвести певний підсумок, щодо важливості сприяння подальшому формуванню у підлітків як чітко визначеної світоглядної вертикалі, так і високих моральних якостей, завдяки яким підліток зможе чесно вчитися і сумлінно, творчо та з задоволенням трудитися, не відбуболюючи повинність, але приносячи користь як собі, так і суспільству.

Таким чином, метою нашої статті є не подання принципово нової інформації, а задача інша – дати можливість переосмислити інформацію і переоцінити знання у світлі духовного досвіду – принципово нової світоглядної вертикалі, адже відношення до певних категорій християнської і світської науки не завжди є однаковими, у чому ми мали можливість переконатися, знайомлячись з вищезазначеним матеріалом.

Отже, володіючи знаннями в області християнської духовності, аскетичної та богослов'я, ми зможемо на власній практиці застосувати багатий духовний досвід християнства, що зробить важку працю з виховання підлітків більш ефективною.

Список використаних джерел та літератури:

1. Библия. – М., 1989. – 1372 с.
2. Бондар Н. Є. Формування ціннісних орієнтацій у юнацькому віці [Електронний ресурс] / Н. Є. Бондар. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-10872-4.html>. – Назва з титул. екрану.

3. Вейсман А. Д. Греческо-русский словарь / А.Д. Вейсман. – СПб., 1899. – 1370 с.
4. Головин С. Ю. Словарь психолога-практика / С. Ю. Головин. – Минск-Москва : Изд. «Харвест АСТ», 2001. – 976 с.
5. Игумнов Платон. Нравственное богословие. – М. : Изд. МДА, 2006. – 170 с.
6. Квітник духовний: збірка духовних повчань. – М., 1998. – 409 с.
7. Маслов Н. В. Толковый педагогический словарь / Н. В. Маслов. – М.: Изд. «Самшит», 2006. – 824 с.
8. Потапчук Л. В. Відповідальність старшокласника за саморозвиток та самореалізацію своєї особистості [Електронний ресурс] / Л. В. Потапчук. – Режим доступу: <http://referaty.com.ua/ukr/details/1786>. – Назва з титул. екрану.
9. Психологічний словник [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ua.textreferat.com/referat-8620.html>; <http://www.bankreferatov.ru/db/M/340AACB511B847A8C3256F700075B100>; <http://www.psdict.ru/33.php>, <http://www.psdict.ru/42.php>; http://mirslovarei.com/content_bes/Svoboda-55531.html. – Назва з титул. екрану.

Л. М. Дунець,
кандидат психологічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ШЛЯХИ ПРОФІЛАКТИКИ КОНФЛІКТІВ СЕРЕД ПІДЛІТКІВ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ

У діяльності педагога значною перевагою є вміння знайти вихід із конфліктної ситуації, який би не вів до приниження жодної сторони, а, навпаки, спрямовував би конфліктуючі сторони на адекватну самооцінку своїх дій і вчинків. Шляхи профілактики конфліктів серед підлітків, побудовані на врахуванні індивідуальних особливостей кожної конфліктуючої сторони слід вибудовувати в контексті гуманістичного підходу.

Під конфліктом у загальній психології розуміється будь-яке зіткнення протилежно спрямованих, несумісних потреб, мотивів,

інтересів, думок, актів поведінки приблизно рівних сторін, тобто здатних протидіяти один одному.

Термін «конфлікт» походить від латинського слова *conflictus* і означає зіткнення сторін, думок, сил. Вивченню конфліктних відносин у різних організаціях та колективах присвячені роботи Платонова Ю.П., Мескона М.Х., Альберта М., Хедоурі Ф. та ін. [1, с. 11].

Науковці відзначають, що причинами конфліктів часто можуть виступати як недоліки в організації діяльності, різний рівень моральної і професійної підготовки особистості, особистісні якості особистості, так і негативні риси характеру: недисциплінованість, брутальність, безтактність, невірноваженість, консерватизм, несправедливість, нечесність, егоїзм, властолюбство, безпринципність, лінь, недбале ставлення до справи.

У вищому навчальному закладі, як і в повсякденному житті, конфлікти неминучі. Для сучасного педагога важливо усвідомлювати те, що його завданням є не уникати конфліктних ситуацій будь-якими шляхами та засобами, а вміти їх попереджувати, тобто проводити профілактику.

Профілактика (попередження, запобігання) (з грец. *prophylaktikos* – *запобіжний*) – це комплекс різного роду заходів, спрямованих на попередження якого-небудь явища й/або усунення факторів ризику [2].

У вищому навчальному закладі залежно від того, які суб'єкти вступають у взаємодію, можна виділити наступні види конфліктів: студент – студент; студент – викладач; студент – батьки; викладач – викладач; викладач – батьки; батьки – батьки. Та одним з найбільш поширених тут є конфлікт між студентами (студент – студент).

У даній статті ми розглянемо шляхи профілактики конфліктів серед підлітків у вищому навчальному закладі.

Конфлікти лідерства є найбільш поширеними серед студентів вищого навчального закладу, в яких відбивається боротьба двох-трьох лідерів та їх угруповань за першість в групі. Шлях до лідерства в підлітково-юнацькому віці пов'язаний з демонстрацією переваги, цинізму, жорстокості, безжалісності.

У стосунках з одногрупниками конфлікти студентів вищого навчального закладу зумовлені важливою особливістю їхнього вікового періоду – формуванням морально-етичних критеріїв оцінки однолітків і пов'язаних з цим вимог до їхньої поведінки.

Серед студентів повністю викоринити конфлікти практично неможливо. Залежно від того, наскільки успішно здійснюється під час навчання соціалізація особистості підлітка, насамперед, засвоєння духовних, етичних цінностей, змінюється й інтенсивність конфліктів між студентами. Духовність багато в чому детермінує діяльність та поведінку юнаків і дівчат.

Дисципліна відіграє помітну роль в запобіганні конфліктам. Вона здатна забезпечити студентові необхідну для його повноцінного розвитку свободу в рамках розумного підпорядкування правилам поведінки [1, с. 18].

На конфліктну поведінку студентів значний вплив здійснює особистість викладача, дія якого може виявлятися в таких аспектах, як:

- по-перше, стиль взаємодії викладача з іншими студентами служить прикладом для відтворення у взаєминах з однолітками. Педагогічний стиль спілкування та педагогічна тактика «співпраці» впливають на формування безконфліктних взаємин студентів один з одним;

- по-друге, викладач зобов'язаний втручатися в конфлікти студентів, регулювати їх. Це, звичайно, не означає їх придушення. Залежно від ситуації може стати в нагоді адміністративне втручання, а може – просто добра порада.

Залучення конфліктних студентів в спільну діяльність має позитивний вплив на розв'язання конфліктів серед інших студентів, особливо лідерів навчальної групи тощо.

Без суперечностей та конфліктів процес навчання і виховання, як і будь-який розвиток, неможливий. Конфліктні процеси мало хто схвалює, але майже всі беруть в них участь.

У межах вищого навчального закладу конфлікти між підлітками найчастіше ґрунтуються на емоціях та особистій неприязні. Такі конфлікти нерідко загострюються та охоплюють все більше коло людей.

Не буває безконфліктних навчальних груп. Потрібно пам'ятати, що: важливо, щоб конфлікт між студентами не був руйнівним. Однак не слід відкидати і той факт, що окремі, найчастіше міжособистісні конфлікти носять руйнівний характер. Про це також повинен знати педагог, тому що в спільній навчальній діяльності беруть участь студенти, різні за своїми індивідуальними рисами характеру, темпераменту й т.ін. Ці відмінності неминуче

накладають свій відбиток на оцінку і думки особистості щодо різних питань в групі, часом породжують протиріччя, яке, як правило, супроводжується емоційним порушенням і часто переростає в конфлікт. У деяких випадках зіткнення оцінок і думок заходять так далеко, що інтереси справи відходять на задній план: усі думки конфліктуючих спрямовані на боротьбу, яка стає самоціллю, що негативно позначається на розвитку групи.

Міжгрупові та міжособистісні конфлікти негативно позначаються на всіх процесах життєдіяльності вищого навчального закладу. Конфлікти між студентами негативно впливають як на конфліктуючих, так і на всю групу. В групі, де склався несприятливий соціально-психологічний клімат, студенти погано засвоюють навчальний матеріал. Звичайна образа може, нарешті, призвести до прояву жорстокості стосовно своїх одногрупників.

Необхідно займатися своєчасною профілактикою конфліктів у студентському середовищі вищого навчального закладу тому, що:

- по-перше, попередження конфліктів, поза сумнівом, сприятиме підвищенню якості навчального процесу. Студенти та викладачі стануть витратити інтелектуальні та етичні сили не на боротьбу з опонентами, а на свою основну діяльність;

- по-друге, конфлікти чинять помітний негативний вплив на психічний стан і настрій конфліктуючих сторін. Стрес, що виникає в ході конфліктів, може бути причиною десятків серйозних захворювань. Тому своєчасні профілактичні заходи повинні позитивно впливати на психологічне і фізичне здоров'я студентів та викладачів [1, с. 29].

Вкрай важливим засобом попередження конфліктів є, насамперед, врахування особливостей поведінки конфліктних студентів, які нерідко страждають на різні комплекси: особистості, невдоволених своїм статусом у групі, дома, а також потребують постійного задоволення болючого самолюбства й зняття внутрішньої напруги.

Науковець В. Андрєєв вважає, що ефективним методом профілактики та попередження конфліктів є уникнення конфліктних типів, і рекомендує в разі виникнення конфліктної ситуації поводитись так [1, с. 36]:

- не намагатись будь-що домінувати;
- не боротися лише заради принципів, проте бути принциповим;

- пам'ятати, що не завжди добре бути прямолінійним;
- більше посміхатися (посмішка мало коштує, проте дорого цінується);

- пам'ятати, що традиції – це добре, але в міру;
- казати правду потрібно вміло;
- прагнути бути незалежним, але не самовпевненим;
- не перетворювати настирливість у надокучливість;
- не чекати справедливості для себе, якщо ти сам несправедливий;

- не переоцінювати своїх здібностей і можливостей;
- не виявляти ініціативи там, де її не потребують;
- виявляти доброзичливість;
- виявляти витримку й спокій у будь-якій ситуації;
- реалізувати себе у творчості, а не в конфліктах.

Як стверджують науковці Г. Ложкін і Н. Пов'якель [3, с. 45], підвищення психологічної культури та психологічної освіти має бути важливою умовою профілактики виникнення й ескалації конфліктів і сприяти:

- запобіганню застосування конфліктів у спілкуванні;
- самовдосконаленню сфери спілкування;
- оволодінню культурою спілкування та поведінки;
- самовдосконаленню підлітка й позбавленню егоцентризму, агресивності та схильності до маніпулювання, підвищенню самооцінки, поваги до себе та інших;
- підвищенню стресостійкості та формуванню толерантності.

Профілактика конфліктів у студентському колективі – це сукупність напрямків, методів управління колективом, які зменшують ймовірність виникнення конфліктів. Для профілактики конфліктів в колективі пропонуємо такі підходи:

- визначити об'єктивні причини виникнення конфліктів;
- утвердити ефективне управління поведінкою та навчання поведінці відповідно із прийнятими нормами.

Конфліктам можна запобігати та прогнозувати їх. Для цього необхідно вміти аналізувати й осмислювати їх основні компоненти. Завдяки прогнозуванню часто вдається запобігти негативному розвитку конфлікту, надати тривожним процесам позитивного розвитку. Для цього необхідно виявити істинні причини, що породили проблему, накреслити план дій з попередження негативного розвитку ситуації.

Педагог може застосовувати наступні виховні методи з метою профілактики конфлікту, а саме: бесіду, прохання, переконання, роз'яснення вимог до учня й неправомірних дій конфліктуючих та інші заходи виховного аспекту [4, с. 34].

Попередити конфлікт набагато легше, ніж конструктивно вирішити його. Роботу з попередження конфліктів можуть здійснювати як самі студенти, так і викладачі, керівники вищих навчальних закладів, практичні психологи. Така діяльність може проводитися наступними шляхами:

- створення об'єктивних умов, що перешкоджають виникненню й деструктивному розвитку передконфліктних ситуацій, (доброзичливе, тепле, турботливе, уважне ставлення до своїх підопічних з боку викладачів, шефська підтримка студентів старших курсів, особистий приклад педагогів і батьків). Дана модель буде працювати, якщо робота буде вибудована як з педагогами, так і з батьками;

- оптимізація організаційно-управлінських умов роботи вищого навчального закладу. Слушний і відкритий розподіл матеріальних і духовних благ серед викладачів і студентів. Не скупитися на похвалу, схвалення, нагороди, заохочення у вигляді грамот і премій. Створення «ситуації успіху»;

- усунення соціально-психологічних причин виникнення конфліктів. На даному етапі можна розробити правила, процедури розв'язку спірних питань, створити діючий орган при навчальному закладі, куди за підтримкою й порадою можуть звертатися студенти, їх батьки й педагоги;

- блокування особистісних причин виникнення конфліктів. Приблизна тематика тренінгів, циклів виховних годин: «Тренінг спілкування», «Усі кольори, крім чорного», «Я очима інших», «Я і ми», «Чужий серед своїх» і т. ін. [5, с. 136].

Профілактика більшості видів конфліктів у вищому навчальному закладі повинна проводитися одночасно в усіх напрямках.

Для того, щоб краще організувати своє спілкування і справити добре враження на оточуючих, студентам та й педагогам необхідно навчитись:

1. Слухати іншу людину, не перебиваючи її під час розмови.
2. Намагатись зрозуміти іншу людину.

3. Бути щедрим на похвалу, високо цінувати справжні переваги інших людей.

4. Відверто цінувати людей та бути уважним до них.

Спілкування – це виховання корисних звичок, тренування вчинків, гідної поведінки. Культурна і розвинена людина завжди знайде в іншій добрі якості. Тому в спілкуванні все важливо: як ви одягнені, як сидите, як ходите, танцюєте, розмовляєте з людьми.

Крім того, потрібно навчитись обминати конфлікти і виходити з гострих ситуацій. Для цього в першу чергу підліткам необхідно добре уявляти, які дії ведуть до конфліктів, і намагатись їх уникати.

Отже, розвитку конфліктів сприяє наступна поведінка:

- висловлювання партнеру підозри в його негативних намірах, відкрита зневага;
- перебивання співбесідника під час висловлювання ним своєї думки; нестриманість;
- відкритий прояв особистої антипатії до людини;
- постійні або часткові дрібні придирки;
- приниження значущості ролі людини, її негативна оцінка, “навішування ярликів”;
- погроза;
- підкреслювання різниці між собою та співбесідником не на його користь;
- знижена оцінка вкладу партнера у спільну справу;
- перебільшення власного вкладу, своєї ролі;
- стійке небажання визнавати свої помилки або чиясь правоту;
- постійне нав’язування своєї точки зору;
- нещирість;
- порушення персонального фізичного простору (під фізичним простором розуміють віддаль між співбесідниками, яка дозволяє вести довірчу бесіду. Оптимальною віддаллю для спілкування в Європі є: 80-100 см);
- обговорення інтимних проблем співбесідника;
- різке прискорення темпу бесіди або її раптове згортання;
- ігнорування вами спроб співбесідника згладити протиріччя, спільно знайти оптимальне рішення виникаючої проблеми [6, с. 46].

Звичайно, кожен конфлікт носить неповторний характер, і не можна передбачити оптимальний шлях виходу з нього. Проте знання

та дотримання рекомендацій психологів значно допоможе запобігти конфлікту.

Таким чином, профілактика конфліктів є одним із найважливіших завдань у вищому навчальному закладі, адже попередити конфлікт набагато легше, ніж конструктивно вирішити його.

Профілактика більшості видів конфліктів у вищому навчальному закладі повинна вестися одночасно в усіх напрямках.

Отже, основними шляхами профілактики конфліктів між студентами у вищому навчальному закладі є:

- самовдосконалення сфери спілкування, оволодіння культурою спілкування та поведінки;

- оволодіння психологічними прийомами та навичками безконфліктного спілкування;

- самовдосконалення студента й позбавлення егоцентризму, агресивності та схильності до маніпулювання, підвищення самооцінки, поваги до себе та інших;

- оволодіння прийомами та навичками саморегуляції в складних конфліктних ситуаціях;

- зниження особистої конфліктності та агресивності;

- оволодіння знаннями, вміннями і навичками нейтралізації деструктивних наслідків конфлікту та ін.

Список використаних джерел та літератури:

1. Андреев В. И. Конфликтология: искусство спора, ведение переговоров, разрешение конфликтов / В.И. Андреев. – Казань, 1992.

2. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org>.

3. Ложкін Г.В. Психологія конфлікту: теорія і сучасна практика : навчальний посібник / Г.В. Ложкін, Н.І. Пов'якель. – Київ : Професіонал, 2006. – 416 с.

4. Анцупов А. Я. Профилактика конфликтов в школьном коллективе / А.Я. Анцупов. – М., – 2003. – 208 с.

5. Журавлев В. И. Особенности педагогической конфликтологии / В.И. Журавлев. – М., 1995. – 264 с.

6. Дунець Л.М. Психодіагностика особистості у професійному навчальному закладі (для вивчення дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування): Навчально-методичний посібник / Л.М. Дунець, О.О. Гаврилюк. – Хмельницький: Вид-во «Інтрада», 2010. – 148 с.

С. Б. Жила,
старший викладач
(м. Полтава)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Підлітковий вік є першим перехідним періодом від дитинства до зрілості. Якісні зміни, що відбуваються в інтелектуальній та емоційній сферах особистості підлітка (інтенсивний, нерівномірний розвиток і ріст організму, особистісні новоутворення та ін.), породжують новий рівень його самосвідомості, потреби у самоствердженні, рівноправному і довірливому спілкуванні з ровесниками і дорослими. Інтенсивний статевий розвиток зумовлює виникнення статевого потягу і пов'язані з ним переживання й інтереси.

Усе це є підставою для виокремлення підлітків в особливу соціально-психологічну, демографічну групу з характерними для неї настановами, цінностями, нормами і манерами поведінки, які утворюють специфічну субкультуру.

У підлітковому віці відбуваються суттєві зміни мотивації: на перший план виходять мотиви, пов'язані з формуванням світогляду, з планами майбутнього життя. Структура мотивів характеризується наявністю певної системи супідрядних мотиваційних тенденцій на основі провідних суспільно значущих і мотивів, що стали цінними для особистості.

На думку Л.І. Божович, в мотиваційній сфері знаходиться головне новоутворення перехідного віку. Л.С. Виготський вважав проблему інтересів ключовою для підліткового періоду. Він виокремив дві фази підліткового віку, пов'язуючи їх зі змінами у сфері інтересів:

– в негативній фазі відбувається згортання, відмирання попередньої системи інтересів, з'являються сексуальні потяги, звідси – зниження працездатності, погіршення успішності, грубість, підвищена дратівливість підлітка, незадоволення самим собою, занепокоєння;

– позитивна фаза характеризується зародженням нових ширших і глибших інтересів, розвивається інтерес до психологічних

переживань інших людей, до власних переживань, зверненню підлітка в майбутнє реалізується у формі мрії.

Молодший підлітковий вік характеризується розширенням пізнавальних інтересів, вершиною допитливості є вік 11-12 років. Однак, прояви допитливості поверхові. Причиною відсутності інтересів є відсутність яскравих інтересів у оточуючих підлітка дорослих, надмірна активність дорослих в розвитку цього процесу.

Домінуючими потребами підліткового віку, на думку Д.Б. Ельконіна, є: потреба в спілкуванні з однолітками, потреба в самоствердженні, потреба бути і вважатися дорослим.

Потреба бути і вважатися дорослим задовольняється в спілкуванні з дорослим: підлітку важлива не стільки сама по собі можливість самостійно розпоряджатися собою, скільки визнання оточуючими дорослими цієї можливості і принципової рівності з точки зору прав.

Початок підліткового періоду характеризується якісним зрушенням у розвитку самосвідомості: в підлітка починає формуватися позиція дорослої людини, поява якої означає, що він суб'єктивно вже вступив у нові стосунки з оточуючим світом дорослих, зі світом їх цінностей. Підліток активно засвоює ці цінності, вони складають новий зміст його свідомості, існують як цілі і мотиви поведінки та діяльності, як вимоги до себе та інших, як критерії оцінок і самооцінки. Він прагне осмислити свої домагання на визнання; оцінити себе як майбутнього юнака чи дівчину; визначити для себе своє минуле, значення особистого сьогодення, заглянути в своє майбутнє; визначитися в соціальному просторі – осмислити свої права і обов'язки. Підліток зацікавлено рефлексує на себе та інших, співвідносячи властиві йому особливості з проявом однолітків і дорослих.

Самосвідомість підлітка вже включає в себе всі компоненти самосвідомості дорослої особистості. Підліток сенситивний до свого духовного розвитку, тому він починає інтенсивно просуватися в розвитку всіх ланок самосвідомості. Підлітка починає хвилювати він сам у своєму фізичному і духовному втіленні. «Яким я можу постати перед іншими?» актуальне запитання для нього. У зв'язку з цим його хвилює тіло, обличчя, ім'я [2].

Почуття дорослості стає центральним новоутворенням підліткового віку. Воно зв'язано з етичними нормами поведінки. З'являється моральний кодекс, який диктує підліткам стиль поведінки

і взаємин з ровесниками. Моральний розвиток набуває суттєвих змін саме у підлітковому віці. Інтелектуальні зміни дозволяють розвиватися власній ієрархії цінностей, яка починає впливати на поведінку підлітка. Розвиток ціннісних орієнтацій підлітка характеризується їх ускладненням, збільшенням лібералізації, зростанням особистісної незалежності. Ціннісні орієнтації починають складатися в складну і стійку систему, яка визначає становлення активної життєвої позиції [5].

Підлітковий період – це період інтенсивного формування самооцінки, бурхливого розвитку самосвідомості як здатності спрямовувати свідомість на власні психічні процеси, включаючи і складний світ своїх переживань, потреби пізнати себе як особистість. На межі молодшого шкільного віку і підліткового відбувається криза самооцінки. Помічено різкий зріст незадоволеності собою. Було встановлено, що в підлітковий період формується уміння оцінювати себе не тільки через вимоги авторитетних дорослих, але і через власні вимоги [7].

До кінця підліткового періоду самооцінка може стати значним регулятором поведінки індивіда. Змінюється, порівняно з молодшим шкільним віком, значущість різних якостей особистості. У молодших підлітків ще зберігається орієнтація на якості, які проявляються в учбовій діяльності, але основним критерієм оцінки себе та іншого стають морально-психологічні особливості особистості, що проявляються у взаєминах з іншими. Основним критерієм оцінки себе стають морально-психологічні аспекти взаємовідносин.

Зміст і характер уявлення про себе безпосередньо залежить від міри включеності школяра в різні види діяльності та від досвіду спілкування з ровесниками і дорослими.

Д.І. Фельдштейн виділяє такі *стадії розвитку самооцінки підлітка*:

1) стадія (10-11 років) – підлітки підкреслюють свої недоліки, вони глибоко переживають невміння оцінити себе, переважає критичне ставлення до себе;

2) стадія (12-13 років) – актуалізується потреба в самоповазі, загальному позитивному ставленні до себе як до особистості;

3) стадія (14-15 років) – виникає «оперативна самооцінка», яка визначає ставлення підлітка до себе в теперішній час, підліток зіставляє свої властивості з нормами.

Становлення «Я» підлітка це:

– досягнення значної вольової саморегуляції, засвоєння нових значущих цінностей, безвідносно до поглядів референтних осіб, зростання довіри до групи однолітків, потреба впливати на інших, зростання стійкості до фрустрацій;

– потреба в самостійності, підвищення вимог до самого себе, поглиблення самооцінки, прийняття на себе відповідальності;

– заміна гедоністичних мотивів, більш віддаленими цілями, які спрямовані на досягнення в майбутньому певного соціального статусу.

Підліток – ще не цілком зріла особистість. Особистісна нестабільність проявляється у боротьбі протилежних рис, прагнень. Для підлітків характерні: реакція емансипації (тип поведінки, за допомогою якої підліток хоче вийти з-під опіки дорослих), реакція захоплення (захоплення в цей період дуже різноманітні: інтелектуально-естетичні; тілесно-мануальні; накопичення; азартні; лідерські), реакція групування з ровесниками (бажання належати до певної групи), реакція відмови (пасивно-оборонний тип реакції опозиції).

Підліток може гордитися кількістю назв, придуманих для нього дорослими: «перехідний», «критичний», «переломний», «важкий». Вони повною мірою відображають складність і значущість процесів розвитку, які відбуваються у цьому віковому періоді. Вік підлітка особливий – відбувається перехід від дитинства до дорослості. За віковою періодизацією – це вік від 11-12 до 14-15 років.

У підлітковому віці розвиток йде у швидкому темпі і по всьому фронту. За короткий час діти дорослішають фізично, морально, розумово, соціально.

Впродовж останніх 80 років ведеться теоретична суперечка щодо ролі біологічних і соціальних факторів у виникненні явищ критичного розвитку у підлітковому віці.

Основоположники біогенетичного універсализму (Стенлі Холл та З. Фрейд) розглядали кризу підліткового віку як неминуче явище, зумовлене біологічними факторами, зокрема статевим дозріванням організму. Фрейдисти наголошують, що в цей час досягають зрілості репродуктивні органи, з'являються вторинні статеві ознаки.

Потрібно наголосити, що психоаналіз практично нівелює вплив соціального оточення, особливо навчання особистості не тільки в дитячі роки, але й у підліткові, юнацькі або зрілі. Тому учні та

соратники вченого прагнули вдосконалити психоаналітичну теорію за рахунок розширення ролі соціальних факторів [1].

Теоретик психоаналізу, представник такого його напрямку, як «его-аналіз», Е. Еріксон, поділяючи погляди фройдизму на джерела психічного розвитку, вчений значну увагу приділяв соціуму, що ставить перед особистісним Я розвиваючі завдання, розширює спектр його дії. Не випадково основні стадії розвитку особистості Е. Еріксон, на відміну від З. Фрейда, назвав «психосоціальними», а саме особистісне зростання вбачав у переході від однієї стадії до іншої. Вчений зазначав, що на кожній стадії психосоціального розвитку відбувається криза, яку індивідові потрібно переборювати.

За теорією розвитку особистості Еріксона, у якій виокремлюється 8 стадій психосоціального розвитку, підлітковому віку відповідає 5 стадія розвитку особистості. Це вік, коли завершується дитинство, інтенсивно формується ідентичність, базуючись на запереченні та бунті. Вчений називає цей вік віком фізичної зрілості і соціальної незрілості. Дитина значно раніше стає дорослою у фізичному плані, ніж здатною брати на себе соціальні ролі дорослих. Для цього віку характерна емоційна неурівноваженість. Підліток, який щойно переступив вік дитинства, ще немає надійної опори. У стресових ситуаціях він часто повертається до надійної ролі дитини, яка залежна від батьків. Та йому соромно цієї залежності. Намагаючись ствердити свою незалежність, підліток стає непоступливим, різким і навіть грубим у стосунках з батьками.

Проблема кризи підліткового віку є складною, тому, розкриваючи її, потрібно виходити із єдності біологічних змін, що настають в організмі підлітка, і змін у соціальних умовах його життя, його взаємин з його ровесниками та дорослими.

Важливими видаються положення Г. Костюка, що розкривають розвиток людини як біологічної і соціальної системи. Вчений зазначає, що становлення особистості – обумовлений і разом з тим саморозвиваючий процес. Це внутрішньо необхідний її рух від нижчих до вищих рівнів розвитку, в якому зовнішні причини завжди діють через внутрішні умови.

Фізичний розвиток підлітка та набуті у попередні роки властивості психічного розвитку створюють внутрішні передумови для зміни його становища в школі, в сім'ї, в суспільстві [8].

У підлітковому віці провідними видами діяльності є міжособистісне спілкування з дорослими і ровесниками, суспільно корисна праця і навчання, що позитивно позначається на розвитку психіки та особистості загалом.

Реалізується воно у спілкуванні з дорослими та спілкуванні з ровесниками, їх роль у формуванні особистості неоднакова. Якщо у спілкуванні з дорослими підліток засвоює суспільно значущі критерії оцінок, цілі та мотиви поведінки, способи аналізу навколишньої дійсності і способи дій, то спілкування з ровесниками є своєрідним випробуванням себе у сфері особистісної, зокрема специфічної моральної, проблематики. У спілкуванні з дорослими підліток завжди перебуває в позиції молодшого, певною мірою підкореного, а за таких умов не всі морально-етичні норми можуть бути ним засвоєні та апробовані. І лише в стосунках з ровесниками він рівноправний, виконуючи ролі організатора та виконавця, приятеля і суперника, друга, що зберігає чийось таємницю і довіряє свою іншим.

Підліток прагне діяти та виглядати як дорослий, мати його права і можливості. Тому його розвиток супроводжується постійним рівнянням на дорослого. Це може виявлятися у наслідуванні дещо старших чи однолітків, які в чомусь виявилися вправнішими. Однак вплив ровесників не може применшити значення безпосередніх контактів з дорослими, спільних дій з ними. Саме в спільній діяльності дорослий має реальні можливості впливати на становлення особистості підлітка, його дорослішання. Тому для нього надзвичайно важливо зайняти правильну позицію в стосунках з дитиною.

Для підлітка характерна зміна ставлення до дорослих. Він починає критичніше оцінювати їх слова і вчинки, аналізувати поведінку, стосунки, соціальну позицію. Однак вимоги підлітка до дорослого є дещо суперечливими. Він прагне самостійності, протестує проти опіки, контролю, недовіри, відчуваючи водночас тривогу і ляк за необхідності долати проблеми, сподівається на допомогу і підтримку дорослого, але не завжди відверто зізнається в цьому.

Важливе значення для підлітка має спільна діяльність із дорослими, організована на основі єдності інтересів, захоплень. Зміст такої співпраці може бути різним. Підліток може допомагати батькам по господарству, навіть радити їм у певних справах, а дорослі мають дослухатися до його думки. Старший може залучити його до справ, якими він зайнятий. Така спільна діяльність породжує

спільність переживань, почуттів, настроїв, намірів, полегшує контакт із підлітком, зумовлює емоційну та духовну близькість. У ній дитина пізнає складний внутрішній світ дорослих, глибину думок і переживань, вчиться турботливому ставленню до людей.

У підлітковому віці дитина прагне зрозуміти, що означає бути дорослим, проводить паралелі між вчинками дорослих і своїми. Підліток зауважує їхні прорахунки та помилки, нестерпно ставиться до спроб принизити його. Та якщо дорослі визнають свої помилки, діти щиро їм вибачають. Часто предметом критики (заслуженої і незаслуженої) стає вчитель, якого інколи учні звинувачують в несправедливості. Батькам не слід захочувати необ'єктивне ставлення підлітка до педагога, доцільніше спонукати його замислитися над своєю поведінкою і зробити високоморальні, адекватні ситуації висновки.

У зв'язку з появою в дітей підліткового віку нових психологічних особливостей інколи їхні стосунки з дорослими супроводжуються конфліктами, негативними формами поведінки, зокрема проявами грубості, впертості. Це пов'язане, як правило, з прагненням до самостійності, яке дорослі не сприймають і не підтримують. Підлітки хочуть, щоб з їхніми думками, бажаннями та настроями рахувалися, не терплять недовіри, байдужості, насмішок, нотацій, особливо в присутності друзів. Однак прояви негативних форм поведінки і конфліктність підлітків не є неминучими. Компетентні, досвідчені батьки і вчителі знають, що передбачити та попередити конфлікт легше, ніж подолати його наслідки, і відповідно вибудовують свою взаємодію з підлітками. Як правило, вони дбайливо і з розумінням ставляться до внутрішнього світу, переживань, захоплень дитини, труднощів і особистісних проблем, поєднують високий рівень вимог з високою повагою до її особистості.

Дорослий, який за будь-яких обставин готовий бути поряд із підлітком, сприйняти його таким, яким він є, вчасно приходити йому на допомогу, турбуватися про гармонійний розвиток його особистості, виховання моральних якостей, спільно з ним аналізувати вчинки і стосунки людей, критично ставитися до себе і своїх дій, виконує неоціненну роль у процесі адаптації підлітка до нової соціальної ролі, в його самопізнанні і пізнанні світу, в соціальному й особистісному самоутвердженні та самовираженні.

Характерною особливістю підлітка є посилене прагнення до спілкування з ровесниками, передусім з однокласниками, і трохи

старшими за себе, стосунки з якими відіграють важливу роль у його житті. Він прагне заслужити повагу і визнання ровесників, мати в них авторитет. Для цього йому потрібно відповідати очікуванням однолітків, що не завжди є високоморальними. У товаристві ровесників починає вироблятися нова система критеріїв оцінювання поведінки та особистості людини, відбувається переоцінка цінностей, формуються нові морально-етичні вимоги. В результаті його самосвідомість набуває нового рівня розвитку. Під час аналізу поведінки та особистісних якостей друзів у підлітка складається система вимог не лише до них, а й до себе. У своїх товаришах він цінує принциповість, сумлінне ставлення до справи, громадську активність, щирість, чесність, доброту, силу, а часом і бравладу. Значущими є також якості, що безпосередньо стосуються його взаємодії з однолітками. Підлітки не терплять зазнайства, хвальковитості, зверхності [4].

Дорослий не повинен старатися замінити підліткові друзів-ровесників, побоюючись їхнього негативного впливу. Щоб певною мірою коригувати стосунки з однолітками, він мусить знати коло спілкування підлітка, його специфіку.

У підлітковому віці дитина більше часу проводить з друзями, наслідує їх. Дружба підлітків ґрунтується на спільних інтересах та вподобаннях. Вони однаково проводять час, читають однакові книги, слухають однакову музику, надають перевагу подібному одягу та манері поведінки. Своїх друзів підлітки вважають найрозумнішими, найвеселішими, найкращими, а наслідуючи їх, творять себе, виховують у собі потрібні якості.

Важливе значення для підлітка має оцінка друзями його особистісних якостей, знань і вмінь, здібностей і можливостей. У товаришів він знаходить співчуття, адекватне сприйняття своїх радощів і негараздів, які дорослим часто здаються незначущими.

Отже, спілкування у підлітковому віці є провідною діяльністю, без нього неможливий нормальний розвиток. Тільки в контакті з дорослими, однолітками підліток бачить себе збоку, порівнює свої можливості, випробовує різні соціальні ролі, формує та удосконалює себе [4].

У суспільно корисній діяльності відбувається не тільки опанування знань, розвиток умінь і навичок, а й соціалізація підлітка як особистості. Найбільше задовольняє його домінуючі потреби групова суспільно корисна діяльність. Йдеться про спілкування з

однолітками, самоствердження серед ровесників, старших школярів і дорослих. Завдяки цій діяльності він засвоює правила поведінки, суспільну мораль, у нього формуються погляди, переконання, принципи, ідеали, життєві цілі. З нею пов'язані резерви виховання підлітка як громадянина.

В організації суспільно корисної діяльності дуже важливо, щоб підлітки не обмежувалися цілями та інтересами своєї контактної групи, оскільки таке обмеження породжує груповий егоїзм, а завдання виховання полягає у формуванні просоціальної, гуманістичної спрямованості особистості. Це можливо, якщо підлітки керуються мотивами відповідальності за загальну справу, досягнення суспільно значущих цілей.

Як правило, учні середніх класів охоче беруться за будь-яку суспільно корисну справу. Їх приваблює зміст і форма позакласної чи позашкільної діяльності, захоплює героїка, романтика, їм подобаються походи, подорожі, дослідження. Для дітей важливо бачити сенс того, чим вони займаються, перспективу успіху. У процесі суспільно корисної діяльності у підлітків виникають внутрішні суперечності, які вони не завжди можуть розв'язати самотійно. Інколи діти виявляють пристрасний порив на початку і байдужіють у процесі роботи. Нерідко це спричинює незацікавленість інших (ровесників, дорослих) їхньою діяльністю або неволодіння способами діяльності.

Суспільно корисна діяльність забезпечує умови для самовираження підлітка в суспільно значущих справах, для розвитку його самодіяльності, відповідає прагненню зайняти вагоміше становище в системі суспільних відносин. Основне її значення полягає в тому, що вона дає змогу учневі змодельовати реальну практику суспільних відносин, відповідає його потреба ввійти в активне життя суспільства [3].

Поряд із суспільно корисною діяльністю, спілкуванням основним видом діяльності підлітка залишається навчання. Він віддає перевагу тим видам навчальної діяльності, які, за його переконанням, роблять його дорослим у власних очах та в очах значущих інших. Найчастіше його приваблюють самотійна робота на уроці, складний навчальний матеріал, можливість самотійно організовувати свою пізнавальну діяльність за межами школи. Але дуже часто підліткові не вдається реалізувати нові форми навчальної діяльності, оскільки він ще не володіє способами їх виконання. Саме в цьому йому має

допомогти педагог, підтримуючи і стимулюючи його пізнавальні інтереси, заохочуючи його подальші зусилля, вселяючи йому віру в себе.

У більшості підлітків, як правило, знижується інтерес до навчання, а школа перестає бути для них центром особистісного (морального, духовного) життя. Здебільшого це спричинено несформованістю навчальної діяльності у молодшому шкільному віці, що не дає змоги задовольнити найактуальнішу потребу підлітка – потребу в самоствердженні. Дбаючи про подолання цієї проблеми, дорослі, передусім учителі, повинні допомогти йому надолужити втрачене у формуванні навчальної діяльності, самостійно визначати навчальні завдання, обирати раціональні прийоми і способи їх розв'язання, контролювати та оцінювати свою роботу.

У підлітковому віці розширюється зміст навчання, оскільки набуття знань нерідко виходить за межі школи, навчальних програм і здійснюється самостійно й цілеспрямовано. З часом ця тенденція посилюється. У багатьох учнів з'являється стійке прагнення до розумової роботи, оволодіння новими знаннями та вміннями, усвідомлений інтерес до певних навчальних предметів і відповідних галузей науки, техніки, мистецтва, спорту. У деяких підлітків обсяг знань з однієї чи кількох галузей може набагато перевищувати вікову норму.

Оптимальні умови для розвитку особистості складаються тоді, коли набуття знань стає для підлітка суб'єктивно необхідним і важливим. Саме в цьому віці з'являються нові мотиви навчання, пов'язані з формуванням ідеалу, життєвої перспективи, професійних намірів і самосвідомості. Далекі і близькі цілі організовують і скеровують самостійну діяльність дитини. Завдяки виконанню пізнавальних і продуктивно-творчих завдань навчання набуває особистісного сенсу, перетворюється на самоосвіту, стимулює самовдосконалення підлітка. Незадоволення собою і прагнення реалізувати задумане живлять його пізнавальну активність [2].

Навчання у школі може стати для підлітка формальною діяльністю, нецікавою, рутинною працею. Якщо в системі його особистісних цінностей набуття знань не є суттєвим, він вчитиметься лише заради оцінки. Крім усвідомлення необхідності навчання в школі, підліток мусить мати сформовані соціальні, позиційні мотиви, наприклад прагнення бути кращим учнем класу, вирізнятися з-поміж інших школярів.

Тільки за доцільно організованих міжособистісного спілкування, суспільно корисної діяльності, навчання відбувається повноцінний психічний розвиток та особистісне становлення підлітка.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аграханова В. С. Підліткова психологія / В. С. Аграханова. – М. : Академ, проект, 2009. – 1 с.
2. Бойорд М. Ваш підліток / М. Бойорд, М. Бойорд. – М.: Просвітлення, 2011. – 12 с.
3. Болонський С. П. Обрані психологічні обрання. – Т. 2. / С. П. Болонський. – М. : Педагогіка, 2007. – 38 с.
4. Бошкович И. Л. Психологічний збірник / под ред. Д. И. Фельдштейна. – М., 2006. – 16 с.
5. Вилон Г. Психічний розвиток дитини / Г. Вилон. – СПб., 2001. – 112 с.
6. Вікова і педагогічна психологія / [О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднічук та ін.]. – 2-ге вид., допов. – Київ : Каравела, 2009. – 400 с.
7. Вікова психологія / за ред. М. Л. Костиля. – Київ : Рад. шк., 20013. – 278 с.
8. Возрастная и педагогическая психология / под ред. С. М. Батуткіна. – М. : Просвещение, 2004. – 256 с.

О. С. Ковтун,

*кандидат соціологічних наук
(м. Хмельницький)*

СУЇЦИДАЛЬНА ГРА ЯК ДИСФУНКЦІЯ СУЧАСНОЇ КУЛЬТУРИ СМЕРТІ

Актуальність проблеми. Сучасний кризовий дискурс в Україні охоплює різні сфери життєдіяльності суспільства. Але випадки підліткових самогубств і викриття так званих «груп смерті» у соціальних мережах свідчить про те, що є недостатнім осмислення феномену суїцидальних практик в середовищі молоді. І хоча тема суїцидальних ігор в соціальних мережах втратила свою значимість для вітчизняних ЗМІ, все ж вона залишається актуальною і досі, адже розкриває фундаментальні зрушення у сучасній *культурі смерті*, під

якою розуміємо систему норм та зразків культури, що регулюють (навколо) смертні практики. Суїцидальна гра є феноменом саме сучасної масової культури і не має національного і цивілізаційного виміру. Це підтверджується тим, що виникнувши в Росії, наприклад, «синій кит» розповсюдився не тільки у країнах європейської цивілізації (Східна Європа, ЄС, США), але й подолав цивілізаційні кордони, розповсюдившись навіть у арабських країнах (Туніс, Алжир, Єгипет) та країнах Азії (наприклад, Індії). Усе це виводить суїцидальну гру за національні та расові рамки, роблячи її феноменом культурної глобалізації.

Але ця проблема сьогодні мало вивчена у вітчизняній науці та взагалі привертає до себе мало наукової та суспільної уваги, попри нечасті спалахи суспільного інтересу у нашій країні. Хоча зміни у культурі смерті в цілому, а також суспільних поглядах на цей феномен і, особливо, соціальних нормах і табу, які регулюють (навколо) смертні практики створюють, на нашу думку особливі соціокультурні умови, в яких життя знецінюється, а ментальна межа між життям і смертю стає все менш суттєвою.

Виклад основного матеріалу. Феномен смерті є об'єктом найбільших страхів людини, які пов'язані із невідворотним припиненням існування. Такий екзистенціальний виклик спричинив до того, що людина в межах культури виробила низку специфічних механізмів і засобів символічного подолання смерті або ж її інтеграції із життям. Наприклад, смерть може здобрюватись, обманюватись, висміюватись (чорний гумор); у формі гри людина від неї символічно втікає (гра у хованки (жмурки) у початковому своєму значенні) [2, с. 104-154]. Крім цього смерть перемагається вірою і «божественною силою» (у християнстві, наприклад). Християнство також табує практики убивства та самовбивства. Похоронні обряди у більшості народів є культурним засобом прийняти і у кінцевому випадку перемогти, заперечити (імортальність) смерть [5, с. 168-172]. Незважаючи на різноманітність форм навколосмертних практик, основна їх мета – це символічна перемога над смертю і її загрозою. У секуляризованій формі боротьба із смертю є більш соціалізованою. Наприклад, перемагання смерті досягається активною суспільно-орієнтованою діяльністю, пасіонарністю. Так, В. Сухомлинський стверджував, що «Людина народжується на світ не для того, щоб зникнути безвісною пилинкою. Людина народжується, щоб залишити по собі слід вічний» [10].

Крім цього, коли ми говоримо про смерть, що пов'язана із обрядовістю, необхідно відмітити її нерутинізований характер, під яким розуміється руйнування звичного порядку життя соціальної групи та її повсякденності. Смерть протистоїть життю, вона ставить питання про фізичне існування групи, тому у випадку смерті у групі з'являється потреба у реінтеграції, у яку включаються і мертві, і живі її члени. «Проводжання» мерця, яке супроводжується зустріччю чисельних родичів, сприяє актуалізації групи, її мобілізації. Відвідування згодом могил є способом підтримки зв'язку між членами групи, сприяючи її ідеологічному виживанню, у розумінні Е. Берна [1]. На рівні великих соціальних груп і суспільства в цілому, нерутинізована смерть виконує ті ж функції. Знаковим для цієї форми смерті у нашому суспільстві є сприйняття «мерців нації». Така смерть пов'язана у першу чергу із бойовими діями у зоні АТО. Пафос процесій під час поховань загиблих в зоні АТО окремих військових (масове вставання на коліна, наприклад) підтверджують тезу про те, що смерть використовується суспільством для свого виживання, консолідації і мобілізації колективних зусиль у протистоянні актуальним викликам. «Мерці нації» стають символом, стимулом до боротьби і мовчазною вимогою до об'єднання і спільної діяльності на благо групи.

Але з іншого боку кожен день життя суспільства супроводжується чисельними непоміченими смертями. Кожен день від хвороб помирають і діти, і дорослі; чисельні ДТП супроводжуються смертями; гинуть поліцейські і рятувальники. Приклади можна продовжувати. Особливістю такої смерті є те, що вона є непоміченою для більшості. На цьому рівні осмислення, смерть набуває рутинізованого характеру. Тому одним із засобів культурної боротьби із смертністю особи і групи є її *рутинізація*, під якою розуміємо узвичаєння смерті через велику інтенсивність і частоту контактів із нею та трупами як її предметним втіленням [6]. Так, частота повідомлень про смерть у ЗМІ, загалом прийняття факту чисельності смерті роблять її за відомим висловом Ремарка «статистикою» [8]. Масовість смерті викликає звикання до неї і її прийняття як невідвладного волі факту. Наприклад, від ветеранів ВОВ можна було почути такі слова: «до смерті звикаєш», те ж саме явище притаманне і військовим діям у зоні АТО. Така рутинізація є природнім призвичаєнням, психологічною адаптацією до екстремальних умов життя. Входячи у повсякденність, смерть втрачає

чіткість, вона не помічається, що виключає її емоційно складне переживання.

Таким чином, культура смерті у традиційній культурі має чітке функціональне призначення. Вона є, *по-перше*, запобіжником фізичної смерті, регулюючи поведінку індивідів системою табу та інших соціальних норм, що попереджають убивство іншого або себе (суїцид); *по-друге*, традиційна культура смерті, в тому числі, в аспекті рутинізації смерті, сприяє зниженню психологічного дискомфорту при переживанні смертності; *по-третє*, сприяє ідеологічному виживанню групи; *по-четверте*, забезпечує соціальну солідарність, реінтеграцію та мобілізацію групи.

Але у сучасному інформаційному суспільстві культура смерті, в тому числі рутинізація смерті, набувають фундаментально іншого характеру. Можна стверджувати, що традиційна функція культури смерті та рутинізації як її елементу – захист колективної свідомості – змінюється іншою функцією, яка, на нашу думку, полягає у стиранні ментальної межі між життям і смертю, світом мертвих і світом живих, а також знецінює саме життя. Сьогодні змінюється ставлення до смерті, змінюється її соціальний статус. Засоби масової комунікації і масової культури роблять можливим приниження смерті, її представлення як буденного явища повсякденності. Конкретними способами рутинізації смерті є відкритість, відвертість і частота її демонстрації. Саме у цьому випадку рутинізація смерті виконує, замість адаптивних, деякі інші, як правило латентні функції. По-перше, в умовах сучасного капіталізму смерть більше не є важливою екзистенціальною сутністю, вона – об'єкт споживання. Тому таку форму рутинізації смерті можемо назвати *негативною*, адже вона не слугує адаптації соціальної групи до нових умов життя.

Згадуючи «групи смерті», необхідно звернути увагу на характер спонукання підлітків до самогубства. Так, одним і основних завдань, покликаних ввести підлітка у відповідний психологічний стан є активний перегляд кінофільмів із великою кількістю смертей («фільми жажів», зокрема). Таким чином відбувалось певне «звикання до смерті», м'яка заміна життя. На нашу думку, цей принцип діє і сучасній масовій культурі, але його ефект не є чітко вираженим та є пролонгованим. Але з іншого боку відбувається охоплення набагато більшої аудиторії. У процес звикання до смерті включається тим чи іншим чином більша частина населення.

Загалом, культурний стан суспільства при якому грань між смертю та життям стирається, коли смерть стає органічною частиною існування соціуму Ж. Бодрійяр позначив поняттям *післяжиття* (у російському перекладі «*послежитие*») [3]. Цей стан ми розуміємо як певну неповноцінність життя як соціальної цінності, а також зниження його екзистенціальної значимості, його соціальну і культурну ущербність.

Ще одним фактором, що сприяє поширенню суїцидальної гри є індивідуалізм та криза сімейних відносин. Так, особливістю індивідуалізму є орієнтованість на автономність та самодостатність індивіда. За своєю суттю індивідуалізм є способом послаблення соціальних зв'язків і «виокремлення індивіда із соціуму» [7].

Таким чином, індивідуалізм і колективізм по різному регулюють поведінку індивідів. Ще Дюркгейм показав, що більш колективістські групи менш схильні до суїцидів, ніж індивідуалістські. Саме тому, на думку Дюркгейма, кількість самогубств у католиків менша, ніж у протестантів [4].

Крім цього, як продемонстрували дослідження Е. Фромма, індивідуалізм є досить неприродною формою соціального існування. «Звільнення» індивіда від тенет колективу, призводить до того, що свобода стає тягарем, адже у таких умовах індивід потрапляє у ситуацію самотності, яка викликає потребу позбутися свободи або «втечі від свободи» у фромівській термінології. Ця втеча часто набуває деструктивних форм. Така деструктивність спрямована або на самого індивіда або на інших. Тому смерть, як крайній результат деструктивності – це або смерть самого індивіда (самогубство) або іншого (убивство). Або повільна смерть, внаслідок тривалого саморуйнування (алкоголізм, наркоманія) [9]. Заслуга Фромма, як і інших представників франкфуртської школи соціології полягає у відкритті соціально-психологічної природи деструктивності в контексті неототалітарної капіталістичної культури.

Найбільш дисфункціональним є атомізований індивідуалізм, який по суті є логічним завершенням розвитку індивідуалізму та представляє собою процес розпаду спільності на слабкопов'язані елементи, зв'язуючою основою яких у сучасному суспільстві залишається споживання: товарів, інформації, пропаганди, ідеологем, моделей поведінки, що задаються медіа. Європейські суспільства, які є батьківщиною сучасного індивідуалізму, все ж виробили способи обмежити індивідуалізм. Такі спроби на наших теренах відомі як

певні соціальні квазіконцепції: солідарне суспільство, партнерське суспільство.

Але неконтрольований індивідуалізм, до того ж в умовах глибокої соціальної нерівності, руйнує соціальну тканину, що об'єктивується навіть у фізичному просторі. Наприклад, українське, як і російське, суспільства – це суспільства парканів – фізично закріплених символів соціальної диференціації та взаємонедовіри. Таким чином, в умовах розпаду спільності, соціум уже не може, а в контексті ідеологічному, не має права здійснювати контроль над певними видами індивідуальної поведінки. Це призводить і до розпаду базових соціальних структур, таких як сім'я. І хоча сім'я може існувати де-юре, це далеко не завжди означає існування сім'ї де-факто. Цю подвійність існування сучасної сім'ї майстерно продемонстровано у кінофільмі А. Звягінцева «Нелюбовь». В свою чергу, в результаті розпаду соціальної молекули сім'ї, складові її атоми притягаються психологічно агресивною чорною дірою медіа. Таким чином, традиційна сім'я із фундуєчого суціального інституту перетворюється на точку розриву соціальної матерії.

Отже, можемо зробити наступні *висновки*. Традиційна культура виробила систему навколосмертних практик, пов'язаних із здійсненням відповідних ритуалів та дій, які за своїми функціями є способами символічного подолання смерті, а також актуалізації, реінтеграції, мобілізації та консолідації соціальної групи. Одним із засобів зниження емоційної реакції на масовість смерті, а отже захисту колективної свідомості є рутинізація смерті, під якою розуміється її узвичаєння, маскування смерті у повсякденності. Натомість, в межах масової культури рутинізація забезпечується шляхом прирівнювання смерті до життя. Конкретними засобами такої рутинізації є перетворення смерті в об'єкт споживання: активна демонстрація масових смертей у кіно і мультфільмах, розвиток індустрії іграшок, одягу та інших товарів пов'язаних із популярними персонажами, що персоніфікують смерть. Суїцидальна гра в таких обставинах є дисфункцією сучасної масової культури, будучи, водночас, її органічним результатом. Вона для соціолога є лакмусовим папірцем, який демонструє загальний стан сучасної культури смерті.

Сучасні комунікативні технології, такі як соціальні медіа, сприяють дифузії відповідних культурних зразків у інші цивілізаційні системи, що глобалізує суїцидальну гру.

Список використаних джерел та літератури:

1. Берн Э. Лидер и группа: о структуре и динамике организаций и групп [Текст] / Э. Берн. – М.: Эксмо, 2009. – 512 с.
2. Богданов К. Игра в жмурки: сюжет, контекст, метафора [Текст] / К. Богданов // Богданов К. Повседневность и мифология: исследования по семиотике фольклорной действительности / Константин Богданов. – СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2015. – С. 104-154.
3. Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть [Электронный ресурс] / Ж. Бодрийяр. – Режим доступа: http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/Bodr_Simv/index.php. – Назва з титул. екрану.
4. Дюркгейм Э. Самоубийство: социологический этюд [Текст] / Э. Дюркгейм. – М.: Мысль, 1994. – 399 с.
5. Малиновський Б. Смерть і реінтеграція групи [Текст] / Б. Малиновський // Маркова С., Білий Л., Білошицький С., Баран О. Нариси історії соціологічних вчень. Ч.2. (сучасний період). – Чернівці: ВД «Букрек», 2005. – С. 168-172.
6. Методологические проблемы социально-гуманитарных наук [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://books.google.com.ua/books?isbn=5040042744>. – Назва з титул. екрану.
7. Ніколаєнко Л. Г. Злочинність та злочинна поведінка як поняття соціології права [Текст]: альманах / Л. Г. Ніколаєнко // Культура і сучасність. – 2007. – №1. – С. 156-163
8. Ремарк Э. М. Чёрный обелиск [Электронный ресурс] / Э. М. Ремарк. – Режим доступа: <http://ruofrun.kharkivosvita.net.ua/files/chernyj-obelisk.pdf>. – Назва з титул. екрану.
9. Фромм Э. Бегство от свободы [Электронный ресурс] / Э. Фромм. – Режим доступа: <http://pramen.io/wp-content/uploads/2016/04/Эрих-Фромм.-Бегство-от-свободы.pdf>. – Назва з титул. екрану.
10. Цитати В. Сухомлинського [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://uk.wikiquote.org/wiki/Сухомлинський_Василь_Олекса_ндрович. – Назва з титул. екрану.

NON-VERBAL COMMUNICATION SPEAKS LOUDER THAN WORDS

By definition, communication is the exchange of ideas and information between people. A large part of this process involves non-verbal communication that consists of body movements, gestures, facial expressions, touching, eye contact, tone of voice and others. Every culture receives and interprets non-verbal communication in a different manner. To avoid unintentionally insulting someone, it is important to understand the cultural aspects of non-verbal communication in foreign environments [1]. Non-verbal communication involves those non-verbal stimuli in a communication setting that are generated by both the source (speaker) and his or her use of the environment and that have potential message value for the source or receiver (listener). Basically it is sending and receiving messages in a variety of ways without the use of verbal codes (words). It is both intentional and unintentional.

Non-verbal communication can be divided into four categories: aesthetic, physical, signs, and symbols. Following is an explanation and examples of non-verbal communication.

- Aesthetic communication occurs through creative expression. This would include all the arts: music, dance, theatre, crafts, art, painting, and sculpture. Ballet is a great example of this, as there is dance and music, but no spoken or sung words. Even in an opera, where there are words, there are still facial expressions, costumes, posture, and gestures.

- Physical communication covers the personal kind of communication, and includes a smile or frown, wink, touch, smell, salute, gesture, and other bodily movements. Social conversation uses a lot of these physical signals along with the spoken words.

- Signs are a more mechanical kind of non-verbal communication, which includes signal flags or lights, a 21 gun salute, a display of airplanes in formation, horns, and sirens.

- Symbols of communication are used for religious or personal status reasons, as well as to build self-esteem. This includes jewelry, cars, clothing, and other things to communicate social status, financial means, influence, or religion.

Physical communication is the most used form of non-verbal communication. A person that is aware of another's non-verbal cues will understand that person better. Even the way you are standing and your position in a group of people can communicate. The amount of distance between you and another person will be interpreted a certain way, and the meaning will change according to the culture. It can mean either an attraction, or can signal intensity. Standing side-to-side can show cooperation, where a face-to-face posture may show competition. Your posture can communicate in a non-verbal way, whether you are folding your arms, slouching, crossing your legs, or standing and sitting erect. Finally, any actual touching can convey attraction or a level of intimacy. Examples of non-verbal communication of this type include shaking hands, patting the back, hugging, pushing, or other kinds of touch [2].

According to experts, a substantial portion of our communication is nonverbal. Every day, we respond to thousands on nonverbal cues and behaviors including postures, facial expression, eye gaze, gestures, and tone of voice. From our handshakes to our hairstyles, nonverbal details reveal who we are and impact how we relate to other people.

Scientific research on nonverbal communication and behavior began with the 1872 publication of Charles Darwin's *The Expression of the Emotions in Man and Animals*. Since that time, abundant research on the types, effects, and expressions of unspoken communication and behavior. While these signals are often so subtle that we are not consciously aware of them, research has identified several different types of nonverbal communication. In many cases, we communicate information in nonverbal ways using groups of behaviors. For example, we might combine a frown with crossed arms and unblinking eye gaze to indicate disapproval [3].

1. Facial Expressions

Facial expressions are responsible for a huge proportion of nonverbal communication. Consider how much information can be conveyed with a smile or a frown. The look on a person's face is often the first thing we see, even before we hear what they have to say.

While nonverbal communication and behavior can vary dramatically between cultures, the facial expressions facial for happiness, sadness, anger, and fear are similar throughout the world.

2. Gestures

Deliberate movements and signals are an important way to communicate meaning without words. Common gestures include waving,

pointing, and using fingers to indicate numeric amounts. Other gestures are arbitrary and related to culture. In courtroom settings, lawyers have been known to utilize different nonverbal signals to attempt to sway juror opinions. An attorney might glance at his watch to suggest that the opposing lawyer's argument is tedious or might even roll his eyes at the testimony offered by a witness in an attempt to undermine his or her credibility. These nonverbal signals are seen as being so powerful and influential that some judges even place limits on what type of nonverbal behaviors are allowed in the courtroom.

3. Paralinguistics

Paralinguistics refers to vocal communication that is separate from actual language. This includes factors such as tone of voice, loudness, inflection, and pitch. Consider the powerful effect that tone of voice can have on the meaning of a sentence. When said in a strong tone of voice, listeners might interpret approval and enthusiasm. The same words said in a hesitant tone of voice might convey disapproval and a lack of interest. Consider all the different ways simply changing your tone of voice might change the meaning of a sentence. A friend might ask you how you are doing, and you might respond with the standard «I'm fine,» but how you actually say those words might reveal a tremendous amount of how you are really feeling. A cold tone of voice might suggest that you are actually not fine, but you don't wish to discuss it. A bright, happy tone of voice will reveal that you are actually doing quite well. A somber, downcast tone would indicate that you are the opposite of fine and that perhaps your friend should inquire further.

4. Body Language and Posture

Posture and movement can also convey a great deal on information. Research on body language has grown significantly since the 1970's, but popular media have focused on the over-interpretation of defensive postures, arm-crossing, and leg-crossing, especially after publishing Julius Fast's book – *Body Language* While these nonverbal behaviors can indicate feelings and attitudes, research suggests that body language is far more subtle and less definitive than previously believed.

5. Proxemics

People often refer to their need for «personal space», which is also an important type of nonverbal communication. The amount of distance we need and the amount of space we perceive as belonging to us is influenced by a number of factors including social norms, cultural expectations, situational factors, personality characteristics, and level of familiarity.

6. Eye Gaze

The eyes play an important role in nonverbal communication and such things as looking, staring and blinking are important nonverbal behaviors. When people encounter people or things that they like, the rate of blinking increases and pupils dilate. Looking at another person can indicate a range of emotions including hostility, interest, and attraction. People also utilize eye gaze as a means to determine if someone is being honest. Normal, steady eye contact is often taken as a sign that a person is telling the truth and is trustworthy. Shifty eyes and an inability to maintain eye contact, on the other hand, is frequently seen as an indicator that someone is lying or being deceptive.

7. Haptics

Communicating through touch is another important nonverbal behavior. There has been a substantial amount of research on the importance of touch in infancy and early childhood. Harry Harlow's monkey study demonstrated how deprived touch and contact impedes development. Baby monkeys raised by wire mothers experienced permanent deficits in behavior and social interaction. Touch can be used to communicate affection, familiarity, sympathy, and other emotions.

In her book *Interpersonal Communication: Everyday Encounters*, author Julia Wood writes that touch is also often used as a way to communicate both status and power. Researchers have found that high-status individuals tend to invade other people's personal space with greater frequency and intensity than lower-status individuals. Sex differences also play a role in how people utilize touch to communicate meaning. Women tend to use touch to convey care, concern, and nurturance. Men, on the other hand, are more likely to use touch to assert power or control over others [4].

8. Appearance

Our choice of color, clothing, hairstyles, and other factors affecting appearance are also considered a means of nonverbal communication. Research on color psychology has demonstrated that different colors can evoke different moods. Appearance can also alter physiological reactions, judgments, and interpretations. Just think of all the subtle judgments you quickly make about someone based on his or her appearance. These first impressions are important, which is why experts suggest that job seekers dress appropriately for interviews with potential employers. Researchers have found that appearance can play a role in how people are perceived and even how much they earn. One 1996 study found that attorneys who

were rated as more attractive than their peers earned nearly 15 percent more than those ranked as less attractive. Culture is an important influence on how appearances are judged. While thinness tends to be valued in Western cultures, some African cultures relate full-figured bodies to better health, wealth, and social status.

9. Artifacts

Objects and images are also tools that can be used to communicate nonverbally. On an online forum, for example, you might select an avatar to represent your identity online and to communicate information about who you are and the things you like. People often spend a great deal of time developing a particular image and surrounding themselves with objects designed to convey information about the things that are important to them. Uniforms, for example, can be used to transmit a tremendous amount of information about a person. Police officers will wear a uniform, and doctors will wear white lab coats. At a mere glance, these outfits tell people what a person does for a living.

There is no doubt that one of the best in the field of facial expression, gesture, nonverbal behavior, emotion and culture. is David Matsumoto. He has published more than 400 articles, manuscripts, book chapters and books on these subjects. Since 1989, Matsumoto has been a professor of psychology at San Francisco State University. According to David Matsumoto learning to read microexpressions and nonverbal behaviors in general can be very valuable for anyone whose job it is to understand other people's true feelings, their thoughts, their motivations, their personalities or their intentions. So obviously, there's an application for people who are doing interviews or interrogations. That would be people in the criminal justice system, law enforcement, national security, intelligence – those are the kinds of people that we primarily work with because their job is to try to find out whether a person is concealing facts or concealing knowledge or concealing something or has some information that would be useful for solving a crime or getting some other kinds of information. And so, when one wants to be able to do that it's very useful to be able to read these microexpressions.

He says that there are cultural differences and large individual differences in when people express emotions and how they express them when they feel the emotions. But if there's no reason to change anything when people are feeling extremely strong emotions and they can express it freely, they will express those emotions on their faces in exactly the same ways. Gestures are very different. There are many different types of

gestures and so the two types of gestures that we generally work with are called speech illustrators and emblems. Speech illustrators are these gestures that accompany speech that when you see a person using their hands when they're talking to illustrate a point; they're like animation. They're like how we use our voice. They're functionally universal in the sense that everybody around the world uses hand gestures as speech illustrators. But people around the world differ in the amount that they do them and in the form. So if you can picture people waving around. Some people in some cultures wave around their hands in a certain way. Some people point when they talk. Some people are doing various different types of things with their hands when they talk. So the form in which the illustrator occurs is different, but the function is the same across different cultures.

Emblems as another type of gesture are generally culturally specific. These are gestures that refer to specific words or phrases. So, if you can imagine, the listeners can imagine the thumbs up, which has a meaning around the world, which is like «OK» or «good». These things are culture specific, so every culture, just as every culture has a verbal vocabulary – different verbal vocabulary – every culture creates a vocabulary of emblematic gestures that correspond to certain types of phrases that they think are important to have in a gesture. So those are very culture specific. Now what's really interesting about that is that some of David's most recent research published a couple of years ago has shown that some gestures are beginning to be universally recognized around the world, like head nods for yes and head shakes for no. Of course, there're places around the world that still do them in different ways. But they are increasingly being recognized universally around the world, probably because of a lot of shared mass media and because of the Internet or movies and things like that. So, in summary, with nonverbal behaviors, there're some aspects of it that are very universal and some aspects of it that are culturally specific.

References:

1. [Electronic resource]. – Retrieved from:
<http://www.tradeready.ca/2016/topics/researchdevelopment/understand-4-methods-non-verbal-communication-intercultural-interactions>.
2. [Electronic resource]. – Retrieved from:
<http://examples.yourdictionary.com/examples-of-non-verbal-communication.html>.

3. Darwin, C. (1872). The Expression of the Emotions in Man and Animals, 3rd edition. New York: Oxford University Press.

4. Wood, J. (2010). Interpersonal Communication: Everyday Encounters. Boston, MA: Wadsworth-Cengage Learning.

УДК 53.001

Л. М. Маркович,

кандидат педагогічних наук

(м. Миргород)

ФІЗИЧНІ КОНЦЕПТИ В ПРОЦЕСІ ГУМАНІТАРИЗАЦІЇ ШКІЛЬНОГО КУРСУ ФІЗИКИ

У статті розглядається будова лінгвістичного концепта, його адаптація до фізичного знання, проводиться порівняння будови та особливостей поняття і концепта, подається класифікація фізичних концептів за рівнем складності інформаційної складової та за сектором використання, розглядаються приклади використання фізичного концепта в процесі гуманітаризації шкільного курсу фізики з метою поліпшення якості засвоєння знань.

Ключові слова: гуманітаризація, шкільний курс фізики, поняття, концепт, фізичний концепт, структура концепта, асоціативний ряд, інтерпретаційне поле, класифікація концептів.

Сучасні тенденції розвитку педагогічної науки орієнтують школу на гуманітаризацію навчально-виховного процесу.

Ідея гуманітаризації навчального процесу не є новою. В педагогіці протягом останніх трьох з половиною десятиліть робляться спроби означити і розкрити суть принципу гуманітаризації, його зміст, цілі та завдання. В залежності від стану розвитку суспільства, особливостей його освітніх і соціальних запитів пріоритетних напрямків набувають ті чи інші аспекти гуманітаризації. Можна із великою долею впевненості вважати, що ідеї гуманітаризації присутні в роботах багатьох педагогів в тому чи іншому вигляді.

В Україні найбільш ґрунтовно досліджували теоретичні засади цього питання С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований і

О. В. Бондаревська. Не дивлячись на те, що за останні роки з'явилося чимало публікацій про гуманітаризацію освіти, певної визначеності у тлумаченні цього терміну немає й до сьогодні. Академік С.У. Гончаренко запропонував вважати за гуманітаризацію освіти переорієнтацію освіти з предметно-змістовного принципу навчання основам наук при вивченні цілісної картини світу на формування у молоді гуманітарного і системного мислення, використання системи заходів, що спрямовані на пріоритетний розвиток загальнокультурних компонентів у змісті, формах і методах навчання з метою формування особистісної зрілості учнів, розвиток їхніх творчих здібностей.

Проблемами гуманітаризації навчання фізики займалися Г. М. Голін, Л. Я. Зоріна, Н. В. Шаронова, Л. М. Маркович [5]. Під гуманітаризацією шкільного курсу фізики розуміють сукупність спеціально розроблених заходів методичного характеру, які дозволяють робити навчання фізики складовою процесу формування людської особистості. Разом з тим поки що не існує чітко визначеної повної системи або моделі здійснення гуманітарного підходу до вивчення фізики.

За таких умов цілеспрямована робота науковців дозволить згодом об'єднати накопичений методичний матеріал і оформити його в цілісну систему.

Одним із напрямків гуманітаризації шкільного курсу фізики є впровадження і адаптація суто гуманітарних ідей в навчально-методичний процес засвоєння фізичних знань. Так, на нашу думку, є дуже вдалою запроваджена нами раніше ідея використання фонових знань в процесі вивчення фізики [6]. Це дозволяє зацікавити учнів, збагачує та урізноманітнює шкільний матеріал з фізики.

Ще одним способом гуманітаризації шкільного курсу фізики, на нашу думку, може стати ідея впровадження так званих фізичних концептів під час вивчення фізики.

Фізика, як і будь-яка інша наука, складається з теоретичної і практичної частини. Причому, до теоретичної частини входять поняття, визначення, постулати, закони та формули. Практична частина, що пов'язана із розв'язуванням задач, виконанням лабораторних і практичних робіт, проведенням дослідів та експериментів, ґрунтується на теоретичній частині. Отже, теоретична частина є тим базисом, який дозволяє отримати глибокі знання з даного предмету.

Якщо уважно проаналізувати роботи попередніх вчених-дослідників, які з'ясовували методи впровадження фізичної теорії, то можна побачити, що в основному зверталася увага на методіку впровадження в навчальний процес визначень, законів та фізичних формул. І поза увагою залишалася перша сходинка фізичного знання – фізичні поняття і, відповідно, методика їх впровадження в навчальний процес.

Проведене нами анкетування учнів показало, що 29,2% опитаних плуталися у відповідях на питання «Що таке фізичне поняття?», «Що таке фізичне визначення?» і «Чим вирізняється суттєво поняття від визначення?» 38,1% випускників 11-х класів допустили помилки у сортуванні тверджень на поняття і визначення.

З'ясуємо, що таке «поняття» і «визначення».

Поняття – одна з форм мислення, результат узагальнення суттєвих ознак об'єкта дійсності [4, с. 863].

Визначення – формулювання, вислів, у якому розкривається зміст чого-небудь, його істотні ознаки [4, с. 95]. Якщо йдеться про поняття або визначення в межах фізичного знання, то вони називаються відповідно фізичними поняттями і фізичними визначеннями. При цьому фізичне поняття дає лише уявлення про певну фізичну категорію в той час, як визначення дозволяє конкретизуватися в описанні фізичного явища, більш чітко окреслити предмет дослідження.

Таким чином, якщо визначення, в тому числі і фізичне, характеризується чітким формулюванням, наявністю конкретних істотних ознак, то поняття не має настільки ж конкретизованих характерних рис, воно є розмитим.

Але фізичні поняття мають велике значення у формуванні початкових наукових уявлень учнів про оточуючий світ. Таким чином, перед учителем постає проблема, яким чином ввести в шкільний курс фізики фундаментальні фізичні поняття, які є зазвичай майже не означеними. В шкільному курсі фізики це питання залишається відкритим. Наприклад, поняття часу взагалі не вводиться, а описується лише формула часу через шлях та швидкість. Те ж саме можна сказати, про поняття тиск, яке вводиться через формулу механічного тиску, тощо. Такі ж поняття, як, наприклад, простір, взагалі не отримують будь-якої інтерпретації ні в шкільних підручниках з фізики, ні в методичній літературі для вчителів.

На нашу думку, всі фізичні поняття повинні бути чітко виділеними і вводитися в шкільний курс фізики як фізичні концепти.

З'ясуємо, щокладають в поняття «концепт» лінгвісти і яким чином дане поняття можна використовувати в методиці викладання шкільного курсу фізики.

В кінці двадцятого століття в межах культурології виникла нова галузь знань – концептологія. Згодом концептологія виділилася в окрему науку про концепти, їх зміст і співвідношення між ними всередині концептосфери. Дослідженням питань концептології почали займатися психологи, соціологи, політологи, філософи і філологи. Одним із основних напрямків концептології стала лінгвістична концептологія, завданням якої є описання концептів лінгвістичними засобами, виявлення структури та складових концепта. Особливо бурхливо концептологія як наука почала розвиватися в Росії. Серед відомих російських лінгвістів, які займалися і продовжують займатися цим питанням можна назвати Е. М. Верещагіна, В. Г. Костомарова, В. В. Воробьова, Г. Г. Слишкіна, В. І. Карасика та інших.

На сьогодні склалося кілька лінгвоконцептологічних шкіл, які ведуть наукові дослідження проблем лінгвістичної концептології і здійснюють систематичне описання концептів. Важливо зазначити, що ці школи мають деякі розбіжності у розумінні змісту конкретних концептів, методах і прийомах їх дослідження, але вони єдині у визначенні та загальній структурі концепта.

Концепт – це основна одиниця свідомості, глобальна одиниця мислення, квант структурованого знання [1].

Мислення людини не є вербальним, або суто вербальним. Воно здійснюється за допомогою універсального предметного коду. Людина мислить концептами (поняттями), які кодуються одиницями цього коду.

Впорядкована сукупність концептів у свідомості людини створює її концептосферу.

Концептологія – це наука про концепти, їх зміст і співвідношення всередині концептосфери. Концептологія досліджує національні, групові, а також художні, індивідуальні та інші види концептосфер. Оскільки концептологія досліджує широке коло питань, то можна, на нашу думку, виділити окрему галузь концептології – фізичну концептологію (індивідуальну, групову, національну), яка охоплює і розглядає фізичне знання як таке.

Концепт має вербальну частину, яка формується за допомогою мовного арсеналу (сукупності мовних засобів, інших концептів тощо) та невербальну частину, яка формується за допомогою образів, ідей тощо.

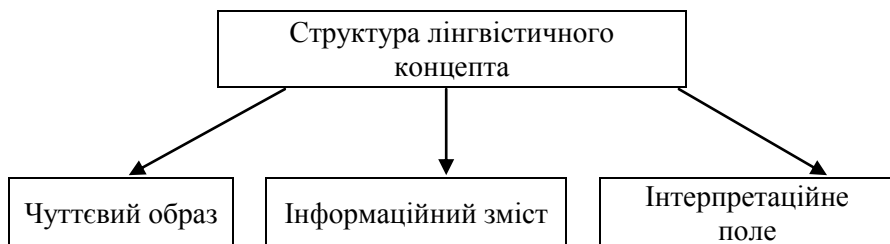
Людина мислить концептами, тому формування в учнів фізичної концептосфери має вирішальне значення на шляху здобуття якісних знань зі шкільного курсу фізики, оскільки фізична концептосфера є базисом для отримання ґрунтовних знань з фізики.

На нашу думку, можна використовувати поняття концепт, по-перше, як інструмент для обмеження і конкретизації досліджуваного матеріалу, для розкриття внутрішньої єдності і структурованості фізичного знання і, по-друге, як інструмент для пояснення і ґрунтовного описання глибинного змісту фізичного знання.

Концепт – синтезуюче утворення, яке приходить на зміну уявленню (образу), поняттю і значенню і включає їх в себе у «знятому», редукованому вигляді. Концепт приймає від поняття деструктивність представлення змісту, від образу – метафоричність і емотивність цього представлення, а від значення – включення його імені в лексичну систему мови [1; 2; 3].

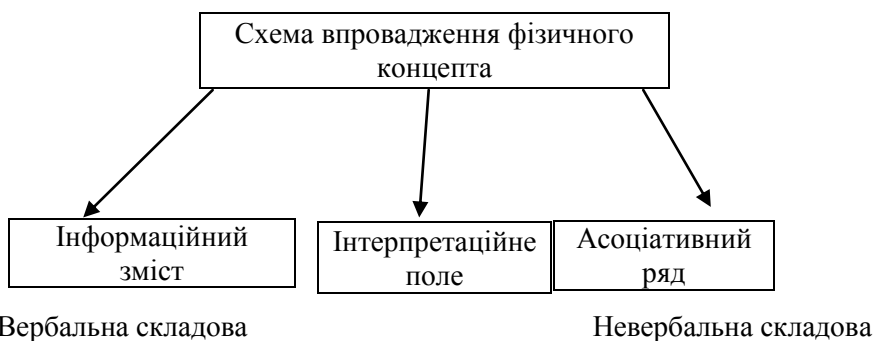
Тоді фізичний концепт, на нашу думку, – це одиниця фізичного знання, неозначене або означене частково поняття, що має певну структуру і складові.

Як зазначають вчені-дослідники питань концептології, концепти мають певну структуру, яка не є жорсткою, але виступає необхідною умовою існування концепта як такого і його входження в концептосферу. Окреслимо структуру лінгвістичного концепта.

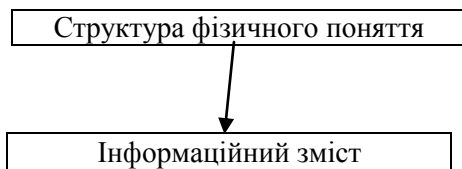
Враховуючи те, що концепт має вербальну і невербальну частину, про що зазначалося вище, а також беручи до уваги особливості фізичного знання, можна змоделювати фізичний концепт

та сконструювати схему впровадження концептів у шкільний курс фізики. Важливо зазначити, що оскільки фізика належить до точних наук, то першоосною в структурі концепта буде інформаційний зміст, другою за значимістю структурною одиницею буде чуттєвий образ, який краще змінити на асоціативний ряд, враховуючи те, що фізика не є гуманітарною наукою, а інтерпретаційне поле буде виступати об'єднуючою і зв'язуючою ланкою цих двох складових. Наведемо схему впровадження фізичного концепта.

Таким чином, інтерпретаційне поле є зв'язуючою ланкою між чуттєвим образом (асоціативним рядом) і сухим інформаційним змістом концепту. Чуттєвий образ впроваджується завдяки невербальній, а інформаційний зміст – завдяки вербальній складовій. В інтерпретаційному ж полі відбувається накладання вербальної і невербальної частини, завдяки чому концепт набуває своїх ознак і вже якісно вирізняється від поняття, в тому числі і фізичного поняття.

Для порівняльного аналізу наведемо структуру поняття і схему впровадження поняття в навчальний процес.

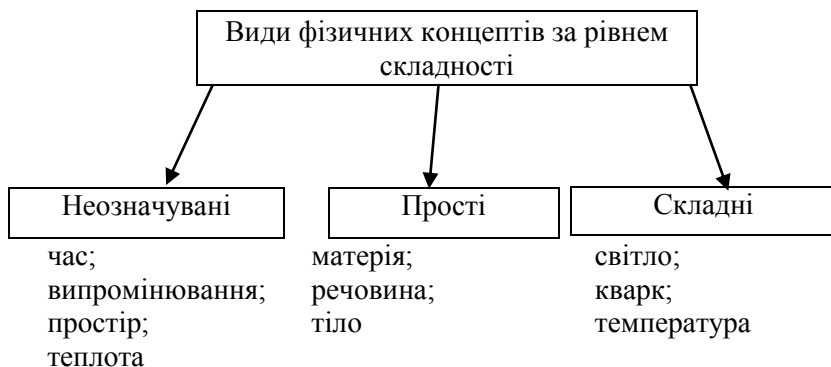

Враховуючи спосіб подання інформаційного змісту, відобразимо схему впровадження поняття.

Отже, виявляється, що невербальна складова у поясненні фізичного поняття майже не використовується, оскільки інформаційний зміст повною мірою відображається за допомогою мовних засобів, тобто вербальної складової.

Грунтовне дослідження фізичних концептів, їх особливостей, способу впровадження в навчальний процес та врахування негуманітарного профілю фізики як науки дозволяє провести класифікацію фізичних концептів лише за інформаційним змістом та (частково) за інтерпретаційним полем, тобто проаналізувати лише вербальну складову концепта. Аналіз інформаційного змісту фізичних концептів дозволяє виділити два види класифікації фізичних концептів: за рівнем складності інформаційної складової та за сектором використання. Наведемо приклад класифікацій за рівнем складності інформаційної складової самого концепта: не означувані, прості, складні.

Прикладом простого фізичного концепта може бути матерія. Матерія – це все, що нас оточує. Отже, інформаційний зміст даного концепта доволі простий і легкий для сприйняття.

Прикладом складного фізичного концепта може бути світло, кварки.

Світло – це видиме випромінювання. Але інформаційний зміст наведеного концепта складний, оскільки потребує введення додаткового концепта, який пояснює концепт випромінювання.

Прикладом неозначуваного концепта може бути випромінювання, час, простір тощо. Інформаційний зміст щодо сутності таких концептів вироджується і стосується більше інструментарія, за допомогою якого можна визначити, виміряти, дослідити; стосується умов існування концепта як такого.

Також можна виділити класифікацію фізичних концептів за сектором використання: полідисциплінарні; загальні; конкретизуючі.

Полідисциплінарні фізичні концепти об'єднують концепти, якими з успіхом можуть оперувати кілька дисциплін. Наприклад, забруднення, технологічне навантаження, екологічний тиск тощо можуть бути одночасно концептами фізики, екології, біології, хімії, геології, географії, статистики і т.д.

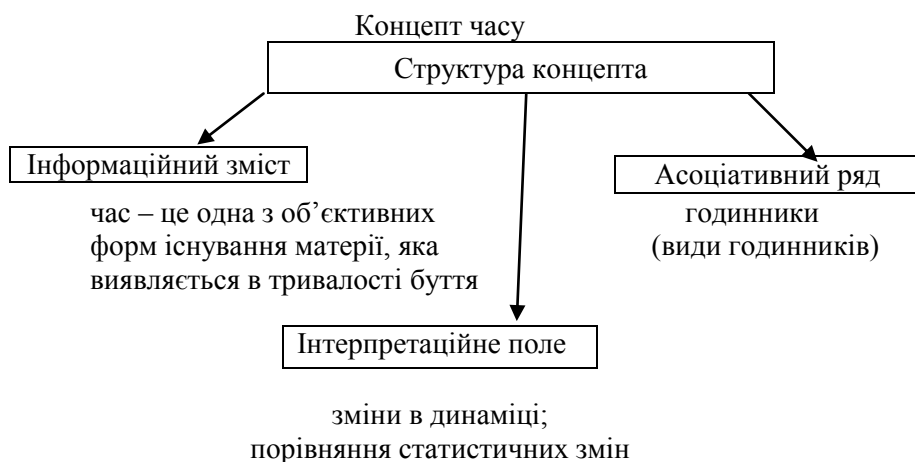
Загальні фізичні концепти стосуються концептів загального фізичного змісту. До них належать матерія, речовина, поле, рух, час, простір, фізичне тіло тощо.

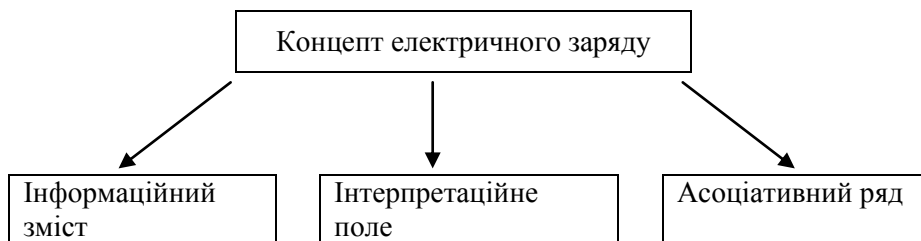
Конкретизуючі фізичні концепти об'єднують фізичні концепти вузького фізичного змісту. Наприклад, концепти електричний заряд та електричне поле відносяться до електрики, квант світла – до оптики, теплота – до термодинаміки.

Іноколи фізичний концепт може мати таку ж саму назву, що і фізична величина. Наприклад, час – фізичний концепт і час – фізична величина.

Також важливо зазначити, що фізичні концепти можуть еволюціонувати в свідомості учня в результаті отримання нових знань.

Наведемо приклади застосування фізичних концептів на уроках фізики.

електричний заряд – це властивість матерії, притаманна зарядженим частинкам і пов’язана з їх електромагнітною взаємодією.

електризація при натиранні; проходження електричного розряду; передача електричної енергії на відстань.

частинка; електрична іскра; електричний розряд під час грози; (атмосферна електрика); електромережа; електроприлади; технічний прогрес

Асоціативний ряд і інтерпретаційне поле кожного конкретного фізичного концепта не є константами. Можна запропонувати учням доповнити або частково змінити асоціативний ряд і інтерпретаційне поле на власний розсуд, а потім розглянути цю модель концепта і обговорити деталі в кінці заняття або на наступному уроці.

Підсумовуючі вище зазначене можна стверджувати, що впровадження фізичних концептів на уроках фізики збагатить і урізноманітнить навчальний процес.

Список використаних джерел та літератури:

1. Аналогия концептов / Под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – М. : Гнозис, 2007. – 512 с.
2. Верещагин Е. М. В поисках новых путей развития лингвострановедения: концепция речеповеденческих тактик / Е. М. Верещагин, В. Г. Костомаров. – М., 1999, – 212 с.
3. Слышкин Г. Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты / Г. Г. Слышкин. – Волгоград, 2004. – 311 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і гол. ред.: В. Т. Бусел. – Київ ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2001. – 1440 с.

5. Маркович Л. М. Деякі способи гуманітаризації при вивченні екологічних аспектів курсу фізики // Наука і сучасність : Зб. наук. пр. – Київ, 2005. – Т. 47. – С. 153-161.

6. Маркович Л. М. Фонові знання в системі екологічного навчання курсу фізики // Зб. матер. І Міжнар. конф. молодих вчених «Сучасні проблеми екології». – Запоріжжя, 2005. – С. 283-287.

The article content the structure of the concept, the adaptation physical concept, comparison the notion with the concept, example give the physical concept's in the humanitarization school course physicists.

Key words: *humanitarizatsiya, school course physicists, notion, concept, physical concept, the structure of the concept, associative line, interpretation field.*

С. Л. Мельничук,

кандидат психологічних наук

(м. Хмельницький)

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Проблеми молоді завжди привертали увагу психологів, але особливо актуальними вони стали останнім часом. Підвищення рівня освіченості і матеріального стану членів нашого суспільства розширило можливості розвитку і задоволення духовних і матеріальних потреб підростаючого покоління, але зробило більш складним формування розумних бажань і устремлінь.

Відомо, що підлітковий період розглядається як такий, під час якого суперечності розвитку набирають особливої гостроти. Це зумовлено специфічними явищами, що свідчать про перехід від дитинства до дорослості, що супроводжується якісною перебудовою усіх сторін розвитку особистості. Саме у цей період відбувається усвідомлення дитиною своєї індивідуальності, змінюється її ставлення до навколишнього світу, до себе, до інших людей, відбувається перебудова потреб та мотивів, поведінки. Водночас змінюються вимоги суспільства до підлітка. У зв'язку з цим підлітку необхідно погоджувати свої потреби з очікуваннями

оточуючих та вимогами соціальних норм. Необхідність такого погоджування часто пов'язана із значними труднощами, котрі й стають причиною виникнення суперечностей у розвитку підлітка. Ці суперечності можуть протікати в гострій формі, зумовлюючи сильні емоційні переживання, порушення у поведінці школярів, у їх взаєминах з дорослими та ровесниками.

Перехід до підліткового віку характеризується глибокими змінами, що впливають на особистісний розвиток дитини. Вони стосуються фізичної зрілості організму, а також відносин, які складаються у підлітків з дорослими людьми та однолітками. Еталони міжособистісного сприймання, якими користуються підлітки, оцінюючи оточуючих людей, стають все більш узагальненими і співвідносяться з ідеалами, цінностями і нормами.

Почуття дорослості стає центральним новоутворенням підліткового віку. Воно зв'язано з етичними нормами поведінки. З'являється моральний кодекс, який диктує підліткам стиль поведінки і взаємин з ровесниками. Моральний розвиток набуває суттєвих змін саме у підлітковому віці. Інтелектуальні зміни дозволяють розвиватися власній ієрархії цінностей, яка починає впливати на поведінку підлітка. Розвиток ціннісних орієнтацій підлітка характеризується їх ускладненням, збільшенням лібералізації, зростанням особистісної незалежності. Ціннісні орієнтації починають складатися в складну і стійку систему, яка визначає становлення активної життєвої позиції.

Підлітковий період – сензитивний для розвитку потреб, спрямованості особистості, оформлення ідеалів. Основні потреби підліткового віку: 1) потреба у самовираженні; 2) потреба уміти щось робити; 3) потреба щось значити для інших; 4) потреба рівноправного спілкування з дорослими; 5) посилення статевої ідентифікації.

Підлітковий період – це період інтенсивного формування самооцінки, бурхливого розвитку самосвідомості як здатності спрямовувати свідомість на власні психічні процеси, включаючи і складний світ своїх переживань, потреби пізнати себе як особистість. На межі молодшого шкільного віку і підліткового відбувається криза самооцінки. Помічено різкий зріст незадоволеності собою. Було встановлено, що в підлітковий період формується уміння оцінювати себе не тільки через вимоги авторитетних дорослих, але і через власні вимоги.

До кінця підліткового періоду самооцінка може стати значним регулятором поведінки індивіда. Змінюється, порівняно з молодшим шкільним віком, значущість різних якостей особистості. У молодших підлітків ще зберігається орієнтація на якості, які проявляються в учбовій діяльності, але основним критерієм оцінки себе та іншого стають морально-психологічні особливості особистості, що проявляються у взаєминах з іншими. Основним критерієм оцінки себе стають морально-психологічні аспекти взаємовідносин. Зміст і характер уявлення про себе безпосередньо залежить від міри включеності школяра в різні види діяльності та від досвіду спілкування з ровесниками і дорослими. Д.І. Фельдштейн виділяє такі стадії розвитку самооцінки підлітка:

1 стадія (10-11 років): підлітки підкреслюють свої недоліки, вони глибоко переживають невміння оцінити себе, переважає критичне ставлення до себе.

2 стадія (12-13 років): актуалізується потреба в самоповазі, загальному позитивному ставленні до себе як до особистості.

3 стадія (14-15 років): виникає «оперативна самооцінка», яка визначає ставлення підлітка до себе в теперішній час, підліток зіставляє свої властивості з нормами.

Стадії розвитку особистісної рефлексії:

1 стадія – предметом рефлексивного очікування виступають окремі вчинки дітей.

2 стадія – головним стає аналіз рис свого характеру і особливостей взаємин з іншими людьми.

3 стадія – зростає критичне ставлення підлітків до себе.

Для підліткового періоду характерний пошук ідентичності, що означає усвідомлення підлітком самого себе, безперервності у часі власної особистості та виникнення, у зв'язку з цим, відчуття, що інші також це визнають. Підліток вперше прагне пізнати власну індивідуальність, зрозуміти, яким він є і яким він хотів би бути. Образи «Я» різноманітні, вони відображають різноманіття життя підлітка. Зрозуміти себе допомагають друзі. Після пошуків себе, особистісної нестабільності, у дитини до кінця підліткового віку уявлення про себе стабілізуються і утворюють цілісну систему внутрішньоузгоджених уявлень про себе – «Я-концепцію» [4].

Цей етап соціалізації відрізняється не тільки найбільш вираженою індивідуалізацією, але і самодетермінацією, самоуправлінням особистості. Підлітковий період пов'язаний з

виникненням самосвідомості як усвідомлення себе в системі суспільних відносин, розвитком соціальної активності і соціальної відповідальності. Важливою стороною самосвідомості виступає потреба у самовираженні, що виявляється в спрямованості його особистості на виділення і реалізацію своєї унікальності в системі соціальних зв'язків. Для цього періоду характерним є прагнення до самоствердження, самореалізації та самовиховання. Самовиховання стає можливим завдяки тому, що у підлітків розвивається саморегуляція.

У цьому віці відбувається маніфестація тих аномалій особистісного розвитку, які в дошкільний період існували в латентному стані. Відхилення в поведінці властиві майже всім підліткам. Характерні риси цього віку – чутливість, часта різка зміна настрою, страх глузувань, зниження самооцінки. Розлади бувають поведінкові й емоційні. Емоційні переважають у дівчаток. Це депресія, страхи й тривожні стани. Порушення в поведінці в чотири рази частіше бувають у хлопчиків.

Основним лейтмотивом психічного розвитку в підлітковому віці є становлення нової, ще досить нестійкої, самосвідомості, зміна Я-Концепції, спроби зрозуміти самого себе й свої можливості. У цьому віці відбувається становлення складних форм аналітико-синтетичної діяльності, формування абстрактного, теоретичного мислення. Дуже важливе значення має виникаюче в підлітка почуття приналежності до особливої «підліткової» спільності, цінності якої є основою для власних моральних оцінок [7].

У спілкуванні дітей досить швидко складаються відносини, у яких з'являються однолітки-лідери, і однолітки-ізгої. Спілкування з однолітками – тверда школа соціальних відносин. Саме спілкування з однолітками вимагає високої емоційної напруги. «За радість спілкування» дитина-підліток витрачає багато енергії на почуття, пов'язані з успіхом ідентифікації й стражданнями відчуження.

Підліток активно відкидає свою належність до світу дітей, але при цьому не відчувається повноцінним дорослим. Він намагається бути подібним до дорослих зовні, прагне прилучитись до їхнього життя, придбати їхні якості і уміння, права і привілеї. Своєрідність соціальної ситуації розвитку дитини в цей період полягає в тому, що вона виконує нові для неї функції та залучається до нової системи відносин із дорослими й однолітками. Дитина включається в різні види суспільно корисної діяльності, що розширює сферу її

соціального спілкування і сприяє накопиченню нового соціального досвіду [3]. Цей досвід може бути більш чи менш болісним.

Р. Бенедикт стверджує, що тип переходу від дитинства до дорослості залежить від того, настільки великий розрив між нормами і вимогами даного суспільства, що ставляться перед дитиною і дорослим. У країнах, де ці вимоги більш-менш однакові, розвиток проходить плавно, і дитина досягає статусу дорослого поступово. У більшості країн Європи та Америки норми поведінки дітей і дорослих є різними і, навіть, протилежними: дитячий вік вважається ігровим; маленькі члени суспільства позбавлені відповідальності за свої дії, від них вимагають лише одного – покорі; доросла ж людина має бути самостійною та ініціативною [2].

Таким чином, центральною психологічною характеристикою підліткового віку є перехід від одного типу стосунків між дорослим і дитиною (моралі слухняності) до якісно іншого, специфічного типу (моралі принципової рівності). Цей період може супроводжуватись певними труднощами. У великій мірі цьому сприяє відносна нестійкість нервової системи підлітка, його загальна неврівноваженість, роздратованість, перепади настрою, підвищена збудливість.

Анатомо-фізіологічні зміни в організмі підлітка породжують певні психологічні новоутворення, а саме прагнення до незалежності, потребу в самоствердженні й самовизначенні щодо свого статусу в сім'ї, колективі однолітків тощо. Розвиток інтересу до протилежної статі, пробудження романтичних почуттів також є характерною рисою підліткового віку. Втім новоутворення нерідко проявляються в неадекватних формах (зовнішня агресія, гостра критика інших, зухвала поведінка) [1].

Першою ці зміни у характері дитини відчуває сім'я. Сім'я один із найважливіших факторів соціалізації дитини. Саме тут діти засвоюють заведені в їхніх сім'ях життєві цінності, соціальні очікування і біхевіаристичні патерни. Моделями поведінки їм слугують батьки, старші брати і сестри. Е. Маккобі вважає, що тривалість батьківського впливу визначається міцністю їх відносин із дитиною, ступенем поваги батьків до її особистості, наявністю довіри між членами сім'ї. У деяких випадках батьки пригнічують особистість своєї дитини, у інших сприяють її гармонічному розвитку. Взаємодія з батьками дозволяє дітям тренувати й вдосконалювати соціальні навички, необхідні для комфортного існування в соціумі [3].

Крім того, сім'я є важливим фактором впливу на інтелектуальний розвиток дитини, пропонуючи, а іноді й насаджуючи власну концептуальну картину світу. Спільна інтелектуальна діяльність розвиває здатність дитини моделювати різноманітні ситуації, оперувати гіпотезами й вибирати оптимальні шляхи вирішення поставлених завдань. Батьки мають можливість активно сприяти швидкому розвитку мисленнєвих навичок маленької людини.

Зазвичай теоретичне усвідомлення дійсності дитиною випереджає рівень її практичних навичок. Підлітки часто не знають як поводитись у тій чи іншій життєвій ситуації, а відчуття власної дорослості заважає їм звертатися за порадами до дорослих. Такі проблеми притаманні дітям, у яких не склалися стосунки з батьками. Неготовність дитини до виконання нових соціальних ролей, або відсутність необхідного рольового навантаження й самостійності ускладнює спілкування та породжує численні конфлікти у колі сім'ї [5].

У деяких підлітків спостерігається вияв неадекватної самооцінки й завищеного рівня вимог, критичне ставлення до слів та вчинків інших. Це ускладнює їх взаємовідносини з дорослими, батьками, однолітками, вчителями, провокує прояви негативізму, грубу й самовпевнену поведінку, соціальні конфлікти [6]. Підлітки бояться глузування, проявів нерозуміння, недовіри, або образливої для такого віку заборони. На їхній погляд батьки поводяться з ними як із маленькими. Часто відсутність ширих стосунків з батьками є причиною того, що діти стають жертвами насилля, або учасниками злочинів [7].

Підліток – ще не цілком зріла особистість. Особистісна нестабільність проявляється у боротьбі протилежних рис, прагнень. Для підлітків характерні: реакція емансипації (тип поведінки, за допомогою якої підліток хоче вийти з-під опіки дорослих), реакція захоплення (захоплення в цей період дуже різноманітні: інтелектуально-естетичні; тілесно-мануальні; накопичення; азартні; лідерські), реакція групування з ровесниками (бажання належати до певної групи), реакція відмови (пасивно-оборонний тип реакції опозиції).

Отже, створення спільності в житті дорослого і підлітка, розширення сфери їх співробітництва і змістових контактів як основи переходу до нового типу стосунків є важливою проблемою у вихованні дітей цього віку і необхідною та обов'язковою умовою

розгортання процесу наuczіння підлітка бути дорослим. Поступово вводити підлітка у світ дорослого повинні безпосередні вихователі – батьки і вчителі. Якщо цього не робити, то підліток знайде способи проникнути в цей світ без допомоги дорослих. Їх небажання або невміння зрозуміти нові прагнення підлітка штовхає його в середовище товаришів. Спілкування з товаришами є особливою школою розвитку соціально-моральної дорослості підлітка, і сила впливу ровесників прямо пропорційна ступеню незадоволеності підлітка спілкуванням з дорослими.

Підлітковий вік не є часом патологій, і тому завданням психолога має стати психокорекційна робота з особами, які більш конфліктні й агресивні у порівнянні з іншими.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дружинин В.Н. Экспериментальная психология : учеб. пособ. – М.: ИНФРА-М, 1997. – 256 с.
2. Дуткевич Т.В. Загальна психологія: (Конспект лекцій) : [навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл.] / Кам'янець-Подільський держ. пед. ун-т. – Кам'янець-Подільський, 2002. – 96 с.
3. Походенко С.В. Особливості соціалізації підлітків у мікросередовищі. // Проблеми соціалізації сучасних підлітків. – Запоріжжя. – 1998. – С. 6-56.
4. Семенюк Л.М. Хрестоматія по возрастной психологи : учеб. пособ. для студ. / Под ред. Д.И. Фельдштейна : [изд. 2-е, доп.]. – М. : Ин-т практической психологии, 1996. – 304 с.
5. Трофімов Ю.Л. Психологія. – Київ : Либідь, 2002. – 263 с.
6. Шулигіна Р.А. Роль педагогічного спілкування у формуванні особистості старшокласника // Теоретичні питання культури, освіти та виховання : Зб. наук. пр. – Київ : Вид. центр КНЛУ, 2001. – № 18. – С. 94-98.
7. Туріщева Л.В. Вікові аспекти виховання школяра // Виховна робота в школі. – 2006. – № 8. – С. 36-41.

В. В. Олійник,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ФОРМИ РОБОТИ ПСИХОЛОГА З ПІДЛІТКАМИ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Сучасні діти значно відрізняються від попередніх поколінь. Вони не обов'язково будуть поділяти погляди старших. Про це зазначено у новому нормативному документі – Концепції Нової української школи (2016). У документі наголошено, що випускник нової школи – цілісна особистість, усебічно розвинена, здатна до критичного мислення; патріот з активною позицією, який діє згідно з морально-етичними принципами і здатний приймати відповідальні рішення, поважає гідність і права людини; інноватор, здатний змінювати навколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці, учитися впродовж життя [2, с. 6].

Зазначимо, що підлітковий вік має ряд специфічних особливостей, які обов'язково потрібно враховувати при роботі з даною категорією дітей. Врахування вікових і індивідуальних особливостей при роботі з даною категорією дітей – запорука успішної роботи з ними.

Профілактична робота повинна бути пріоритетною в діяльності педагога-психолога. Підлітковий вік і рання юність є кризовими періодами розвитку, тому профілактика можливих порушень – це основне завдання в роботі шкільного психолога.

Профілактична робота повинна ґрунтуватися на наступних принципах:

- Раннє втручання – виявлення потенційно проблемних для шкільного навчання сторін психічного розвитку школяра або наявних мінімальних відхилень.

- Наступність в організаційній системі психолого-педагогічного супроводу, відповідних етапах психічного розвитку дитини. Організація послідовних взаємопов'язаних заходів, спрямованих на формування адаптаційного потенціалу при проходженні через кризові періоди.

- Пріоритетність психопрофілактичних заходів для підлітків з наявними мінімальними порушеннями. Такі діти повинні стати в першу чергу об'єктами психологічного супроводу.

- Компетентність фахівця, що здійснює психологічний супровід [3].

Проблеми виховання підлітків виникають і через прорахунки в освітньому процесі у закладах загальної середньої освіти. До найпоширеніших прорахунків належать:

- незнання педагогами індивідуально-психологічних та вікових особливостей учнів, неврахування цих особливостей в організації освітнього процесу;

- необізнаність учителів із труднощами, суперечностями, проблемами особистісного розвитку підлітка;

- недостатні знання причин виникнення виховних проблем, що зумовлює помилки у виборі засобів виховного впливу;

- відсутність системи в роботі з проблемними учнями та їхніми батьками;

- недостатня увага до розвитку духовності учнів [4, с. 225].

Найважливішими напрямами роботи психолога з підлітками у закладах загальної середньої освіти є:

1. Психологічне забезпечення адаптації дітей до навчання в основній школі. Перехід від початкової до основної школи – важкий етап шкільного навчання. Ускладнюється і збільшується навчальне навантаження, збільшується обсяг інформації, яку необхідно засвоїти, з'являється конкуренція між учнями, з'являються і розвиваються пізнавальні інтереси учнів, виявляються здібності і нахили. Часто дитина постає перед необхідністю інтегруватися у новий для себе колектив класу.

2. Моніторинг динаміки розвитку класних колективів. Цей напрям роботи є важливим, оскільки положення учня в колективі, його рольові позиції, неформальний статус, багато в чому визначають його ставлення до школи, до навчання, до однолітків і впливають на процес соціалізації.

3. Індивідуальна робота з учнями, що потребують посиленої педагогічної уваги. Діти цієї категорії знаходяться у «зоні ризику», тобто легко можуть бути спровоковані на здійснення антисоціальних вчинків або девіантну поведінку. У разі виявлення таких учнів, з ними та їх найближчим соціальним оточенням здійснюється поглиблена психологічна діагностика, складається індивідуальна картка, та

планується профілактична і психокорекційна робота із залученням усіх учасників навчально-виховного процесу та громадськості.

4. Підготовка учнів до профільного навчання у старшій школі здійснюється на основі вивчення навчальної документації, співбесід з учнем, батьками, вчителями, тестувань визначення навчальних інтересів, здібностей і життєвих планів підлітків та розробка рекомендацій щодо подальшого навчання.

5. Професійна орієнтація. Основним завданням тут є проінформувати учня про його здібності, нахили, мотиви і можливості в опануванні груп професій.

6. Психологічна просвіта є важливим засобом підвищення психологічної культури. Підвищенню психологічної культури учнів сприяють як спеціальні заходи, так і неспеціальні. До спеціальних відносяться заходи, що мають на меті – підвищення обізнаності підлітків у галузі психології, людських стосунків, спілкування, конфліктів, девіантної поведінки, вікових закономірностей розвитку індивіда, міжособистісних відносин, групових ролей і т.п. Така робота здійснюється за допомогою лекцій, рольових ігор, тренінгів, факультативних занять, гуртків, самостійної творчої роботи учнів.

До неспеціальних заходів, що сприяють підвищенню психологічної культури учнів, відносять професійну діяльність психолога. Такі форми роботи, як психологічне консультування, групова або індивідуальна психодіагностика, спілкування з колегами по роботі та учнями, – усе це є елементами підвищення психологічної культури [3].

Саме у підлітковому віці виникають перші глибокі непорозуміння між батьками і учнями. Основу цих непорозумінь складають: з одного боку – бажання більшої незалежності, самостійності, «дорослості»; з іншого – нерозуміння тих змін, що відбуваються з дитиною, намагання керувати нею як і раніше, приниження гідності або байдужість. Зазначимо, що значна кількість спроб суїцидів серед підлітків пов'язана саме із приниженням дитини з боку батьків.

Важливою умовою успішної роботи психолога в школі є дієва співпраця з батьками учнів.

Отже, підлітковий вік є критичним і кризовим. А криза підліткового віку полягає у переході від залежного дитинства до незалежної дорослості. Важливою є праця психолога, який у ході

освітнього процесу має використовувати різні напрями роботи з підлітками.

Список використаних джерел та літератури:

1. Діяльність психологічної служби основної школи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.google.com/search?ei=9IDXWr2zNOGUgAaq8Lq4Dw&q=робота+психолога+з+підлітками&oq=робота+з+підл&g>. – Назва з титул. екрану.

2. Нова українська школа. Концептуальні засади реформування середньої школи / Заг. ред. М. Грищенко. – Київ : Міністерство освіти і науки України, 2016. – 40 с.

3. Основні напрямки роботи психолога з підлітками і старшокласниками [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://psiukrearth.ru/psihologija-vihovannja/1852-osnovni-naprjamki-roboti-psihologa-z-pidlitkami-i.html>. – Назва з титул. екрану.

4. Савчин М. В. Вікова психологія : навч. посіб. / М. В. Савчин, Л. П. Василенко. – Київ : Академвидав, 2005. – С. 191-234.

О. С. Олійник,
*кандидат економічних наук
(м. Кам'янець-Подільський)*

ПОЗИТИВНИЙ ВПЛИВ НАВЧАННЯ ІНТЕГРАЦІЙНИМ ПРОФЕСІЯМ НА ДОРОСЛІШАННЯ ПІДЛІТКІВ

Великий інтерес викликають у науковців проблеми, пов'язані з перехідним періодом підліткового віку, який прийнято називати «дорослішання». В журналі «PSYCHOLOGY TODAY» зазначаються основні проблеми періоду дорослішання:

1. Депресія та стан афективної сфери у підлітків, що викликано невпевненістю у собі, низьким рівнем домагань, шкільною неуспішністю, що приводить до пошуку друзів серед таких же невдах, занурення у девіантні угруповання.

2. Підліток та ЗМІ. Дослідження китайських вчених щодо впливу Інтернету на емоційну сферу підлітків діагностувало 1000 студентів коледжу у Гуанджоу та зафіксувало зростання рівня

жорсткої агресії та депресії серед патологічних користувачів Інтернетом.

3. Харчові розлади, перехід до розряду «худі швабри». Така проблема передусім існує серед дівчат-підлітків. Визначено, що вони більше, ніж хлопці, піддаються впливу ЗМІ у питаннях ідеалізації тіла («створення іміджу тіла»).

4. Інфантильність або відстрочка у періоді дорослішання, продовження цього періоду що має місце останнім часом.

5. Проблема «батьки-діти». Визначено, що при зміні процесу чи активності у дитини – тут же вони змінювалися у матері (і навпаки). Тобто тісний емоційний зв'язок існує між матір'ю та немовлям не тільки на усвідомлюваному рівні. Це говорить про потребу враховувати феномен симбіотичних (нерозривних) відношень «дитина-матір».

6. Раннє статеве життя, проблема падіння моральних норм непокоїть дорослих і вважається надсучасною.

Період дорослішання – перехід на новий етап розвитку, значний, важкий період у становленні дитини. У цей період виникають як знайомі нам проблеми (спілкування з однолітками, непорозуміння з дорослими), так і нові, які формує сучасний стиль життя (створення іміджу тіла, мобінг). Вони потребують від психологів, педагогів активного пошуку шляхів їх вирішення, тому що дорослішання, adolescence – останній, найважливіший відрізок у переході до прагматичного, жорстокого, цинічного дорослого життя [3].

На підставі вищезгаданих проблем, що існують при виховання підлітків в ДНЗ «Подільському центрі профтехнічної освіти» працюючи з підлітками та молоддю звернули увагу на те, що учні навчального закладу вивчаючи інтегровані професії відчують себе необхідними в суспільстві, в результаті чого в них появляється інтерес не тільки до життя, але і до науки та пізнання. В результаті чого їх поведінка покращується, результати навчання підвищуються тощо.

Так, звернемо увагу на інтегровані професії та загалом на інтеграцію. Характеризуючи інтеграцію в історичному аспекті, ми можемо відмітити, що О.Я. Савченко зазначає, що це «зовсім не нове явище у вітчизняній початковій школі» [14]. Ще в працях Я.А. Коменського акцентується увага на необхідності «завжди і всюди брати разом те, що пов'язано одне з одним» [8, с. 344].

Необхідність інтегрованого підходу до організації навчально-виховного процесу Коменський Я.А. пояснював таким чином: «Всі знання виростають з одного коріння – навколишньої дійсності, мають між собою зв'язки, а тому повинні вивчатися у зв'язках» [9, с. 26]. Я.А. Коменський практично реалізував міжпредметні зв'язки під час викладу навчального матеріалу у книзі «Світ чуттєвих речей у картинках». 150 статей підручника містять не лише короткі відомості про природу, Всесвіт, діяльність людини і суспільні відносини, а й навчальний матеріал з рідної та латинської мов [9, с. 125].

Поєднання традиційного навчання та засвоєння основ ремесел пропагував Д. Локк. Такий підхід до освіти підростаючого покоління, на його думку, відповідав потребам часу [12]. Проблемно-комплексна основа побудови системи освіти (комплексний метод або метод проєктів) характерна для педагогічної діяльності Дж. Дьюї.

К. Д. Ушинський, інтегрувавши письмо і читання, створив аналітико-синтетичний метод навчання грамоти. Педагог зазначав, що одним із інтенсивних шляхів отримання високої якості знань є злиття дисциплін, що вивчаються. Це злиття передбачає порядок і єдність, продуманість, координацію між елементами знань. «До тих пір, поки різні предмети навчального курсу будуть викладатися, ніби зовсім не знаючи про існування один одного, учіння не буде суттєво впливати на духовний розвиток дітей; до тих пір учіння не буде захоплюючим, органічним процесом психічного розвитку, а нестерпно нудною працею для наставника і учня» [15].

На початковому етапі навчання К.Д. Ушинський вважав непотрібним поділ на окремі предмети, оскільки інтеграція знань виключає як однобічність у формуванні особистості дитини, так і абсолютизацію будь-якої зі сторін цього процесу. На його думку, все навчання повинно складати «один розумний вплив дорослої особи» [16, с. 232].

Також, на уроках з виробничого навчання існують схема, яка включає цілу низку специфічних особливостей, що також позитивно впливають на дорослішання підлітків. Аналіз уроків виробничого навчання включає наступні складові:

1. Загальні умови і обстановка проведення уроку:

– забезпеченість наочними посібниками, ТЗН та іншими дидактичними засобами;

– наявність необхідного обладнання, інструменту, їх стан;

– стан робочих місць учнів і майстрів;

– санітарно-гігієнічний стан навчальних майстерень, робочих місць учнів;

– дотримання правил безпеки праці.

2. Зміст і методика вступного інструктування учнів:

– правильне визначення мети уроку;

– раціональність структури, дозування часу та організація проведення;

– методика пояснення і показ трудових прийомів і процесів;

– закріплення прийомів учнями;

– методика використання наочних посібників, технічних засобів навчання, навчально-технічної документації;

– способи вирішення виховних задач;

– відображення сучасних досягнень техніки і технології, передових прийомів праці;

– способи розвитку інтересів і пізнавальної активності учнів;

– організація і методика і закріплення матеріалу вступного інструктування;

– економічні показники, питання енергозбереження;

– критерії оцінювання, пост якості;

– ступінь засвоєння учнями матеріалу вступного інструктажу.

3. Поточне інструктування учнів майстром:

– відповідність вправ вимогам програми, правильність вибору навчально-виробничих робіт;

– планомірність обходу робочих місць учнів, охоплення учнів поточним інструктуванням, своєчасність надання допомоги;

– методика та організація контролю і прийоми виконання робіт, об'єктивність оцінок;

– зміст і методика колективного поточного інструктажу: групового і бригадного;

– зміст, організація і методика індивідуального інструктажу;

– питання охорони праці.

4. Робота учнів:

– усвідомлення, ступінь самостійності, вміння виконувати, самоконтроль, правильність прийомів і способів праці.

5. Організація занять, поведінка учнів:

– своєчасність і організованість початку уроку;

– організованість роботи учнів, використання робочого часу;

– відношення учнів до роботи: інтерес, активність, акуратність, трудова дисципліна;

– організованість майстра в роботі, педагогічний такт, рівень професійної кваліфікації.

6. Зміст, організація і методика заключного інструктування учнів:

– повідомлення про досягнення мети уроку;

– підведення підсумків і аналіз виконання навчально-виробничих завдань бригадами в цілому; розбір типових помилок і характерних недоліків, шляхи їх попередження і усунення, аналіз затрат робочого часу, співвідношення оцінок, об'явлення теми слідуючого уроку, видача домашнього завдання.

Модернізація первинної професійної освіти передбачає якісно новий рівень підготовки робітників, а це, в свою чергу, вимагає оновлення змісту і форм професійного навчання. Тому, в навчальному закладі поводяться конкурси фахової майстерності проводяться відповідно до Указу Президента України від 18 березня 2004 р. №1102 «Про додаткові заходи щодо удосконалення професійно-технічної освіти в Україні». Конкурсом вважається процес визначення найкращого претендента на перемогу у відповідності з правилами (умовами), визначеними перед початком проведення конкурсу; це форма трудового змагання, найбільш ефективна форма демонстрації своїх, здібностей, підвищення рівня професійної підготовки, підвищення інтересу до професії. Конкурси професійної майстерності є однією з ефективних форм стимулювання потреби в оновленні професійних знань, творчому пошуку, удосконаленні навичок професійної діяльності. Позитивною рисою є і те, що в процесі їх підготовки і проведення задіяний весь колектив підрозділу навчального закладу. Це створює творчу атмосферу, накладає певну відповідальність на той чи інший підрозділ навчального закладу за рівень професійної підготовки співробітників, забезпечує можливість не тільки виявити фахові знання, професійну компетентність, а й загальну ерудицію, ділові якості особливості.

З метою підвищення якості професійної освіти, вдосконалення форм, методів, засобів виробничого навчання, обміну досвідом проводяться конкурси професійної майстерності учнів для визначення кращого за професією. Згідно з наказом Департаменту освіти і науки Хмельницької ОДА, з метою підтримки, розвитку обдарованих учнів, проводяться обласні конкурси фахової освіти майстерності серед учнів професійно-технічної освіти. Відповідно до Указу Президента України від 18 вересня 2004 року №1102 «Про додаткові заходи щодо

вдосконалення професійно-технічної освіти України» в ДНЗ «Подільський центр ПТО» кожного наступного року проводиться конкурс з різних професій. Старшим майстрам випадає нагода організувати проведення конкурсів, наприклад обласного конкурсу на базі ДНЗ «Подільський центр ПТО» з професії «Водій автотранспортних засобів категорії С». Для організації проведення конкурсу була тісна співпраця з викладачами теоретичної підготовки, майстрами виробничого навчання та майстрами практичного водіння. Конкурс був організований в два етапи:

1. Теоретична частина:

- тестування учасників конкурсу з теоретичної професійної підготовки (будова, експлуатація ТО та ремонт автомобіля);
- тестування учасників конкурсу зі знань правил дорожнього руху України.

2. Практична частина:

- проведення ТО автомобіля КАМАЗ 5511 – виявлення несправностей;
- практична підготовка на майданчику для початкових навиків водіння.

Виявлено переможця 2 туру обласного конкурсу, ним став учень групи №36 Маковський Ігор ДНЗ «Подільський центр ПТО». Після чого взяв участь у III етапі Всеукраїнського конкурсу «Водій автотранспортних засобів категорії С» і зайняв 4-те призове місце.

Список використаних джерел та літератури:

1. Балагурова М. І. Інтегровані уроки як засіб формування цілісного сприйняття світу // Фестиваль педагогічних ідей «Відкритий урок». 2008–2009 н. р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: G\index.htm. – Сайт ІД «Перше вересня».

2. Берулава М. М. Теорія і методика інтеграції природничо-наукових і професійно-технічних дисциплін в профтехучилищах / М. М. Берулава. – Київ, 2008 – 40 с.

3. Бех І. Д. Від волі до особистості / Бех І.Д. – Київ : України-Віта, 1995.

4. Булах І. С. Психологія особистісного зростання підлітка / І. С. Булах. – Київ : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2003.

5. Гуревич Р. С. Шляхи інтеграції змісту загальноосвітньої та професійної підготовки / Р. С. Гуревич. – К.: Вища шк., 1987. – С. 81.

6. Живойкин Ю. М. Педагогические условия совершенствования производственной практики студентов современных учреждений среднего профессионального образования : дис. канд. пед. наук : 13.00.08 / Живойкин Юрий Михайлович. – Чебоксары, 2005. – 257 с.

7. Камінецький Я. Г. Управління якісною підготовкою фахівців у професійно-технічних навчальних закладах на основі маркетингу ринку праці та освітнього моніторингу в умовах регіоналізації : монографія / Я. Г. Камінецький, М. В. Вачевський, Б. І. Клим та ін. – Львів : Сполом, 2010. – 324 с.

8. Коменский Я. А. Избранные педагогические сочинения : В 2-х т. – М.: 1982. – 648 с.

9. Коменский Я. А. Мир чувственных вещей в картинках. – изд. 2-е / Под ред. и совст. проф. А.А. Красновского. – М. : Учпедгиз, 1957. – 351 с.

10. Лист МОН України №19-192 13.04.2004. Про Методичні рекомендації щодо розробки інтегрованих навчальних планів підготовки кваліфікованих робітників та молодших спеціалістів у ПВУ і центрах ПТО.

11. Лист МОН України №19-858. Про підготовку робітників за інтегрованими професіями.

12. Локк Джон. Педагогические сочинения. – М. : 1939. – 621 с.

13. Михайлова О. С. Інтеграція як методичне явище // Фестиваль педагогічних ідей «Відкритий урок». 2008–2009 н. р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: G\index.htm. – Сайт ІД «Перше вересня».

14. Савченко О. Я. Дидактика початкової школи : підруч. для студ. пед. факультетів. – Київ : Генеза, 1999. – 368 с.

15. Ушинский К. Д. Собранные сочинения. – М.-Л.: 1958. – Т. 9. – 627 с.

16. Ушинський К. Д. Вибрані педагогічні твори : у 2-х т. : Т. 2. Проблеми російської школи / Склали і підг. Е. Д. Дніпров. – Київ : Рад. шк., 1983. – 360 с.

О. В. Охман,
кандидат юридичних наук
Ю. В. Циганюк,
кандидат юридичних наук
(м. Хмельницький)

ЗЛОЧИННІСТЬ НЕПОВНОЛІТНІХ: ПРИЧИНИ ТА ШЛЯХИ ЗАПОБІГАННЯ

Давно відома залежність злочинності в цілому від злочинності неповнолітніх, оскільки остання є джерелом і резервом усієї злочинності, яка на сьогодні досягла загрозливого розмаху. Щоб не допустити подальшої її активізації, необхідно приділити особливу увагу попередженню злочинності неповнолітніх, усякого роду негативних впливів на них.

Вплив соціальних умов життя та його суперечностей на характер морального формування особи молодій людини є визначальним, тому саме в цьому треба шукати детермінанти злочинності неповнолітніх.

Виявлення детермінант, які сприяють вчиненню злочинів неповнолітніми, важливо для розроблення необхідних профілактичних заходів.

Детермінанти, що зумовлюють злочинність неповнолітніх необхідно поділити на групи:

1. Фактори, які формують особу молодого правопорушника (негативний вплив родини, безпосереднього оточення, засобів масової інформації, недоліки шкільного, побутового виховання тощо).

2. Умови, що сприяють скоєнню злочинів (недоліки організаційного характеру, які допомагають особам із уже сформованою антисуспільною орієнтацією «технічно» здійснити злочинні наміри).

3. Обставини, пов'язані з поведінкою жертв злочинів. Формування особи відбувається під впливом усього комплексу відносин, в які вона вступає з іншими людьми. У свідомості людини немає таких явищ, які були б «первинними», а не результатом її життєдіяльності. Внутрішній зміст людини визначається його відносинами, в які він вступає з іншими особами, особливостями його життя та діяльності.

Фактори, які сприяють формуванню протиправної поведінки неповнолітнього, потрібно шукати насамперед в конкретному соціальному середовищі, яке його оточує. Важливе місце у визначенні детермінант, що сприяють злочинності неповнолітніх, займають недоліки сімейного виховання. Формування особи неповнолітнього починається у соціальній групі – сім'ї. Виховання включає в себе комплекс різноманітних заходів із профілактики правопорушень як аспект, що забезпечує ефективність виховної діяльності. Це дозволяє розглядати детермінанти, що зумовлюють протиправну поведінку неповнолітніх, у плані вияву негативних сторін взаємодії соціального середовища та особистості, маючи на увазі необхідність детального аналізу процесів, що відбуваються в суспільстві.

О. М. Джужа, В. І. Василевич та А. М. Кирилук, відмежовуючи механізм злочинної поведінки від детермінантів, зазначають, що дослідження такого механізму повинно базуватися на поєднанні трьох основних складових, тобто здійснюватися на загальносоціальному (макросоціальному), груповому (мікросоціальному) та індивідуальному рівнях. Механізм злочинної поведінки ці автори визначають за схемою: 1) спотворена система цінностей приводить у дію механізми, що руйнують систему соціальних інститутів, порушують суспільні відносини у сфері правопорядку; 2) зважаючи на неефективність, деформацію соціальних норм, котрі регулюють процеси боротьби зі злочинністю, нестабільність, послабленість їх застосування, що призводить до безкарності та безвідповідальності, вступає в дію механізм деформації та спотворення системи соціальних цінностей у свідомості певної частини населення і функціонування державних та громадських організацій, що здійснюють протидію злочинності; 3) механізми соціальної напруженості та конфліктів негативно впливають на свідомість, нормативно-правову базу, призводять до руйнації суспільних відносин; 4) деформовані соціальні відносини можуть бути дієвими механізмами спотворення системи ціннісних орієнтацій населення, збільшення конфліктів, завуальованості нормотворчої діяльності, втрати соціального контролю над злочинністю [1, с. 66-71].

Уся система заходів боротьби із втягненням неповнолітніх у вчинення злочину або іншу антигромадську діяльність повинна спрямовуватися на усунення причин, які сприяють вчиненню даного виду злочинів, та умов, що полегшують втягнення.

Законодавець обмежив період вчинення злочинів неповнолітніми за критерієм нижньої межі досягнення віку кримінальної відповідальності (14 років) та верхньої межі досягнення віку повноліття (18 років) [2]. Однак фактично межі існування явища злочинності неповнолітніх визначаються самою кримінальною реальністю, що об'єктивно склалася у середовищі неповнолітніх та набула закономірного характеру. Практика показує, що діти починають експериментувати із вчиненням правопорушень і суспільно небезпечних діянь, як правило, з 11 років. З цього віку за вчинення суспільно небезпечних діянь, за які Кримінальним кодексом України передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк понад п'ять років, неповнолітні правопорушники поміщуються до приймальників-розподільників для дітей.

У цілому слід відмітити зростання рівня агресії і насильства у підлітковому середовищі [3, с. 112]. При цьому знижується умовний поріг застосовування фізичного насильства. З'являються нові форми дитячої агресії, що проявляються у негативізмі, екстремізмі та садизмі по відношенню до фізично слабших осіб, а також расовій, релігійній та етнічній нетерпимості, дискримінації ровесників за соціальною ознакою й матеріальним становищем, шантажуванні їх. За різними оцінками сучасних дослідників, понад 40% дітей стають жертвами насильства в сім'ї [4, с. 80]. Насильницька модель поведінки засвоюється певною частиною з них як цілком прийнятна, а згодом відтворюється у відносинах із ровесниками та старшим поколінням.

В основі мономотиваційної моделі злочинної поведінки неповнолітніх лежать однорідні потреби та інтереси, спільні мотиви і цілі, пріоритетні форми і способи злочинної поведінки, що охоплюються єдиним умислом. Найчастіше такі злочини заздалегідь плануються і вчиняються у злочинних групах змішаного вікового складу неповнолітніх і на кілька років старших від них дорослих злочинців. Переважно це злочини проти власності або проти життя й здоров'я особи.

Б. Головкін визначає, що сукупність злочинів, які вчиняються неповнолітніми, умовно можна поділити на декілька категорій, залежно від специфіки мотивації та причин прийняття злочинного рішення: 1) «злочини-виживання» (вчиняються у зв'язку із скрутними життєвими обставинами, гострою нуждою у задоволенні базових потреб, або із екстремальними умовами життя, пов'язаними із вимушеним переселенням, життям у зоні бойових дій); 2) «злочини-

залежності» (вчиняються на ґрунті алкогольної, наркотичної та ігрової залежності з метою отримання необхідних коштів); 3) «злочини-наслідування» (вчиняються на виконання попередньої домовленості, з мотивів солідарності, підпорядкування, взаємовиручки, доведення відданості злочинній групі, приховування іншого злочину); 4) «злочини-примусу» (вчиняються внаслідок примушування до певних дій, погроз, різних видів насильства над дітьми); 5) «злочини-розваги» (вчиняються для пошуку пригод, відчуття ризику або заради цікавості); 6) «злочини-протесту» (вчиняються з мотивів невдоволення своїм становищем, ображеності, зневаги, незгоди, озлобленості, самоствердження; 7) «злочини-парадокси» (переважно вчиняються задля задоволення підсвідомих потягів і бажань, хворобливих уявлень, позбавлення від внутрішнього страху або на ґрунті розладів психіки і поведінки) [5, с. 212].

Мінімізація злочинного впливу на неповнолітніх, усунення умов та причин, що сприяють втягненню їх у протиправну діяльність, вимагають таких заходів та засобів, як:

- забезпечення своєчасного виявлення неблагополучних сімей, їх облік та систематична перевірка умов утримання й виховання, надання адресної допомоги;

- забезпечення зайнятості підлітків, які не мають постійних доходів і джерел для існування;

- забезпечення ефективної діяльності державних і громадських інститутів щодо надання соціальної підтримки неповнолітнім, організації їх дозвілля і відпочинку через центри соціальних служб;

- надання правової допомоги неповнолітнім, їх батькам та опікунам через центри та юридичні клініки;

- системне виявлення неповнолітніх з метою запобігання пияцтву, наркоманії, бездоглядності і безпритульності серед дітей, які жебракують, вчиняють правопорушення або стали жертвами злочинної діяльності дорослих;

- сприяння створенню необхідних умов для проживання і виховання дітей у сім'ї, які виключали б несприятливе побутове середовище, негативний вплив антигромадських елементів, забезпечували притягнення до відповідальності батьків за неналежне виховання, навчання та розвиток дитини;

- розробляти та впроваджувати в практику роботи навчальних закладів програми й методики, спрямовані на формування

правосвідомої поведінки неповнолітніх, а також надавати методичну допомогу педагогічним працівникам навчальних закладів у питаннях організації профілактичної роботи з неповнолітніми.

Підсумовуючи викладене, варто зазначити, що основними детермінантами злочинності неповнолітніх є: низький матеріальний і духовний рівень життя переважної частини населення України; труднощі в оволодінні професією та працевлаштуванням молоді; відсутність налагодженої системи культурного дозвілля; десоціалізація особи у процесі негативного сімейного виховання; криміногенний вплив на підлітків неформальних груп молоді; втягнення неповнолітніх у злочинні групи дорослими особами з кримінальним досвідом. Необхідно удосконалювати комплексні програми боротьби з втягненням неповнолітніх в злочинну діяльність на підставі досягнення науки і практики, неухильно запроваджувати їх у життя. Тільки так можна буде реально впливати на причини й умови злочинності, виробляти заходи щодо їх усунення, перешкоджати їх появі. І це дозволить боротися як із злочинністю неповнолітніх, так і, в цілому, з усією злочинністю.

Список використаних джерел та літератури:

1. Джужа О. М., Василевич В. І., Кирилюк А. М. Щодо механізму злочинної поведінки // Право України. – 2012. – № 6. – С. 66-71.
2. Кримінальний кодекс України: прийнятий від 05.04.2001 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
3. Шуміло О. О. Жорстоке поводження з тваринами як явище соціальної дійсності / О. О. Шуміло // Национальный юридический журнал: теория и практика. – 2015. – С. 110-115
4. Дідківська Г. В. Криміногенність сім'ї як фактор злочинності неповнолітніх: монографія / Г. В. Дідківська. – Київ : Центр навч. літ., 2016. – 204 с.
5. Головкін Б. М. Злочинність неповнолітніх як суспільна проблема / Б. М. Головкін // Проблеми законності. – 2016. – Вип. 133. – С. 204-217.

В. О. Парандій,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ФОРМИ ПРОЯВУ ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Девіантна поведінка являє собою систему вчинків особистості, що відхиляються від загальноприйнятої норми. Відхилення поведінки неповнолітніх можуть бути викликані комплексом таких об'єктивних причин: загальносоціальних, еканомічних, соціально-демографічних, соціально-культурних, соціотехнічних, соціально-побутових, соціально-виховних, соціально-правових і т.д.

Для підліткового віку характерне інтенсивне формування особистості, яке насамперед пов'язане з розвитком самосвідомості, морального світосприймання, а також ідеалів і принципів. Поведінка підлітка стає надалі більш усвідомленою, вчинки здійснюються згідно з його особистісними переконаннями. У девіантних підлітків нерідко трапляються відхилення у розвитку цієї сфери особистості. Це проявляється у вигляді «затягнутого дитинства», несформованості почуття відповідальності, що загалом називають феноменом соціального інфантилізму [2].

Зазначимо, що девіантна поведінка підлітка часто пов'язана з його важковиховуваністю у дитинстві. Викривлене уявлення особистості про ставлення до неї з боку оточуючих, закріплюючись, стає своєрідною позицією, що визначає весь її подальший розвиток.

До психологічних проявів девіантної поведінки особистості підлітка відносять такі:

- духовні потреби (відсутність або втрата сенсу життя);
- деформацію ціннісно-мотиваційної сфери (несформовані моральні цінності, переважання девіантних цінностей);
- емоційні проблеми (тривога, депресія, переважання негативних емоцій);
- проблеми саморегуляції (неадекватна самооцінка і рівень домагань, надмірний або недостатній самоконтроль) [1, с. 7].

Одним із видів девіантної поведінки є антисоціальна поведінка, що суперечить соціальним і правовим нормам, загрожує соціальному порядку і благополуччю оточуючих. Делінквентна поведінка полягає у здійсненні особистістю дрібних

правопорушень, за які її не притягують до відповідальності. Поступово делінквентна поведінка може перетворитися в злочинну. Кримінальна поведінка підлітка виявляється у вчинках, що суперечать нормам права.

Інший тип девіантної поведінки – асоціальна поведінка. Вона є формою дезорганізації індивіда в групі, де виявляється невідповідність очікуванням, що склалися у суспільстві і його моральним вимогам. До асоціальної поведінки відносять і бродяжництво як наслідок соціальної дезадаптації, що спричинює прагнення уникнути соціального контролю.

Аморальна поведінка підлітка характеризується негативним ставленням до етики і моралі, до загальнолюдських цінностей, дисциплінованості, почуття обов'язку, поваги до оточуючих, ввічливості, чесності, порушення яких передбачає громадський осуд.

Суїцидальна поведінка спрямована на виведення особистості із кризової ситуації, усвідомлення перебування в якій є для неї нестерпним і з якої вона не бачить іншого виходу [3].

Учені виділяють такі рівні розвитку девіантної поведінки:

- поведінка, що є не схвалюваною іншими (епізодичні витівки);
- поведінка, що осіджується іншими(періодичні витівки);
- морально негативні прояви і вчинки;
- делінквентна поведінка;
- злочинна поведінка;
- деструктивна поведінка [1, с. 14].

Підкреслимо, що девіантна поведінка підлітків найчастіше виражається у протестній діяльності, дрібному хуліганстві або розбудові відкритого конфлікту. Просто підлітку так важливо відстояти в суперечці власну думку, що він часто забуває про все на світі. Підлітки в більшості випадків ніколи не замислюються про наслідки своїх поспішних рішень. На цьому ґрунті можуть виникнути непоправні події, заподіяння шкоди оточуючим.

Отже, девіантна поведінка відрізняється від інших форм поведінки своїм агресивним виходом за загальноприйнятні соціальні рамки. Часто така поведінка властива підліткам. Це відбувається тому, що для цього віку характерно прагнення до незалежності. Яскраво виражений протест іноді виглядає як девіантна поведінка, хоча сам підліток не має на увазі під своїми діями нічого поганого.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бондарчук О. І. Психологія девіантної поведінки : курс лекцій. – Київ : МАУП, 2006. – 88 с.
2. Девіантна поведінка підлітків [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://liferules.com.ua/psihologiya/deviantna-povedinka-pidlitkiv-prichini-formi-profilaktika.html>. – Назва з титул. екрану.
3. Девіантна поведінка підлітків як сучасна соціальна проблема [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://otherreferats.allbest.ru/pedagogics/00191599_0.html. – Назва з титул. екрану.

О. Б. Столяренко,

кандидат психологічних наук, доцент

І. О. Сметанюк,

магістрант

(м. Кам'янець-Подільський)

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВЧИТЕЛЯ ДО РОБОТИ З РІЗНОВІКОВОЮ ГРУПОЮ ПІДЛІТКІВ

У статті представлено результати дослідження впливу педагога на рівень різновікових взаємин учнів підліткового віку. Виявлено залежність показників різновікових взаємин підлітків від розуміння педагогами даної проблеми. Встановлено, що ставлення педагога до молодших і старших за віком учнів, стиль його спілкування з дітьми різного віку стають моделлю поведінки його учнів.

Ключові слова: *різновікові взаємини, різновікова група, спільна діяльність, стиль педагогічного спілкування.*

Актуальність проблеми. Сучасний рівень освіти зорієнтований насамперед на формування громадянина як носія гуманістичних моральних цінностей та ідеалів, як особи, здатної однаково успішно знаходити порозуміння з різними поколіннями оточуючих людей, що є необхідною умовою консолідації цивілізованого суспільства. Нині шкільна система виховання потребує створення у навчальному закладі цілісного гуманітарного простору на основі трансформації

самого шкільного середовища, поєднання окремих учнів школи у великий шкільний колектив, пов'язаний дружніми різновіковими взаєминами. Організація колективу школи передбачає врахування системи різновікових взаємин учнів і повинна бути налаштована на формування у дітей необхідних для цього мотивів, знань, умінь та навичок шляхом здійснення психологічно обґрунтованого педагогічного керівництва цими процесами.

Ситуації взаємодії учнів різного віку в сучасній практиці шкільного навчання і виховання виникають досить часто. Різновікова група об'єднує дітей, які відрізняються за своїми фізичними та розумовими можливостями, інтересами, знаннями, уміннями. Зрозуміло, що взаємини між такими різними дітьми будуть мати свою специфіку і суттєво відрізнятимуться від міжособистісних взаємин у групі ровесників. Іноді ці відмінності помітні та враховуються як вчителями, так і учнями, безпосередніми учасниками різновікового спілкування (різновікові класи у малокомплектних сільських школах, шкільні творчі гуртки, групи продовженого дня, які комплектуються із учнів різних класів, табори літнього відпочинку). Різновікові взаємини, які виникають у школярів одного класу, залишились поза увагою дослідників. Хоча, слід відмітити, що різновікові взаємини однокласників стали фактом сучасної школи, куди повинні вступати діти 6-7 років, а на практиці вступають діти з різницею в один-два роки, що зумовлює досить відчутну психологічну дистанцію між ними особливо в умовах характерного для підлітків інтенсивного психічного й особистісного розвитку.

Метою даної статті є висвітлення результатів теоретичного та емпіричного дослідження, спрямованого на виявлення рівня усвідомлення педагогами проблеми різновікових взаємин учнів підліткового віку.

Виклад основного матеріалу. Різновікові взаємини учнів у більшості випадків розглядалися вітчизняними вченими [2; 4; 9; 16] переважно як залучення молодого покоління до суспільних цінностей і формування соціально схвалюваної поведінки, що включає у свій зміст прийняття обов'язку допомагати молодшим, а також людям похилого віку. Керівництво різновіковими взаєминами у вітчизняних навчальних закладах покладається на дорослих, які визначають їх зміст, форму і обсяг. При цьому вихователі не завжди вміло мотивують дітей до різновікових спільних справ, через що їх виконання часто носить вимушений та формальний характер, без

ініціативи самих дітей. У таких взаєминах старший учень найчастіше виступає у ролі керівника, а не старшого друга. Зрозуміло, що погляди вчених на особистісний розвиток дітей у такого виду різновікових взаєминах були кардинально протилежними.

В. Кузьменко [9] була налаштована проти такого підходу, вважаючи, що підлітки не люблять «бавитися з малюками», а роблять це лише тому, що їх змушують учителі. Однією з причин негативного ставлення старших учнів до виконання шефських обов'язків є надмірна педагогічна опіка, вважає дослідник.

Психолого-педагогічні дослідження інших вчених переконливо доводять, що у тих школах, де різновіковий дитячий колектив був захоплений спільною справою, яка однаково цікавила і старших і молодших, взаємини дітей різного віку були досить позитивними.

Якщо підлітки є наставниками молодших школярів, то вони краще навчаються, не порушують дисципліну та правопорядок, – зауважує Р. Павелків [13, с. 4].

Є. Димов [6] стверджує, що психологічно обґрунтована організація взаємодії у різновіковій групі школярів-підлітків з учнями початкових класів сприяє соціалізації особистості як молодших, так і старших.

На думку І. Дичківської [5, с. 21], залучення максимальної кількості підлітків до виконання шефських доручень дає можливість сформувати в учнів інтерес до професії педагога та підвищити ефективність контролю за позаурочною діяльністю учнів без збільшення штату педагогічних працівників.

Сприятливі умови для співдружності молодших і старших дітей, за свідченням Г. Люблінської [10, с. 118], зберігають кращі традиції колективу, забезпечують своєчасну допомогу молодшим, навчають дітей умінню жити й працювати в колективі.

Сучасні дослідження психологічної структури спільної діяльності молодших і старших дітей, аналіз результатів правильно організованої міжвікової взаємодії також дають змогу зробити висновки про значну взаємну користь таких контактів [4; 6; 9; 12; 14]. Для молодших вони розкривають нові можливості наслідування старших дітей, виводячи їх в зону найближчого розвитку в інтелектуальній, моральній та регулятивній сферах. Для старших така взаємодія є основою формування відповідального ставлення до своїх справ, здатності враховувати думку інших.

Н. Присяжнюк [15] стверджує, що в умовах різновікового

спілкування у підлітків «...відсутня атмосфера змагання як в оволодінні знаннями так і в інших видах діяльності». Підтвердження таких міркувань знаходимо в працях Г. Смольнікової [20], яка виявили конкурентні взаємини лише у групах одноліток – діти змагались, боролись з партнерами за виграш чи перевагу, чого не було помічено дослідниками у взаєминах дітей у різновіковому колективі.

Хоча, за свідченням М. Боришевського [3], на рівень розвитку моральної свідомості дітей великий вплив має досвід їх взаємин у саме у колективі ровесників. Спілкування дітей у малокомплектній сільській школі, де колектив учнів функціонує лише як різновіковий, вчені сприймають як модель дефіциту одновікового спілкування і доводять, що рівень розвитку моральної свідомості молодших школярів, які виховуються у різновіковому колективі, значно нижчий порівняно з учнями звичайних шкіл.

На думку Ю. Приходько [16 с. 85], у більшості випадків мотивом виникнення міжвікових взаємин є бажання старших навчити чогось молодших, допомогти їм, піклуватись про них. Менші ж тягнуться до старших, бо хочуть перейняти їх досвід, дізнатися про щось нове і цікаве. Недостатня увага педагогів до формування міжвікових взаємин призводить, як зауважує автор, до того, що старші будуть зверхньо ставитись до молодших, а молодші навмисне їм заважатимуть.

О. Вовчик-Блакитна [4], досліджуючи психологічні передумови формування готовності дітей до різновікових контактів, виділила як основні: актуалізацію об'єктивного змісту моральних норм поведінки, усвідомлення власної позиції та позицій інших учасників діяльності, наявність та реалізацію відповідних способів діяльності. Результати досліджень О.Вовчик-Блакитної [4] свідчать, що недостатня сформованість навичок та умінь у різних видах діяльності, невміння налагодити стосунки в групі ровесників значно утруднюють міжвікову взаємодію. Тобто, можливості міжвікової взаємодії пов'язані не з окремими психічними функціями, а з формуванням цілісної структури особистості дитини. Здатність розуміти і рахуватись з бажаннями та можливостями іншого, підтримувати емоційно бажані для старшого й молодшого партнерів предметні та мовні контакти потребує достатнього розвитку когнітивних, емоційних та поведінкових компонентів особистості, вважає вчена.

У деяких випадках різновікові взаємини навіть можуть виступати засобом психокорекції несприятливих тенденцій у

розвитку особистості дитини. Так, О.Залужний [7] розробив метод корекції соціальної позиції дитини у колективі ровесників, названий «статусною психотерапією». Дітей з несприятливою позицією у групі він переводив до молодших за віком. Спілкуючись з молодшими, старші діти швидко ставали лідерами, дякуючи тому, що їх власний рівень розвитку підвищувався відносно рівня розвитку молодших за віком дітей.

За свідченням В. Семиченко [18], регулярні ігри підлітків із молодшими за віком дозволяють соціально ізольованій дитині навчитися поступово співіснувати з іншими і знаходити собі друзів у групі одноліток.

Г. Смольнікова [20] позитивно відзначила досвід німецьких дослідників, які, працюючи з різновіковими дитячими групами, створюють такі навчально-ігрові ситуації, де молодші і старші дійсно починають учитися одне в одного і отримують задоволення від спільної діяльності.

Як бачимо, оцінка вченими ролі різновікових груп у розвитку особистості дитини є досить суперечливою. Згідно думки більшості вітчизняних дослідників (В.Аванесової [1], О.Вовчик-Блакитної [4], І.Дичківської [5], О.Залужного [7], Ю.Приходько [16], Г.Смольникової [20]) такі групи мають виразні переваги порівняно з одновіковими. Старші діти отримують можливість бути більш уважними та турботливими до молодших, допомагати їм. Молодші, маючи сильну мотивацію наслідувати старшим, швидше засвоюють відповідні знання, вміння, навички, носіями яких є їх старші товариші.

З метою виявлення ролі педагогів у розвитку різновікових взаємин учнів підліткового віку нами було використано систему методів: аналіз документів, анкетування, спостереження. Визначення рівня усвідомлення педагогами проблеми різновікових взаємин учнів проводилось за допомогою анкети «Чи є Ваш клас різновіковою групою?» та опитувальника «Ваше ставлення до різновікових взаємин учнів».

Аналіз результатів анкетування з метою виявити *рівень усвідомлення педагогами проблеми різновікових взаємин учнів* виявив, що 62% досліджуваних педагогів сприймають школярів свого класу як однолітків, не вбачаючи проблеми у незначній, на їх думку, різниці у віці дітей. 27% вчителів помічають суттєву різницю у віці учнів, які навчаються в одному класі, скаржаться на труднощі у вихованні й

навчанні учнів, особливо молодших за віком, але не роблять спроб для налагодження ситуації, вважаючи, що з часом, у старших класах, різниця у віці дітей буде не такою помітною. Педагоги з високим рівнем усвідомлення вікового складу учнів у класі (11% досліджуваних), розуміючи серйозність ситуації і базуючись на прикладах з власного досвіду роботи, вважають необхідним диференціювати підхід до виховання й навчання старших і молодших дітей, які лише формально є однолітками. Дехто з них вважає взагалі неприпустимим навчання в одному класі дітей з різницею у віці більше одного року.

Виявлено, що згідно думки 80% учителів, учні не повинні знати про різницю у віці однокласників. Педагоги вважають, що це може призвести до приниження старшими учнями молодших за віком. Фактично це є свідченням їх відмови від спеціальної роботи, спрямованої на формування взаємин старших і молодших учнів одного класу.

Для виявлення *особливостей розуміння вчителями явища різновікових взаємин учнів як об'єкту виховання*, ми використали опитувальник для вчителів «Ваше ставлення до різновікових взаємин учнів». Слід зазначити, що проведене нами опитування вчителів виявило їх недостатню інформованість і зацікавленість проблемою різновікових взаємин як важливого чинника виховання особистості підлітка.

Передусім, ми вважали за необхідне визначити, що очікують педагоги від різновікових взаємин учнів, які їх якості вони передбачають виховати завдяки таким взаєминам. Нами було встановлено, що у процесі визначення цілей різновікової взаємодії педагоги були налаштовані на розвиток моральних якостей вихованців; формування і зміцнення шкільного учнівського колективу; розвиток самостійності, відповідальності і ініціативи; формування в учнів інтересу до професії педагога; поліпшення дисципліни, підвищення культури поведінки, стосунків між учнями; розвиток якостей майбутнього сім'янина.

Слід зауважити, більшість опитуваних погоджуються з думкою, що педагог, який працює з різновіковою групою, повинен володіти особливими якостями. Найбільш значущими вказано якості, що розвиваються у діяльності: організованість і відповідальність. На другій позиції представлено такі вольові якості, як витримка та

зібраність. А такі моральні якості, як чуйність і доброзичливість займають нижчі рангові позиції.

У ситуації вибору особистісних якостей педагога, які здатні ускладнити його взаємовідносини з різновіковою групою, вчителі відмітили нерішучість, метушливість, неорганізованість. Підсумовуючи сказане, і зауваживши, що моральні якості не були віднесені педагогами до переліку основних, необхідних у їх діяльності, доходимо висновку, що в сучасному вихованні та розвитку особистості загалом утворюється дефіцит доброти та гуманності.

Наступне питання дало нам змогу виявити рівень усвідомлення педагогами відмінностей у розвитку психічних процесів підлітків різного віку. Проаналізувавши одержані результати, ми зауважили наступне: основний контингент опитаних першочергово виокремлює особливості фізичного розвитку підлітків такі як зріст, вага, фізична сила, здатність витримувати фізичні навантаження. Більшість учителів звертають увагу на розвиток психологічних особливостей своїх учнів: помічають позитивні зміни у пізнавальних процесах, вважають, що змінюється характер, вбачають зміни в емоційній сфері, вказують на розвиток компонентів самосвідомості. Слід зазначити, що оцінюючи зміни у розвитку характеру та емоційної сфери всі опитувані педагоги відмічали лише їх негативні прояви, вважаючи, що у підлітків розвиваються такі риси як вередливість, упертість, імпульсивність, забіякуватість та інші форми емоційної невірноваженості. Жодного разу не акцентувалась увага на характерних для цього віку можливостях морального вдосконалення.

Важливим завданням нашого дослідження було визначити, які основні труднощі передбачають учителі під час організації різновікових взаємин учнів. Проаналізувавши відповіді, ми виявили, що вчителі однією з причин, що ускладнює організацію різновікової взаємодії, вважають власну професійну неготовність до виконання такого завдання, відсутність психолого-педагогічної літератури, звідки можна отримати відповідні знання, брак часу, відсутність відповідного приміщення, особисте небажання учнів. На думку педагогів, менш вагомими виявились наступні причини: особистісні переживання і проблеми учнів, різні інтереси учнів та недостатній досвід різновікового спілкування у сучасних сім'ях.

Наші спостереження за діяльністю педагогів дають змогу поповнити наведений перелік: невміння вчителя долати стереотипи та

недостатньо варіативна стратегія навчально-виховного процесу загалом.

З метою подолання труднощів у організації міжвікової взаємодії підлітків, педагогам потрібно надати відповідну інформацію та психологічні рекомендації, у яких би розкривалась необхідність оволодіння знаннями, вміннями і навичками роботи у різновіковій групі. Просвітницька робота повинна бути спрямована на усвідомлення педагогами необхідності оволодіння психолого-педагогічними знаннями, які допоможуть сформувати позитивні стосунки у різновіковому колективі учнів. На нашу думку, психологічна просвіта педагогічних працівників дасть можливість створити умови для розвитку сприятливого психологічного клімату не лише у межах одного класу а й у всьому шкільному колективі.

Висновки. За наслідками теоретичного та емпіричного дослідження особливостей ставлення педагогів до розвитку різновікових взаємин підлітків можна зробити наступні висновки.

По-перше, сучасна шкільна система виховання потребує створення у навчальному закладі цілісного гуманітарного простору на основі трансформації самого освітнього середовища, поєднання окремих учнів школи у великий шкільний колектив, пов'язаний дружніми різновіковими взаєминами.

По-друге, оцінка вченими ролі різновікових груп у розвитку особистості дитини є досить суперечливою. Основними причинами суперечливої оцінки педагогічного значення спільного навчання і виховання дітей різного віку є складності організації та керівництва взаємодією дітей, відсутність відпрацьованих способів та методів їх спрямування у педагогічно доцільному руслі.

По-третьє, для розвитку соціально значущих різновікових взаємин, у ході яких формуються цінні якості особистості підлітків, необхідна наявність у педагогів позиції, за якою різновікові взаємини вихованців будуть розглядатися як важлива умова різнобічного розвитку їх особистості.

Список використаних джерел

1. Аванесова В. М. Виховання і навчання дітей у різновіковій групі / В.М. Аванесова. – Київ : Кондор, 2013. – 176 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості / Іван Дмитрович Бех. – Київ : Либідь, 2013. – 344 с.
3. Боришевский М.И. Развитие нравственных убеждений

школьників / Мирослав Йосифович Боришевский. – Київ : Рад. шк., 1989. – 181 с.

4. Вовчик-Блакитна О.О. Психологічні передумови соціально значимої взаємодії дітей різного віку / О.О. Вовчик-Блакитна // Психологія: [Респуб. наук.-метод. зб.]. – Київ : Рад. шк., – 1989, – №2. – С. 80-87.

5. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології: навч. посіб. / І.М. Дичківська. – Київ : Академвидав, 2014. – 352 с.

6. Дымов Е. И. Экспериментальное исследование взаимодействия подростков в разновозрастной группе: автореф. дисс. на соискание науч. степени канд. психол. наук: спец. 19.00.01 «Общая психология» / Дымов Евгений Иванович. – Рязань, 1996. – 19 с.

7. Залужний А. С. Дитячий колектив і методи його вивчення / А.С. Залужний. – Київ : Кондор, 1991. – 144 с.

8. Коломинский Я. Л. Психология детского коллектива: система личных взаимоотношений / Яков Львович Коломинский. – Минск : Народна асвета, 1995. – С. 53-54.

9. Кузьменко В. У. За віком і за інтересами (комплектування різновікових груп) / В.У. Кузьменко // Дошкільне виховання. – 2013. – № 7. – С. 19-20.

10. Люблинська Г.О. Дитяча психологія / Ганна Олександрівна Люблинська. – Київ : Вища шк., 1994. – 354 с.

11. Максименко С. Д. Психологія в соціальній та педагогічній практиці / С.Д. Максименко. – Київ : Наукова думка, 2014. – 224 с.

12. Манжелій Н. М. Організаційно-педагогічні основи діяльності сільських навчально-виховних комплексів «школа – дитячий садок» / Н.М. Манжелій // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: [наук. зб. / УДПУ ім. П.Тичини]. – Київ : Науковий світ, 2014. – Вип. 8. – С. 101-106.

13. Павелків Р.В. Розвиток моральної свідомості та самосвідомості у дитячому віці / Р.В. Павелків. – Рівне : Волинські обереги, 2014. – 247 с.

14. Печенко І. П. Різновікова взаємодія вихованців комплексу «школа – дошкільний навчальний заклад» як чинник соціалізації / І.П. Печенко // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи: [Наук. зб./ УДПУ ім. П. Тичини]. – Київ : Науковий світ, 2014. – Вип. 9. – С. 193-197.

15. Присяжнюк Н.І. Особливості роботи у класі-комплекті / Н.І. Присяжнюк // Початкова шк. – 1998. – №2. – С. 37-39.

16. Приходько Ю.О. Формування позитивних взаємин у дитячому колективі / Юлія Олексіївна Приходько. – Київ : Рад. шк., 1987. – 127 с.

17. Савченко О.Я. Навчально-виховний процес у малокомплектній школі: посіб. для вчителя / О.Я. Савченко, Г.Ф. Суворова. – Київ : Освіта, 2008. – 232 с.

18. Семиченко В.А. Психологія соціальних взаємин. – Київ : Магістр-S, 2007. – 168 с.

19. Скрипченко О. В. Принципи розробки методів психолого-педагогічного вивчення школярів / О.В. Скрипченко // Педагогіка і методика. – 2011. – Вип. 9. – С. 3-17.

20. Смольникова Г. В. Вивчення проблеми спілкування дітей різного віку у вітчизняній та зарубіжній психології / Г.В. Смольникова // Психологія ; Зб. наук. пр. – Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова. – 2012. – Вип. 16. – С. 103-110.

О. М. Чайковська,

*кандидат психологічних наук
(м. Кам'янець-Подільський)*

ПРИЧИНИ КОНФЛІКТНОСТІ ПІДЛІТКІВ У ВЗАЄМИНАХ З РОВЕСНИКАМИ ТА З ДОРОСЛИМИ

У статті розглянуто особливості міжособистісних конфліктів в системі відносин підлітки-підлітки, підлітки-дорослі, а також основні чинники зростання конфліктності підлітків у їхніх взаєминах із ровесниками та дорослими.

Ключові слова: особистість, взаємини, конфлікт, конфліктність, підлітки.

Постановка проблеми. Зростання напруженості у сучасному суспільстві обумовлює збільшення різноманітних конфліктів та необхідність їх всебічного вивчення з метою нівелювання негативних наслідків та якнайповнішого використання закладених у них позитивних можливостей для розвитку особистості. Знання чинників, які обумовлюють виникнення міжособистісних конфліктів, дозволяє

розробити комплекс методів, спрямованих на їх профілактику та формування навичок успішного вирішення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психології конфлікти вивчаються досить ґрунтовно і різноаспектно. Це стосується, зокрема, загальнопсихологічних параметрів міжособистісних конфліктів (Н.В. Грішина, В.Т. Кудрявцев, Л.Е. Орбан-Лембрик, М.М. Обозов, Б.Д. Паригін, М.І. Пірен та ін.). Багато досліджень присвячено вивченню психологічних детермінант конфліктної поведінки, способів її психологічної корекції та відповідних рис особистості, типології конфліктів, закономірностей їх виникнення (А.Я. Анцупов, А. Бандура, І.В. Ващенко, Н.В. Грішина, Г.В. Ложкін, Л.А. Петровська, Н.І. Пов'якель, В.А. Семиченко та ін.).

Мета статті – проаналізувати психологічні особливості міжособистісних конфліктів у взаєминах підлітків з ровесниками та з дорослими.

Виклад основного матеріалу. Основні об'єктивні суперечності підліткового віку й породжують його конфліктність, оскільки на початку підліткового періоду складається ситуація, що сприяє виникненню суперечностей за умови, якщо у дорослих зберігається ставлення до підлітка як до дитини. Це ставлення, з одного боку, входить у суперечність із завданнями виховання і гальмує розвиток соціальної дорослості підлітка, з іншого – не відповідає уявленням підлітка щодо ступеня власної дорослості та його претензіям на нові права. Саме ця суперечність є джерелом більшості конфліктів і труднощів у стосунках підлітка з дорослими, однолітками, батьками. Підвищена конфліктність учнів підліткового віку зумовлена тим, що в 12-14 років у психологічному розвитку багатьох дітей настає переломний момент, відомий під назвою «підліткової кризи». Існування цих протилежних тенденцій породжують зіткнення, які при незмінності ставлення дорослого стають систематичними, а негативізм підлітка – сильнішим. За умови збереження ситуації, зміна попередніх стосунків може затягнутися на весь підлітковий період і набути форми хронічного конфлікту. Як правило, спочатку це конфлікти вчинків, лише потім – конфлікти стосунків.

Виділяють два основних підходи до визначення причин виникнення конфліктів у підлітковому віці: психоаналітичний та соціально-психологічний.

Центральним чинником для психоаналітичного підходу є пробудження в період статевого дозрівання сил, що мають

інстинктивну природу та порушують рівновагу і призводять до зростання напруги, різких проявів у емоційній сфері.

Представники цього напрямку (Ст. Холл, З. Фрейд) відмічають, що для підлітків характерне підсилення збудливості та підвищення сексуальної активності. Саме це і є основним джерелом психічної невірноваженості і внутрішньоособистісних конфліктів, які супроводжують статеве дозрівання.

Увага психологів соціально-психологічної традиції (Ф. Бородкін, Н. Гришина, Н. Коряк, К. Левін та ін.) зосереджена на дослідженні міжособистісного, міжгрупового конфлікту [3]. Так, на протипагу психоаналітичному підходу, соціальна психологія виділяє причину внутрішнього напруження і конфлікту, характерного для підлітка, не у внутрішній емоційній нестабільності, а в суперечливості впливів суспільства на молоду людину. Логічним є твердження, що будь-який внутрішньоособистісний конфлікт соціально обумовлений, оскільки він виникає, розвивається та вирішується в діяльності суб'єкта, в його взаємовідносинах. Аналізуючи причини конфліктності підлітків, особливу роль слід відводити соціальній життєдіяльності індивіда і таким категоріям, як роль, статус, рольовий конфлікт, рольова невизначеність, соціальні очікування.

Отже, для соціально-психологічного підходу головними поняттями є соціалізація і роль. Послаблення впливу колишніх авторитетів та можливість експериментування у сфері соціально-рольової поведінки часто призводять до виникнення у молодих людей сумнівів та нерішучості, які часто супроводжуються невпевненістю, непослідовністю, конфліктністю та іншими труднощами рольового вибору.

Беззмистовне проведення вільного часу, відсутність у підлітків можливостей проявляти свої схильності в позитивній діяльності породжують велику кількість гострих конфліктних вчинків.

У психолого-педагогічній науці виділяють наступні конфліктогенні проблеми підлітків, у яких криються причини їх конфліктів між собою: низька здатність управляти своїми негативними емоціями, відсутність чи слабо виражені навички ефективної взаємодії в складних ситуаціях; низький рівень толерантності; пасивна позиція у вирішенні проблем окремими підлітками, обумовлена низьким рівнем активної участі у вирішенні проблем, які часто є принципово важливими для даного підлітка.

Джерелом напруженості, конфліктності є невизначеність підлітків у життєвій ситуації, яка склалась. Великий вплив на поведінку підлітків здійснює безпосереднє оточення, тобто те мікросередовище, з яким вони постійно контактують.

Однією з важливих причин конфліктності є положення підлітка в групі. Підлітки стають популярними в колективі ровесників тому, що вони краще інших можуть реалізувати свої прагнення. Те, що раніше засуджувалось, заборонялось, в теперішній час дозволено. Девіантну поведінку підлітків, їх конфлікти ми вважаємо однією із форм самореалізації особистості. Через конфлікти такі підлітки самовиражаються, реалізують свої схильності, задовільняють інтереси і потреби.

Конфліктні відносини підлітків між собою сконцентровані на боротьбі за лідерство. Основними факторами конфліктної поведінки є рівень самооцінки і статус. Однією з причин виникнення внутрішньоособистісного конфлікту у підлітків виступає неадекватна самооцінка. Часто самооцінка виявляється у підлітка внутрішньосуперечливою: свідомо він сприймає себе як значущу особистість, вірить у себе, у свої здібності, ставить себе вище інших людей. Але, разом з тим, підсвідомо він невпевнений в собі, що виявляється у переживаннях, пригніченому стані, коливаннях активності.

Основні причини конфліктів підлітків з однолітками – це нерозуміння інтересів, невміння уступати, розпускання пліток, несправедливе обвинувачення, насмішки, особливості характеру ровесників, суперечки, особиста неприязнь, а часто конфлікти виникають із-за дрібниць. Вступаючи в конфлікт підлітки, перш за все хочуть довести свою правоту, добитися справедливості і нормальних відносин, а також поваги до їх думки, показати своє «Я». Підлітки використовують у своїх взаєминах всі конфліктні стилі. Домінуючим засобом вирішення конфліктів є прагнення довести, що інший у взаємодії підліток не правий.

Причина конфлікту завжди втілюється в певних мотивах поведінки, що виникають у підлітка і які є безпосередньо спонукою для розв'язання суперечностей, що виникли. Зміст мотивів може бути різноманітним за характером в залежності від умов перебігу конфлікту: підтримка чи осуд з боку однокласників, присутність авторитетного вчителя та інші, які мають здатність посилити негативізм вчинків школяра або послабити і навіть нейтралізувати

його, спонукаючи шукати інші способи вирішення проблеми. Мотивом поведінки підлітка може бути прагнення утвердитись у новому колективі однолітків, умовами, що сприяють формуванню певного змісту цього мотиву – підтримка його дій з боку класу. Якщо б умови перебігу конфлікту були б іншими, наприклад учні залишились байдужими до поведінки однолітка або навіть осудили його, то причина конфліктної поведінки підлітка отримала б виявлення в інших мотивах і проявилась би в іншій ситуації.

Взаємодія підлітка з ровесниками буває конфліктною в силу тієї чи іншої акцентуації характеру. За даними А.Е. Лічко переважна більшість підлітків мають незбалансований (чи акцентуований характер) для якого характерні ригідність, прямолінійність, підвищена тривожність, знижена стійкість до стресів. Незбалансований характер підлітків у сукупності з іншими конфліктогенними факторами може проявлятися в різних поведінкових реакціях в ситуаціях конфлікту [6].

Аналізуючи проблему конфліктів у підлітковому віці, Т.В. Драгунова зазначає, що труднощі виникають не лише у дітей, але і у дорослих. Часто дорослі виявляються не готовими до того, щоб розширити права підлітків через збереження інерції «опікуючих» стосунків і у зв'язку з тим, що зберігається залежність дітей від батьків та їх нездатність до самостійних дій та рішень [4].

Спочатку конфліктні відносини виникають, як правило, всупереч волі підлітка з одним з батьків чи педагогів. Потім конфліктне середовище розширюється і завершується поганими відносинами з більшістю дорослих та ровесників. Якщо перші конфлікти викликають глибокі внутрішні переживання і посилюють самоаналіз, самооцінку, то в майбутньому, звикнувши до протиріч, підліток все частіше починає винити інших. Звідси і «важкий» характер підлітків [4].

В підлітковому віці взаємовідносини з дорослими починають будуватися під впливом переживання нових почуттів, які пов'язані з прагненням до самостійності, дорослості, самоствердження.

У сфері взаємодій процес відокремлення підлітків від світу дорослих першими помічають батьки. Зростання для підлітків значущості нових референтних груп неухильно відображається на контактах з батьками. Підлітки починають більше вільного часу проводити поза сім'єю, знижується готовність бути слухняними і слідувати вказівкам батьків. Виникають проблеми в економічній

сфері сім'ї, що пов'язано з потребою підлітків бути самостійними, а значить і матеріально незалежними від батьків.

Психологи зазначають, що характер непорозумінь у процесі емансипації (від лат. *emancipatio* – звільнення), яка виявляється у прагненні підлітків звільнитися від опіки дорослих, визначають такі моменти: а) велика кількість вільного часу в сучасній молоді порівняно з поколінням батьків; б) краща фінансова забезпеченість; в) широкі можливості в отриманні освіти.

Серед причин розбіжностей у поглядах між батьками і підлітками найбільш важливими виступають:

- різниця у досвіді дорослих і підлітків;
- відсутність чітких етапів переходу від дитячої залежності до дорослої незалежності;
- відсутність певних правил, які структурують послаблення батьківської влади у фазі переходу від дитинства до підлітковості;
- соціальні відмінності, що пов'язані із зіткненням контролюючої ролі дорослих з потребами підлітків у автономії [2, с. 197-198].

Основним змістом спілкування підлітків з дорослими стають питання соціальних проблем, взаємовідносин між людьми, моральних оцінок подій і вчинків оточуючих, особистісних взаємин між юнаками і дівчатами та проблема вибору ціннісних орієнтацій і самоствердження себе як особистості.

Якщо підліток у взаємовідносинах відчуває, що від нього багато чого очікують, він може намагатися ухилитися від виконання обов'язків. Тому для засвоєння підлітком нової системи взаємин важлива чітка аргументація вимог, що йдуть від дорослого. У випадках, коли вимоги суперечливі, підлітки демонструють протести в різних формах, проявляють непокірність з метою змінити такі взаємовідносини.

Причини підліткової схильності до конфліктності пояснюються:

- емоційними і фізіологічними віковими змінами;
- недостатня сформованість соціальних навиків, які сприяють успішній соціалізації підлітка;
- вплив сімейного виховання.

Підліткова схильність до конфліктності може пояснюватися не тільки емоційними і фізіологічними віковими змінами. Однією з

характеристик нестійкого, дискомфортного положення підлітка є недостатня сформованість його соціальних навичок, які сприяють успішній соціалізації. Недостатньо сформовані соціальні навички, посилені соціально-економічною незахищеністю, часто є причиною, яка впливає на підвищену агресивність, конфліктність підлітка, на його бажання будь-якими засобами компенсувати своє незадоволення життям.

Отже, конфліктність – внутрішня детермінанта конфліктної поведінки і виникає значна кількість причин для зростання конфліктності підлітків. Чималу роль при цьому відіграє нестриманість, педагогічна неспроможність батьків та учителів, котрі не бажають поважати особисту гідність підлітка, рахуватися з його віковими психологічними особливостями і прагнуть діяти тільки авторитарними методами, що часом виражають невиправдано образливе ставлення до особистості, яка формується та розвивається.

Можна припустити, що спілкування, навчальна, трудова та будь-яка інша діяльність сама по собі може стати джерелом конфліктності, якщо цілі й завдання цієї діяльності характеризуються вираженою суб'єктивною значимістю. Що стосується підлітків, то в даному віці особливу цінність набуває спілкування, отже, саме неуспішність в цьому виді діяльності найчастіше викликає міжособистісні конфлікти, вирішити які можна за допомогою навчання підлітків навичкам конструктивного, толерантного спілкування.

Отже, основною причиною міжособистісних конфліктів за участю підлітка є суперечність між ставленням дорослого до підлітка як до дитини і уявленням підлітка про міру власної дорослості. Протест дитини виникає у формі неслухняності, грубості, впертості, агресивності. Ці ж прояви були присутні й у попередніх вікових кризах. Проте у підлітковому віці вони мають особливо яскравий, глибокий характер, оскільки можливості підлітка в діяльності й поведінці розширюються. При неадекватному реагуванні дорослих на конфлікт з підлітком він стає відчуженим, безконтрольним, некерованим, відмовляється від спілкування.

Істинними причинами конфліктів у підлітків є егоїзм, впертість, бажання «підтримати компанію», протиріччя загальних і особистих інтересів, незгода з думкою інших, труднощі спілкування з вчителями та батьками – все це створює об'єктивні причини для конфліктів в складній системі взаємовідносин.

Ми розглядаємо конфліктні дії підлітків перш за все як результат тривалої відсутності умов для соціально-прийнятного задоволення і розвитку їх провідних потреб. Всі решта причини складної та суперечливої поведінки діють лише тоді, коли ця основна суперечність залишається нерозв'язаною.

Висновки. Отже, слід зазначити, що міжособистісні конфлікти у підлітковому віці зумовлюються взаємодією соціально-психологічних чинників, провідними серед яких є особливості індивідуального стилю спілкування, сформованого у особистості та індивідуально-психологічні особливості особистості підлітка. Знання психологічних чинників, які обумовлюють виникнення, динаміку і кінцевий результат розвитку підліткової конфліктності, важливе для розуміння психологічних механізмів регуляції поведінки особистості, для розробки методологічних основ психодіагностики і корекції міжособистісних конфліктів в більш широкому контексті.

Список використаних джерел та літератури:

1. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте [Текст] / Л. И. Божович. – СПб.: Питер, 2008. – 398 с.
2. Вікова та педагогічна психологія: навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – Київ : Просвіта, 2001. – 416 с.
3. Гришина Н.В. Психология конфликта / Н.В. Гришина. – СПб.: Питер, 2001.– 464 с.
4. Драгунова Т. В. Подросток / Т.В. Драгунова. – М.: Знание, 1976. – 96 с.
5. Дуткевич Т.В. Конфліктологія з основами психології управління: навч. посіб. / Т. В. Дуткевич. – Київ : Центр навч. літ., 2005. – 456 с.
6. Личко А. Е. Типы акцентуаций характера и психопатий у подростков / А.Е. Личко. – М.: Апрель-пресс, Эксмо-пресс, 1999. – 416 с.
7. Пірен М.І. Деонтологія конфліктів та управління: навч.-практ. посіб. / М.І. Пірен. – Київ : УАДУ, 2001. – 378 с.

Т. М. Черкасова,
старший викладач
(м. Хмельницький)

ОСОБЛИВОСТІ ВПЛИВУ МЕХАНІЗМІВ ПСИХОЛОГІЧНИХ ЗАХИСТІВ НА ПОВЕДІНКУ ОСОБИСТОСТІ В ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

Починаючи з раннього дитинства, і протягом усього життя, в людській психіці виникають і розвиваються механізми «психологічних захистів». Ці механізми охороняють особистість від усвідомлення негативних емоційних переживань, сприяють збереженню психологічної стабільності і вирішенню внутрішньоособистісних конфліктів. Всі захисти здійснюються на підсвідомому рівні [1].

Термін «психологічний захист» позначає міцний поведінковий патерн (схему, стереотип, модель), утворений з метою забезпечити охорону «Я» від усвідомлення явищ, що породжують тривогу. Формування психологічних захистів відбувається в ході пристосувальних процесів дитини при її соціалізації у вигляді надбаних нових моделей поведінки у фруструючих ситуаціях [1].

Існує кілька відносно автономних психологічних механізмів соціалізації, за допомогою яких батьки впливають на своїх дітей. По-перше, це підкріплення: заохочення поведінки, яку дорослі вважають прийнятною, і покарання за порушення встановлених правил – так батьки впроваджують у дитячу свідомість певну систему норм. Їх дотримання поступово стає для сина або дочки звичкою і внутрішньою потребою. По-друге, це ідентифікація: дитина наслідує батьків, орієнтується на їхній приклад, намагається стати такою ж, як вони. По-третє, це взаєморозуміння: знаючи внутрішній світ дитини і чуйно відгукуючись на проблеми, що в неї виникають, батьки тим самим формують її самосвідомість і комунікативні якості [2].

Але сімейна соціалізація не зводиться до безпосередньої «парної» взаємодії дитини з батьками. Так, ефект ідентифікації може бути нейтралізований зустрічним рольовим взаємодоповненням: наприклад, в сім'ї, де і тато і мама вміють дуже добре господарювати, дитина може і не виробити цих здібностей, незважаючи на гарний зразок, тому що родина не має потреби в прояві цих якостей. І навпаки, в родині, де мати безгосподарна, цю роль може взяти на

себе старша дочка. Не менш важливий механізм психологічної протидії: юнак, свободу якого жорстко обмежують, може виробити підвищену тягу до самостійності, а той, кому все дозволяють, вирости залежним. Тому конкретні властивості особистості дитини в принципі не виводяться ні з властивостей її батьків (ані по подібності, ані по контрасту), ані з окремо взятих методів виховання [2]. Отже, і на формування захисних механізмів психіки досить неоднозначно впливає ціла низка факторів, і лише одним з них є сімейне виховання та емоційний тон родинних взаємовідносин.

У повсякденному житті будь-якої людини виникають ті чи інші емоційно забарвлені й негативні ситуації, переживання яких вкрай обтяжливе. Коли бажання, інтереси, потреби людини не можуть бути задоволені в існуючих обставинах, незважаючи на вжиті нею значні зусилля, виникають стани емоційної напруги – стреси і фрустрації. Збільшення напруги часто супроводжується емоційним збудженням, що перешкоджає раціональним процесам вибору: людина хвилюється, впадає в паніку, втрачає контроль над собою і з'являються різноманітні деструктивні наслідки. Зняття напруги відбувається за допомогою психологічних захистів – перетворення напруги в процесі специфічної переробки за схемами, закріпленням в ході минулого досвіду [1].

Концепція механізмів психологічних захистів досить повно представлена А. Фрейд, зокрема в її роботі «Психологія «Я» та захисні механізми». Вона, як і її батько З. Фрейд вважала, що захисні механізми ґрунтуються на двох типах реакцій: блокування вираження імпульсів у свідомій поведінці або спотворення їх до такої міри, щоб помітно знизилася інтенсивність переживання загрози [1].

Всі захисні механізми мають дві загальні характеристики: вони спотворюють, заперечують, трансформують або фальсифікують сприйняття реальності, щоб зробити тривогу менш загрозливою для людини, і тому є засобами самообману; вони діють на несвідомому рівні [1].

Так, в підлітковому і ранньому юнацькому віці психологічні захисти з одного боку допомагають зберегти в «безпеці» своє «Я» і уникнути болючого зниження самооцінки, з іншого можуть стати джерелом непорозумінь і конфліктів.

Наприклад, спосіб психологічного захисту витіснення дозволяє неприйнятні для особистості імпульси: бажання, думки, почуття, що викликають тривогу переміщує в підсвідоме.

За допомогою цього механізму підліток легко може «забути» деякі речі, особливо ті, що знижують почуття власної цінності особистості.

Але все, витіснене із свідомості в сферу несвідомого, жевріє і справляє певний вплив на поведінку людини. Час від часу відбувається спонтанне «повернення витісненого» на рівень свідомості, яке здійснюється у формі сновидінь, помилкових дій, обмовок.

Так, І.С. Кон описує випадок, коли 15-річна дівчина серйозно запитує: «Чи існує чиста любов?» – це вже містить в собі твердження, що будь-яка чуттєвість, починаючи з дотиків і поцілунків, є «брудною» [2]. При цьому сексуальний компонент кохання витісняється і відтворюється тільки в сновидіннях.

Найчастіше даний механізм проявляється у людей з незрілим «Я», істеричними рисами характеру, у дітей і підлітків. З свідомості, перш за все, витісняється психотравмуюча інформація, пов'язана з життям близьких, факти особистої біографії, коли особистість проявила свої не найкращі якості, ворожість, любов до влади, дурість, всюдозволеність, а також сексуальні потяги [1].

Оскільки витіснення – механізм психологічного захисту, який перекидає проблему з області свідомості в область підсвідомого, але не видаляє її з психіки людини, таким чином, емоційна напруженість і травмуючий вплив проблеми на організм зберігається. Суть, зокрема, психотерапевтичної техніки психоаналізу полягає в «добуванні» проблеми зі сфери несвідомого у свідомість [3].

Витіснене проявляється в обмовках, помилках, жартах. Наприклад, коли дівчина-підліток піддається сексуальній агресії з боку когось з родичів, це настільки травмуюча, нестерпна ситуація, що її зміст витісняється в підсвідоме. Через багато років лікарі можуть мати справу з пацієнткою з набором симптомів, хворобливих проявів цієї сексуальної травми, і не почути одкровень про неї, тому що цього просто немає в свідомості жінки [3].

Витіснені переживання часто є причиною багатьох так званих невмотивованих вчинків, причому спроби і терапевта, і клієнта зрозуміти мотивацію цієї поведінки виявляються безуспішними і для тієї, і для іншої сторони [3].

Ще один механізм психологічного захисту, що блокує інформацію – придушення – це відмова віддавати собі звіт в неприємних і небезпечних думках, які вже проникли в свідомість, і формулювати їх. Специфіка дії механізму придушення полягає в

тому, що на відміну від витіснення, коли витісняється вся хвороблива ситуація, при придушенні виключається тільки частина переживання. Наприклад, міркування хлопчика: «Мені слід захистити свого друга над яким жорстоко жартують і усіляко знущаються. Але якщо це зробити, то хулігани і до мене доберуться. Вони будуть говорити, що лише дурна малявка, а я хочу, щоб вони думали, що я такийсамий дорослий і крутий, як вони. Краще не буду нічого говорити». Тут ситуація в цілому усвідомлюється, але витісняються причини власної поведінки. І тоді й сама ситуація образи друга буде частково усунена із свідомості: «Повністю не бачив, не чув, забув» [1].

Схожий механізм психологічного захисту – ізоляція – відокремлює нестерпні ідеї або події від пов'язаних з ними почуттів, тим самим змінюючи емоційне навантаження.

Існує кілька типів ізоляції. Так, ізолюватися можуть дві і більше пов'язаних думки або почуття: наприклад, думки «я злий на неї» і «вона покинула мене» поділяються в часі і тим самим втрачають причинний зв'язок.

В іншому випадку, думки можуть з'являтися без усвідомленої присутності асоційованих з ними почуттів. Раптові агресивні думки – встромити в кого-небудь ніж, непристойно вилаятися в громадському місці – нерідко виявляються без відповідної їм емоції (гніву). Така ізоляція позбавляє думки їх мотиваційної сили і, відповідно, не реалізується намір; думки здаються далекими, дія не відбувається і часто при цьому вдається уникнути почуття провини.

Прикладом дії ізоляції почуттів на соціальному рівні є «психічний ступор», який дослідники відзначають як наслідок катастроф.

Ізоляція може стати центральним захистом і при відсутності травми – в результаті взаємного накладання певного стилю виховання і індивідуального темпераменту дитини [1]. Це – механізм, за допомогою якого людина нібито видаляє з себе те, що є для неї травмуючим, відокремлюючи одну частину своєї особистості, яку він повністю приймає, від іншої, якої вона не приймає. Класичним прикладом ізоляції є вся фабула знаменитої повісті Стівенсона «Історія містера Джекіла і доктора Хайда», у день ця людина була моральним, гуманним лікарем, а вночі перетворювалася на брутального бандита і вбивцю, і ці дві «особи» не зустрічалися. Один не підозрював про існування іншого [3].

Механізм ізоляції часто проявляється у дітей та підлітків, коли вони потрапляють у скрутну для них ситуацію. Він лежить в основі фантастичних історій, що розповідаються батькам. Трирічна дівчинка, граючись, розбиває чашку. Бешкетниця сильно переживає. Коли з'являються батьки, вона «перетворюється» в кролика і каже: «Пустіть мене, я – маленький кролик, що заблукав. Я голодний, бідний, я у вас буду жити і не буду (далі перераховується все погане, що дівчинканаробила останнім часом, наприклад: розбивати чашку, як робить це погана дівчинка (і називає своє ім'я), малювати на шафі фломастером)». Дитина ізолювала себе від «поганої дівчинки» і тепер спокійно розповідає про те, що накоїла. Такий «кролик» функціонує одну-дві години, й коли проблема вже вичерпана, знов перетворюється на бешкетну дівчинку.

Існує й позитивне використання механізму ізоляції в педагогічних, дидактичних цілях для відділення особистості від вчинку [3]. Він полягає в наступному: треба «відділити» дитину від її вчинку. Фраза: «Ти – поганий хлопчик!» – з точки зору, зокрема гештальт-педагогіки, абсолютно невірна. Вона має звучати так: «Ти зробив поганий вчинок!» А докір: «Ти – свиня, ти знову забруднився!» – означає особистості вже немає, а є свиня. Тому в гештальт-педагогіці й такі слова як «ледар» не використовуються. Натомість існує фраза: «Ти сьогодні працював мало» [3].

Переміщення – розрядка придушених почуттів, як правило, почуття ворожості, спрямована на об'єкт менш небезпечний, ніж той, який викликав негативні емоції. Цей механізм створює як би «замкнене коло» взаємовпливу людей одне на одного. Людей, на яких спрямована дія цього механізму, в народі називають «цапами відбивайло». Зазвичай це люди, які слабкі та залежні відособи, що використовує психологічний захист у вигляді переміщення [1]. Так з'являється «жертва» в підлітковій групі або в класі, на якій виміщуються негативні почуття.

Недоброзичливість, не уважність з боку батьків викликає неусвідомлену ворожість у дітей. Ця ворожість може виявлятися як явно, стосовно самих батьків, так і в прихованому або переміщеному вигляді. Так несвідома, невмотивована жорстокість, що виявляється деякими підлітками і юнаками стосовно сторонніх людей, що не зробили їм нічого поганого, нерідко виявляється наслідком саме дитячих переживань [2].

Ще один захисний механізм – десакралізація. Він полягає в тому, що молоді люди, які зневірюються в загальнолюдських цінностях і моралі, починають їх активно відкидати (А. Маслоу). Вони відчують себе обдуреними, їм здається, що власне життя і життя найближчого оточення тече за іншими законами. Відчувши одного разу лицемірство, що надходить від батьків, більше не хочуть слухати нікого зі старших, особливо якщо старші говорять з ними тією самою мовою, що й батьки. Так підліток, спостерігаючи, як тато або мама міркує про подвиги, доблесті, славу, і, в той же час, помічає, що самі дорослі ні в що не ставлять ці цінності. А потім він скептично порівнює вже себе з ідеалами, не вірить в можливість їх досягнення і не хоче бачити своє призначення, можливості в самореалізації і самоактуалізації [1].

Крім того, батьками не завжди практикується спільний стиль дисципліни: тато, як правило, буває більш жорстким і авторитарним, ніж мама при цьому вони можуть взаємно доповнювати, а можуть і підривати вплив та авторитет один одного [2]. Останнє також справляє дуже погане враження на підлітка і батьківські моральні настанови відкидаються з недовірою та відразою.

Психологічний захист у вигляді ідеалізації навпаки пов'язаний, перш за все, із завищеною емоційною самооцінкою чи оцінкою іншої особи. Наприклад, закоханість передбачає завищену оцінку суб'єкта любові, який наділяється широким спектром позитивних якостей, утому числі і не властивих йому [1]. Це загрожує не вірним сприйняттям дійсності та захопленням образами «хулігана», «недоторки», «свого в дошку», «ватажка розбійників» і т.д.

Також і потреба в емоційному контакті зі старшим іноді набуває форми пристрасного захоплення, коли підліток в дорослому (старшому товариші, вчителі і т.д.) бачить живе втілення ідеалу [2]. При цьому слід зазначити, що від такої «досконалості» до болісного розчарування іноді буває один крок.

Чим старша дитина, тим імовірніше, що ідеали вона черпає не тільки з найближчого оточення, а й з більш широкого кола відносин (суспільно-політичні діячі, герої кіно і літератури). При цьому всі недоліки і протиріччя в поведінці близьких і старших сприймаються нестерпно, гостро [2].

Ідеалізація пов'язана і з процесом формування персонального ідеального образу. В цьому випадку може спостерігатися й

самоідеалізація, що призводить до завищеної самооцінки, манії величї, нарцисизму, нігілізму [1].

К. Хорні зазначала, що захисний механізм ідеалізації виконує ряд важливих функцій: замінює реальну впевненість людини в своїх силах; створює умови для відчуття переваги, відчуття того, що вона краща, достойніша за інших; підмінє справжні ідеали, (при дії захисту людина погано розуміє те, чого вона хоче, її ідеали не відрізняються визначеністю, вони суперечливі, але ідеалізований образ надає життю певний сенс) [5].

Дуже відомий в психологічній практиці є механізм проекції, коли людина ніби переносить свої якості на оточуючих, не усвідомлюючи їх в собі самій. При цьому вона може несвідомо досить точно «відстежувати негатив» в інших людях [1].

Юнак, заклопотаний бажанням стати найбільш значущим і авторитетним членом групи, наділяє такими ж мотивами свого однокласника, несвідомо починає бачити в ньому суперника, конкурента і, відповідно з цим, будує досить агресивні взаємини, трактуючи їх з позиції самооборони. К. Хорні зазначала, що по тому, як людина оскаржує опонента, можна зрозуміти, що вона із себе представляє [1].

Проектуючи, підліток в своїх невдачах звинувачує інших і, як правило, саме в тому, чого він боїться в самому собі. Проекція, звільняючи тимчасово від негативних переживань, робить людину або надмірно підозрілою, або дуже безтурботною.

В основі проекції лежить механізм відчуження власного «Я», що дозволяє «бачити» і сприймати свої небажані особисті якості в інших, але не помічати їх в собі, приписуючи їх оточуючим. Так, наприклад, замість того, щоб сказати: «Ви мені неприємні», молода людина вимовляє: «Я ж бачу, що викликаю у Вас неприємні почуття» [1].

Проекція лежить в основі дуже багатьох людських почуттів, наприклад, почуття неприязні. Найчастіше неприязнь одного підлітка до іншого будується за механізмом проекції: підліток не приймає в собі якісь якості – реальні або міфічні – і переадресовує їх іншому. Тоді в тій особі він бачить саме перенесені якості і не любить її саме за них, при цьому, не визначаючи в собі цих якостей на свідомому рівні. Навпаки, він вважає, що саме ці особливості йому не властиві, а інший їх має [3].

До того ж, в дії механізму проекції часто багато агресії, тому що люди дуже сердяться, коли хтось не дозволяє їм проектувати на себе. Даний механізм є одним з базових в гештальт-психології. До того ж, Ф.Перлз вважав його одним з найголовніших у виникненні невротичних розладів.

Гіпертрофований ригідний механізм проекції лежить і в основі неприйняття чужої картини світу, це думка про те що: коли у мене саме такий світ, то і у всіх, звичайно, він має бути точнісінько як мій.

З іншого боку, є і досить позитивний момент в дії механізму проекції –адже це спосіб подолання самотності, яка є однією з загальнолюдських проблем [3].

Інший захистний механізм, який може допомогти впоратись із почуття самотності – це механізм ідентифікації. Його почав вивчати ще З.Фрейд.

Ідентифікація здійснюється на основі емоційного зв'язку з іншою особистістю. Вона супроводжується прагненням людини бути схожою на значущу особу, на того, кого вона обожнює. Специфічні властивості і якості іншої людини, її вираз обличчя, манера розмови, хода, стиль поведінки – все це копіюється і відтворюється тим, хто прагне бути схожим на свого кумира.

Спочатку дитина ідентифікує себе з батьками, потім з учителями в школі. Відомо, що діти краще вивчають той предмет, викладач якого користується у них любов'ю і повагою. Підлітки найчастіше ідентифікують себе з героями вулиці, в юності – з літературними героями, знаменитими особистостями [1]. При цьому важливо враховувати можливість як позитивної, так і негативної ідентифікації підлітків з героями і групами.

До однієї зі специфічних форм ідентифікації можна віднести захисний механізм, званий програвання ролі. В його основі лежить встановлення контролю над оточуючими з метою зняття з себе відповідальності, отримання певної вигоди (нагороди), підвищення власної значущості і забезпечення власної безпеки та спокою за допомогою встановлення шаблону поведінки, який не змінюється в нових умовах.

Як і при інших формах психологічного захисту, програвання ролей оберігає від «уколів», але одночасно позбавляє особистість теплих взаємин, необхідних для її благополучного існування [1]. Іноді подібна поведінка підлітка злить його батьків й інших людей з

його оточення. Починають надходити зауваження: «Що ти з себе строиш?», «Ким це ти себе уявляєш?» і т.п.

По тонкому зауваженню Б. Заззо, юність одночасно найщиріший і самий нещирий вік. В юності найсильніше проявляється потреба бути в злагоді з самим собою і безкомпромісність, спрага повного і безоглядного саморозкриття, невизначеність і нестійкість уявлень про власне «я», що народжує бажання перевірити себе шляхом розігрування якихось непритаманних власній особистості ролей, хизування, самозаперечення [2].

Ще один розповсюджений вид захистних механізмів психіки – реактивні утворення – запобігання вираження неприємних або неприйнятних для особистості думок, почуттів або вчинків шляхом перебільшеного розвитку протилежних прагнень. Іншими словами, відбувається трансформація внутрішніх імпульсів в їх протилежність. Наприклад, жалість або дбайливість можуть розглядатися як реактивні утворення по відношенню до несвідомої черствості, жорстокості або емоційної байдужості, так само трансформується ненависть в любов, прихильність в презирство, ворожість в дружелюбність [1]. Але при цьому зачасту відчувається «подвійне дно» в поведінці особистості.

Типовим для реактивного утворення є те, що некерований афект «проривається» крізь захист, і навіть сторонній спостерігач може відчутити щось переграється і звучить фальшиво. Так, сестра, яку відтіснив молодший брат, може проявляти особливу прихильність і турботу до нього й «любити дитину до смерті»: обіймати занадто сильно, співати занадто голосно, колисати занадто агресивно і так далі. Саме на цьому засновані історії, коли старші щипають своїх молодших братів і сестер за щічки, поки ті не починають плакати, або пропонують їм щось дуже смачне, але шкідливе і небезпечне для здоров'я маленьких та роблять інші подібні дії, виправдовуючи себе тим, що так поводяться з любові [1].

При психологічному захисті шляхом знецінення відбувається відмова від колишнього бажання або його трансформація в інше, більш досяжне. Класичний приклад такого знецінення наводиться в байці М.А. Крилова «Лисиця і виноград». Лисиця не діставшись до винограду, каже, що він кислий і його не дуже-то й хотілося. За цим механізмом знецінення власних промахів та особистих невдач формує

персональні уявлення про те, що неприємність, яка трапилася – це «ніщо» і не має ніякої вартості [1].

Захисний механізм знецінення досягнень і успіхів оточуючих в цілому досить складний і, як правило, завуальований. При цьому успіх іншого суб'єкта в одній області обов'язково пов'язується з обговоренням його неуспіху, а часом і провалу в іншій сфері [1]. Наприклад, міркування підлітка щодо більш успішного однолітка: «Так, він знову отримав п'ятірку, але він же «ботанік» і нічого не розуміє як «правильно жити», не грає у футбол та інше. Саме друга частина фрази – спосіб підвищення суб'єктивної самооцінки або рівня домагань і зниження негативних емоцій, що накопичуються за рахунок заздрості. А предмет заздрості зазвичай – це те, що хоче мати сам автор висловлювання, але поки його не має[1].

Ще один класичний приклад знецінення – анекдот про те, як п'яний чоловік в автобусі у відповідь на докори якоїсь жінки, відповідає їй: «Я-то завтра просплюся, а у тебе ноги криві!». Насправді, він завтра теж буде пити, але як чітко його захищає механізм знецінення. Яку він дає ілюзію.

У побуті знецінення дуже часто функціонує у формі іронії. Чому іронія так характерна для юнацтва? Тому що реально ціна власного «я» в підлітковому і ранньому юнацькому віці дуже невисока. Тому, майже кожна іронічна людина – це людина, що низько оцінює себе. Приписавши собі малу вартість, часто дуже незаслужено, вона, щоб зберегти самоповагу, принижує весь світ до того ступеня, поки він не виявиться нижче її самооцінки і таким чином гідність буде збережено.

Максимальним проявом цього захисту є цинічна іронія, в якій принижується і висміюється все. Часто причиною такої цинічної іронії є те, що людина мріє жити в ідеалізованому світі серед прекрасних людей. І коли світ і люди не виправдовують її сподівань, вона знецінює його і всіляко намагається зруйнувати, тому що їй боляче. Ось чому від романтизму до цинізму – один крок.

Альтернативою іронії, яка дозволяє зберігати самоповагу, слугує самоіронія. По-перше, це чесно по відношенню до світу, по-друге, це прекрасно захищає від іронії ззовні, тому що нецікаво сміятися над людиною, яка сама над собою сміється і робить це краще за інших. Тому самоіронія прекрасно зберігає самоповагу [3].

Ще один дуже розповсюджений і яскраво виражений в підлітковому віці механізм психологічного захисту – раціоналізація. Це спроби довести (з метою самоствердження), що поведінка є раціональною і виправданою, а тому й соціально схвалюваною. Це пошук переконливих доказів для недостатньо схвалюваних дій і бажань. Е.Фромм помітив, що раціоналізація є способом «залишитися в стаді» і відчувати себе особистістю. Наприклад, цей механізм включається коли учень пояснює, що не зробив домашнє завдання тому, що був зайнятий дуже важливішими справами; відкинутий шанувальник заспокоює себе, що дівчина його не таке вже й «чудо» і далеко не єдина в світі, і він знайде собі іншу, яка не тільки гарніше, але й краще його розуміє [1].

Класичним прикладом механізму раціоналізації є і логічне пояснення дітей, чому вони запізнилися на урок. Коли вони складають докладну аргументовану розповідь чому, ну ніяк не можна було прийти вчасно. Дуже яскраві раціоналізації учнів, коли вони пояснюють, чому не готові до контрольної, до іспиту [3]. В подібних випадках також може вступати в дію і психологічний захист заперечення.

Взагалі, заперечення включається, коли людина не бажає чогось признавати, наприклад, наявності у себе важкого захворювання. Це психологічний захист починає формуватися в дуже юному віці, коли дитина щиро говорить матері, що вона не розбивала чашку, і дивиться їй чесно в очі [3].

Так само, у підлітковому віці подруга, чесно дивлячись в очі, клянеться, що не пліткувала і не наговорювала на свою однокласницю, хоча в реальності це не так.

Найчастіше доводиться стикатися з психологічним захистом типу заперечення при тяжких, загрозливих для життя або соціальному статусу людини захворюваннях (онкологічних, венерологічних, кардіологічних і психічних).

При цьому, інтенсивність психологічного захисту є показником інтенсивності і важкості проблеми. З такими людьми потрібно працювати м'яко, обережно, розуміючи, в якому важкому стані вони перебувають [3].

Компенсація – це прикриття власних слабкостей підкресленням бажаних рис або подолання неповноцінності в певній сфері надмірними досягненнями у інших сферах. Це онтологічно найпізніший і дуже складний захисний механізм. Він призначений для

стримування почуття смутку, горя з приводу реальної чи уявної втрати, нестачі, неповноцінності. Компенсація передбачає спробу виправлення або знаходження заміни того, чого не вистачає. Так, наприклад, дитина з вадами зору стає згодом видатним художником. Також чудовий приклад – «модель Демосфена»: будучи шепелявим з дитинства, Демосфен, виправляючи дикцію, багато тренувався, виголошуючи промови з камінням у роті. Він зумів домогтися досконалості в мовній техніці й стати найкращим оратором [1].

Однак може включитися і механізм гіперкомпенсації, що змушує напружувати всі сили і використовувати всі можливості, щоб отримати необхідний результат.

Захист за допомогою інтелектуалізації здійснюється через підвищену увагу до процесу міркування, при практичній відсутності зв'язку цих роздумів і реальної поведінки. Наприклад, у підлітків романтичний погляд на кохання поєднується з нерозбірливістю зв'язків, емпатія в процесі мислення – з реальном байдужістю до близьких, оточуючих людей. А. Фрейд пояснювала таку особливість тим, що це не спроба вирішити завдання, поставлене реальністю, а скоріше спосіб зняти напругу, насторожене ставлення до чуттєвих процесів і перевести їх на рівень абстрактного мислення [1].

Патологічні форми інтелектуалізації зазвичай виникають в зв'язку з проблемою відчуження і маніпулятивної поведінки. Е. Шостром та Е. Фромм часто називають сучасну людину «стурбованим автоматом», нездатним до відкритого і щирого спонтанного вираження власних почуттів. Простіше «грати» лишаючись «розумно незворушним». В результаті людина може добре говорити про красу пейзажу, але не відчувати насправді того, про що [4; 6].

Підлітковий і юнацький егоцентризм часто звужує можливості міжособистісної комунікації, породжує своєрідну псевдоінтимність, коли при зовнішньої близькості друзі фактично не чують один одного [2]. Юнак (дівчина) може писати вірші про кохання і міркувати на цю тему, але не відчувати відповідних почуттів.

Є особи, у яких потреба в психологічній близькості взагалі слабо розвинена. Це буває наслідком не тільки егоїзму або емоційної бідності, а й гіпертрофії мотиву досягнення: людина, цілком поглинена предметною діяльністю, приділяє менше уваги власним переживанням і оточуючим людям [2].

Метою інтелектуалізації – часто є й самовиправдання. Захисна тактика полягає в прямому приписуванні власному «Я» привабливих якостей; своєрідній інтерпретації особистісних рис, наприклад, трактуванні агресивності як активності, скупості як заощадливості, емоційної нестриманості як принциповості [1], сексуального бажання як любові і т.д.

Інтелектуалізацію часто порівнюють з раціоналізацією, так як і те і друге є наслідками процесів мислення. Але інтелектуалізація – це нейтралізація емоції, а раціоналізації – це псевдорозумне пояснення людиною своїх бажань, вчинків, насправді викликаних причинами, визнання яких загрожувало б особистості втратою самоповаги. Основне завдання раціоналізації – знайти вагомі докази, що виправдовують невірні вчинки. Наприклад, міркування на зразок: «Я маю почати хоч з кимось зустрічатись для задоволення сексуальних потреб, бо якщо я цього не робитиму, я можу й захворіти. Потреба є потреба...».

Ще один цікавий механізм психологічного захисту – інтроекція – це процес, в результаті якого сигнал, що йде ззовні помилково сприймається як той, що приходить зсередини. Так, маленькі діти вбирають в себе всілякі позиції, почуття і форми поведінки значущих в їх житті людей. Завдяки до того, як дитина стає здатною прийняти суб'єктивне вольове рішення бути такою, як мама або тато, вона вже «проковтнула» їх в якомусь примітивному сенсі. Інтроекції часто мають такі смислові наповнення: «Я повинен ...», «Мені слід ...». Вони можуть проявлятися в нереалістичних очікуваннях від інших людей і від себе, в прагненні жити за чужими правилами та ін. Ф.Перлз, вважає, що інтроектор робить те, що інші хочуть, щоб він зробив. Даний механізм психологічного захисту включається в ситуаціях, коли людина позбавлена можливості або бажання аналізувати, порівнювати, спростовувати, сумніватися, доводити, а вважає за краще приймати на віру думки та висловлювання інших людей [1].

В основі емоційної прихильності дитини до батьків спочатку лежить залежність від них, причому мати в цьому відношенні зазвичай здається дітям ближче, ніж батько. У міру зростання самостійності, і особливо в перехідному віці, ця залежність починає дитину обтяжувати. Хоча й дуже погано, коли їй не вистачає батьківської любові. Але є цілком достовірні психологічні дані про те, що надлишок емоційного тепла теж шкідливий. Він ускладнює

формування внутрішньої автономії і породжує стійку потребу в опіці, формує залежність як рису характеру. Люблячі матері, не здатні уявити дитину окремо від себе, часто не розуміють цього. Але юнак не може подорослішати, не розірвавши пуповину емоційної залежності від батьків [2].

Сприйняті батьківські схеми-інтроекти неодмінно змушують ставитися до реальності певним чином і бачити все крізь їх призму. Це, можуть бути, наприклад, твердження, що «гроші та «зв'язок» вирішують все, а вчитися не дуже-то і треба» або що «найкраще в житті нічого не робити і за це зарплату отримувати», або що «головне вийти заміж, а там вже видно буде» і т.д. Інтроєкції змушують діяти за схемою, не аналізуючи дану конкретну ситуацію і не враховуючи свої справжні почуття і потреби, заставляють ставитись до життя схематично, не адекватно, спрощено. Це приєднання до себе чужого «я» або чужого середовища, «проковтування», включення в себе чужого світу.

Цей механізм в деяких психологічних теоріях має домінуюче значення. Він часто використовується в рекламі. Коли юний глядач бачить на екрані телевізора гарну, мужню людину, яка продирається крізь зарості, пливе в каное, стрибає у водоспад і потім, після всіх пригод «смакує» сигарети «Camel», то згодом, черговий підліток починає курити ці ж сигарети щоб почуватися співучасником таких романтичних подій [3].

Ретрофлексія – це проекція навпаки. Вона виражається в самоконтролі і самодисципліни (Д. Рейнуотер) і забезпечує тип контролю, що захищає особистість «від зовнішніх вторгнень і впливів на її переживання і почуття». Як і багато захисних механізмів особистості, ретрофлексії починають формуватися в дитинстві. За влучним висловом Ф. Перлза людина з ретрофлексивним захисним механізмом робить собі те, що хотіла би зробити іншим: б'є себе по руці або штовхає стілець, замість того, щоб вдарити когось. Вища форма ретрофлексії – самогубство [1].

Одним з проявів ретрофлексії є перенесена агресія. Вона, на думку багатьох дослідників, лежить в основі багатьох психосоматичних захворювань. Цей механізм найбільше характерний для інтровертірованих, інтернальних або боязких (боятися світу, схильних до депресивних реакцій) осіб які, як правило, беруть надмірну відповідальність на себе.

Дитина, позбавлена сильних і недвозначних доказів батьківської любові, має менше шансів на високу самоповагу, теплі і дружні відносини з іншими людьми і стійкий позитивний образ «я». Вивчення особистості юнаків та дорослих, страждаючих психофізіологічними і психосоматичними порушеннями, невротичними розладами, труднощами в спілкуванні, розумовій чи діяльності навчанні, показує, що всі ці явища значно частіше спостерігаються у людей, яким в дитинстві бракувало батьківської уваги і тепла [2].

Такі підлітки переносять агресію з світу на себе, на свої внутрішні органи, на свій артеріальний тиск, який підвищується, коли виникає напруга. Молода людина «б'є своє тіло» замість того, щоб розправлятися з навколишнім середовищем. Отже, проблема психосоматичної патології – це, в спрощеному варіанті, проблема аутоагресії. Так, і зловживання алкоголем в підлітковому віці в своїй основі часто має перенесену агресію [3]. Вона також може бути і основою для суїцидальних ігор підлітків.

Дефлексія (відхилення) – захисний механізм, спрямований на припинення контакту і посилення ізоляції людини, як від інших, так і від її власного досвіду. При цьому людина абстрагується від ситуації, відпускає репліки не по суті. Даний механізм часто виникає в результаті того, що трапилися в минулому досвіді індивіда та пов'язаних з ним недовіри й страху, оберігаючи особистість від емоційних зривів. Зовні дефлексія може проявлятися у відсутності зорових контактів з партнерами по спілкуванню; специфічних рухах тіла – оберненні тіла вбік від контакту з опонентом, постійних нав'язливих дій на зразок тупцювання на місці та ін. [1]. Поведінка підлітка при цьому може виглядати дивною, не ввічливою, зухвалою.

Типовим проявом психологічного захисту є втеча у фантазії, віртуальну реальність, що забезпечує задоволення нездійснених бажань в уяві. Так, підліток може вийти з реальності, що його розчаровує у віртуальні комп'ютерні світи, кінофільми і т.п. [1].

Молодь може використовувати для цих же цілей фантазії і мрії, які здійснюють ідеальне перетворення об'єктивної реальності, переосмислення образів, ситуацій, але не вимагають ніяких реальних зусиль. Нарешті, молоді люди можуть поринути в абстрактні моделі світу і явищ, замінюючи теоріями і концепціями реальне життя. Інтернет, соціальні мережі – все це буферна реальність, що оберігає

особистість від прямого зіткнення з буденністю звичайної взаємодії й опосередковує контакт зі світом.

Що ж поганого в тому, що яскраві, несподівані ситуації віртуального світу стають і привабливіше, і реальніше тьмяної повсякденності? – На жаль, захисні механізми, побудовані на фантазії обертаються найбільшою пасивністю суб'єкта, поганою адаптованістю до соціальних умов. В уявній моделі молодь придумує також для себе досягнення в тих проблемних областях, де не може вирішити щось в житті, а тоді вже й діяти в реальності ніби не треба (напруження вже спало). Наприклад, відкинутий групою однолітків підліток уявляє себе відомим актором, який приїхав в своє місто, і всі його колишні кривдники благають дати автограф, прийти в гості, «допомогти дістати» квиток на виступ та ін. При цьому основний недолік – відсутність подальшої реальної діяльності та наявність фантастичною задоволеності [1].

Але, у певних ситуаціях фантазії тимчасово допомагають знімати напругу, тоді механізм працює на руку людині. Наприклад, не маючи реальних стосунків, хлопець мріє про зустріч з відомою співачкою і вчиться гарно грати на гітарі.

Якщо ж фантастичні думки починають замінювати дійсність – це вже погано. Так, мріючи про валізу з грошима, молода людина може перестати вчитися і працювати, вважаючи, що обов'язково ось-ось знайде цей чарівний чемоданчик – в даному випадку фантазії стають патологічними, дезадаптивними[3].

Ще одним відносно простим захисним механізмом, знайомим кожному з батьків, який спостерігав, як дитина коли втомилася або голодна зісковзує до колишніх звичок (властивих більш раннім стадіям розвитку) є регресія [1].

Це перехід на більш простий рівень функціонування. При дії даного механізму можна бачити, як молоді люди вибирають при психічної адаптації «зануритись» у дитинство. В першу чергу такий механізм характерний для істеричних особистостей, тому що однією з їх основних рис є інфантилізм, тому що повернення до дитячих реакцій для такої особистості більш природне [3]. Це поведінка дівчини-підлітка, яка, розповідаючи про щось, допускає несподівані ляпсуси і впадає в догідливий тон маленької дівчинки відразу після демонстрації своїх амбіцій; або реакція юнака, який здивовано кліпає очима й шморгає носом [1].

Помітною ознакою механізму регресії є прагнення дуже сильно спростити світ, зробити його зрозумілим. А у ситуації тривалого дистресу (наприклад, соціальних катаклізмів) одним із проявів регресії можуть стати спрощення форми поведінки, прагнення зняти з себе відповідальність [3].

Цікавий механізм психологічного захисту – розщеплення «Я» (зазвичай його називають просто «розщепленням»). Витоки його знаходяться в довербальній періоді, коли немовля ще не може зрозуміти того, що люди, які піклуються про нього, мають одночасно і добрі, і погані якості [1]. В дитячих очах мати і батько виступають як джерело емоційного тепла і підтримки, без яких малеча почуває себе беззахисною і безпорадною [2]. І світ для дитинки ділиться умовно на «добрих» і «злих», «приємне» і «погане».

У повсякденному житті дорослого розщеплення залишається потужним і привабливим засобом осмислення складних переживань, особливо якщо вони є незрозумілими та загрозливими. Будь-якій неблагополучній групі, тим більше підлітковій, імponує ідея пошуку конкретного лиходія, проти якого її «хороші» члени повинні боротися. А впоравшись з одним «втілення зла», вони одразу починають пошук іншого.

Даний механізм може бути дуже ефективним в своїй захисній функції зменшення тривоги і підтримки самооцінки. Але, звичайно, розщеплення завжди тягне за собою спотворення бачення світу та людей, і в цьому полягає його небезпека [1].

Нарешті, розглянемо психологічний захист – сублімацію – це задоволення або придушення незадоволених бажань (що часто носять сексуальний характер) за допомогою іншої діяльності. Наприклад, дівчинка-підліток пише вірші про кохання й успішно справляється з почуттям самотності, депресією, сексуальними потягами.

Даний захист розцінюється як здоровий спосіб вирішення психологічних негараздів з двох причин: по-перше, він сприяє конструктивній поведінці, корисній для суспільства, по-друге, – дає розрядку імпульсу. Сублімація залишається поняттям, на яке, як і раніше, посилаються в літературі, якщо автор вказує на знайдений кимось креативний і корисний спосіб вираження проблемних емоцій і вирішення внутрішніх конфліктів [1].

Різні компоненти особистості дозрівають не одночасно. Кожен новий аспект індивідуальності, будь-то засвоєння статевої ролі або вибору професії, так чи інакше втілюється в міжособистісних стосунках,

стає значущим об'єктом комунікації, причому саме те, що в даний момент проблематично, найбільш особистісно значимо й інтимно [2]. Тому й необхідна розрядка у вигляді сублімації. По суті за допомогою цього захисного механізму молоді люди можуть успішно справлятися і з агресією, і з депресією і з сексуальною незадоволеністю, прямуючи в будь-якому напрямку творчої діяльності.

Таким чином, психологічний захист – це природне протистояння людини навколишньому середовищу. Він несвідомо оберігає її від емоційно-негативної перевантаження.

Функції психологічних захистів, з одного боку, можна розглядати як позитивні, оскільки вони охороняють особистість від негативних переживань, сприйняття психотравмуючої інформації, усувають тривогу і допомагають зберегти в ситуації конфлікту самоповагу. З іншого боку, вони можуть оцінюватися як негативні. Адже психологічний захист, спотворюючи реальність з метою одномоментного забезпечення емоційного благополуччя, діє без урахування довгострокової перспективи. Її основна мета досягається в основному через дезінтеграцію поведінки, нерідко пов'язану з виникненням відхилень у розвитку особистості [1].

В юності особливо різко проявляються труднощі комунікативного характеру і накладають відбиток на подальший розвиток особистості. Своєчасно помітивши їх, психолог може допомогти старшокласнику впоратися з ними і виробити власний стиль відносин, що відповідає його індивідуальності [2], а також вплинути на посилення або послаблення дії певних захисних механізмів, пов'язаних із напруженням, що виникає під час спілкування з дорослими та однолітками.

Позитивним вважається досвід залучення підлітків та молоді до творчої й наукової діяльності з метою сублімації нерозряджених внутрішніх імпульсів та неприємних емоцій.

Зауважимо, що психологічні захисти виникають, змінюються і перебудовуються під дією соціальних впливів [1]. Тому й цілком можлива й необхідна вчасна психокорекційна робота з підвищення адаптації та гармонізації особистості, зменшення тривожності, а отже і пом'якшення дії небажаних захисних механізмів психіки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Психологические защиты [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://liniyalubvi.org.ua/page/advice/psychprotection.html>.

2. Психология старшеклассника (Кон И.С.) – Библиотека по психологии [Електронний ресурс]. – Режим доступу: psychologylib.ru/books/item/f00/s00/z0000020/index.shtm.

3. Соложенкин В.В. Психологические основы врачебной деятельности : [учеб. для студ. высших учеб. завед.]. – М. : Академический проект, 2003. – 304 с.

4. Фромм Э. Бегство от свободы. – М., 1993. – 272 с.

5. Хорни К. Невротическая личность нашего времени. Самоанализ. – М. : Прогресс, 1993. – 480 с.

6. Эверетт Шостром Анти-Карнеги [Електронний ресурс]. – Режим доступу: web.kpi.kharkov.ua/ethics/wp-content/.../02/SHostrom-Everett.-Anty-Karnegy.pdf.

К. О. Шатаєва,

студентка

Науковий керівник: Л. М. Мотозюк,

кандидат психологічних наук, доцент

(м. Хмельницький)

ПРОБЛЕМА АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ У СУЧАСНОМУ УКРАЇНСЬКОМУ СУСПІЛЬСТВІ

Сучасне українське суспільство переживає період, що супроводжується перетворенням суспільних відносин, які викликають не лише позитивні, але й негативні зміни в різних сферах соціального життя, сприяючи при цьому появі різних відхилень в особистісному розвитку та поведінці людей. Серед них особливо гостро постає проблема прояву агресивної поведінки серед підлітків. Дорослі часто помічають нічим не вмотивовані реакції підлітків на, здавалося б, незначні, але справедливі зауваження оточуючих. Сучасний підліток живе в світі, складному за своїм змістом і тенденціям соціалізації, підлітки більше за інші вікові групи страждають від соціальної, економічної і моральної нестабільності в країні, втративши таку необхідну орієнтацію в цінностях і ідеалах, – старі зруйновані, нові не створені [1, с. 124].

Проблема агресивної поведінки у вітчизняній психології висвітлена в працях Б. С. Братуся, С. М. Єніколопова, Л. Ю. Іванової,

А. А. Налчаджяна, Н. О. Ратінової, А. О. Реана, Т. Г. Рум'янцевой, І. О. Фурманова, О. В. Хреннікова. Науковцями вивчалися особливості агресивної поведінки осіб різних вікових груп (Г. Андрєєва, К. Бютнер, О. Гордякова, М. Дерешкявічус, С. Завражин, Л. Йовайша, І. Маковська, О. Осницький, Л. Семенюк, Л. Славіна, І. Фурманов та ін.). Досліджували проблеми агресивності у зв'язку з конфліктами (В. Ковальов, М. Левітов, В. Мерлін, М. Неймарк, Є. Романін та ін.), емоціями (В. Вілюнас, Т. Дембо, Д. Зільман, К. Ізард, Я. Рейковський та ін.), фрустрацією (А. Бандура, Д. Доллард, М. Мауер, І. Міллер та ін.). Низку праць присвячено дослідженню взаємозв'язку агресивності з тривожністю, нейротизмом, окремими властивостями нервової системи людини, а також вивченню агресивних проявів в осіб з патопсихологічними відхиленнями (М. Буянов, І. Жданова, О. Кенберг, Л. Пожар, О. Серебритьська та ін.) [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Деструктивний характер даного явища підкреслюється низкою наукових досліджень, в яких агресія розглядається в контексті девіантної поведінки та злочинності (Н. В. Алікіна, С. М. Єніколов, Л. П. Конишева, Н. О. Ратінова, В. Г. Степанов, В. В. Устінова).

З проявами агресії та насильства ми зустрічаємось удома, у школі, на вулиці, вони стали частиною нашого повсякденного життя. Усе частіше й частіше ми відчуваємо себе безпорадними, почувши із засобів масової інформації (ЗМІ) про випадки насильства серед підлітків, вони завжди були частиною школи, однак сьогодні вони стають дедалі помітнішими і жорстокішими. ЗМІ майже кожного тижня віщують про нові випадки деструктивної агресивної поведінки серед підлітків: побиття дівчатками-підлітками двох своїх ровесниць, а інші підлітки, які стояли поруч, знімали все на відео; в Івано-Франківську підлітки накинулися на чоловіка і почали бити його, врятували патрульні, які проїжджали повз; знову в школі Івано-Франківська семикласники побили учня і зняли все це на відео, а після виклали в Інтернет, в Одеській області через подібні знущання помер 15-річний хлопець, та багато інших випадків [1, с. 130].

За останні кілька місяців 2017 року близько 67% підлітків в Україні віком від 11 до 14 років стикалися з проблемою цькування, 60% з них нікому із близьких про це не розповідали (дані Українського інституту дослідження екстремізму). Такі тенденції серед підлітків можуть зумовити суттєву криміналізацію соціальної ситуації, зокрема, за даними Всесвітньої організації охорони здоров'я

(ВООЗ) у 2016 в Україні 2228 дітей вчинили злочин, 1089 дітей стали жертвами злочинів які вчинили підлітки, 115 підлітків вчинили самогубство, а 27,4% дітей заявило, що інколи втрачають бажання жити [2].

Незважаючи на наявність значної кількості досліджень з означеної проблеми, недостатньо дослідженим залишається питання основних чинників, які зумовлюють все частіші випадки підліткового (шкільного) терору, булінгу, моббінгу, кібербулінгу, побиття, цькування, знущання серед підлітків у сучасному українському суспільстві. Аналіз наукової літератури та інформаційних джерел свідчить що проблема деструктивної агресивної поведінки підлітків все більше поширюється як в Україні, так і в усьому світі. Спеціалісти пояснюють це, зокрема, тим, що набуває популярності насильницька модель поведінки.

Підлітковий вік – це складний час великих змін і новоутворень. Дитина хоче заявити про себе, прагне до самостійності. Те, що прийнято звичайно називати особистістю, є не чим іншим, як самосвідомістю людини, що виникає саме в цю пору: нова поведінка людини стає поведінкою для себе, людина сама усвідомлює себе як єдність, що є особливістю перехідного віку. У зв'язку з цим, в результаті глобальних змін самосвідомості, які відбуваються в перехідному віці, часто виникають проблеми. Зокрема, однією з них є агресивна поведінка підлітків та рівень самооцінки. Вже не дитина та ще не доросла людина, підліток формує оцінку своєї особистості на основі оцінок оточуючих: батьків, друзів, вчителів, однокласників. Для комфортного життя нормальна людина потребує любові та сприйняття соціумом. Питання про самооцінку, тобто відношення до себе, прийняття себе навіть для дорослої людини складне та багатогранне. Для підлітка, який в цей час починає формувати своє «Я» і місце в суспільстві, хворобливе відношення до себе створює багато проблем. Часто проявом неадекватного відношення до себе може стати агресивна поведінка. Нажаль, коли дорослі люди стикаються з девіантною або делінквентною поведінкою підлітка, єдиними «ліками» вважається суворе покарання. Але більш дієвим був би аналіз причин такої поведінки. Можливо, саме рівень самооцінки, проблеми та комплекси, пов'язані з відношенням до себе, лежать в основі агресивних проявів [3; 5, с. 85].

У підлітковий період серед дітей посилюється так званий негативізм, який спрямований насамперед проти встановлених правил

(підлітки стають непокірними, не зважають на зауваження чи вимоги дорослих, а іноді можуть діяти всупереч цим вимогам); також загострюється недовіра до людей, яка ґрунтується на переконанні, що вони мають намір зашкодити; частішають демонстративна поведінка стосовно дорослих та вияви жорстокості й застосування фізичної сили проти іншої людини. Основною причиною такої поведінки дитини є не лише «тяжкий» вік, а й серйозні недоліки у ставленні до неї дорослих, які виявляються в неповазі до особистості дитини або, навпаки, уседозволеності, у постійному схваленні, потаканні всім бажанням і примхам. У першому випадку підліток демонструє різкий протест проти свавілля дорослих, у другому – виявляє низький рівень розвитку волі: нетерпимість до обмеження його невгамовних, незрозумілих поривів. Як наслідок, з'являються зумисні порушення дисципліни, зриви уроків, грубощі, агресивність тощо [3; 4; 5].

Серед причин агресивності підлітків можна виділити як соціальні, що зумовлені соціальною напруженістю, психологічною невірноваженістю всього суспільства, так і психологічні, що пов'язані з віковими психологічними особливостями підлітка, характером міжособистісних взаємовідносин [4; 6, с. 4]. Криза соціальної системи, зростання екологічної та економічної нестабільності, зміни у політичній ситуації – усе це відобразилося на свідомості, почуттях та поведінці дітей, підлітків, молоді [3, с. 4]. У суспільстві, де висміюються ентузіазм та благородні пориви, здійснюються акти вандалізму в ставленні до архітектурних споруд, а дорослі час від часу демонструють приклади непокори, стає все важче виховувати підростаюче покоління [2, с. 50].

Профілактика та попередження агресивної поведінки неповнолітніх є не тільки соціально значущою, але і необхідною. Проблема підвищення ефективності ранньої профілактики повинна вирішуватися в наступних основних напрямках: виявлення несприятливих факторів і десоціалізуючих впливів з боку найближчого оточення, які зумовлюють відхилення в розвитку особистості підлітків і своєчасна нейтралізація цих несприятливих дезадаптуючих впливів; сучасна діагностика асоціальних відхилень у поведінці підлітків і здійснення диференційованого підходу у виборі засобів психолого-педагогічної корекції.

Звідси виникає необхідність в проведенні системного аналізу індивідуальних, особистісних, соціально-психологічних і психолого-педагогічних факторів, що обумовлюють соціальні відхилення в

поведінці підлітків, з урахуванням яких повинна будуватися і здійснюватися профілактична робота по попередженню цих відхилень. Раннє виявлення поведінкових проблем у підлітків, системний аналіз характеру їх виникнення і адекватна корекційна робота дає шанс запобігти десоціалізації підлітків. Несвоєчасне виявлення початкових ознак поведінки, що відхиляється і проблем у вихованні, що перешкоджають розвитку підлітка, приводить до швидкого переходу від агресивної поведінки в хронічні порушення поведінки [2, с. 145].

Необхідно навчити підлітків навичкам позитивного спілкування, взаємодії з іншими членами соціуму, вміння знаходити альтернативні, мирні шляхи вирішення конфліктів. Велику важливість також мають навички спільної роботи, тому цьому слід приділяти особливу увагу в рамках школи. Провідна роль у попередженні і корекції агресивності у підлітків належить родині, батькам, однак велике значення має спільна робота педагогів і психологів.

Отже, узагальнення результатів психологічних досліджень свідчить, що в основі агресивної поведінки підлітків найчастіше є психологічні або соціально-психологічні проблеми, які супроводжують пубертатний період. Серед причин агресивної поведінки підлітків можна виділити як соціальні, що зумовлені соціальною напруженістю, невірноваженістю, відсутністю психологічної культури всього суспільства, так і психологічні, що пов'язані з віковими психологічними особливостями підлітка, характером його міжособистісних стосунків.

Основними чинниками що зумовлюють агресивну поведінку у підлітків є: потреба у самоствердженні, у самореалізації, у самовизначенні, у самооцінці; потреба уваги, розуміння та довіри дорослих; намагання пристосуватися до сучасної реальності за допомогою девіантних форм поведінки; взаємодія несприятливих екзогенних і ендогенних факторів, які можуть бути успішно ліквідовані в результаті грамотно організованого психолого-педагогічного впливу. Підлітки, які активно залучені до навчально-виховного процесу, беруть участь у різноманітних шкільних заходах, відвідують гуртки, спортивні секції, школи творчості, мають хобі, активно і успішно взаємодіють з однолітками та дорослими, мають позитивний контакт із батьками не проявляють деструктивної агресивності, навіть навпаки, уникають і засуджують випадки такої поведінки.

Подолання агресивної поведінки підлітків великою мірою залежить від роботи адміністрації школи, вчителів та батьків дитини, а також співпраці з ними шкільного психолога, адже саме він, з професійної точки зору, здатен виявити за допомогою різних методик, тривалих спостережень, бесід агресивні прояви підлітка, їх причини та підібрати індивідуальні шляхи корекції агресивної поведінки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Дроздов О. Феномен третирування у школі: шляхи вирішення проблеми / О. Дроздов // Соціальна психологія. – 2007. – № 6. – С. 124-131.
2. Клейберг Ю. А. Психология девиантного поведения / Ю.А.Клейберг. – М. : Сфера, 2006. – 160 с.
3. Лящук Л. Агресивна дитина / Л. Лящук // Психолог. – 2008. – № 30. – С. 3-4.
4. Охрімчук Р. Суперечлива реальність соціального середовища і проблема агресії дітей / Р. Охрімчук // Шкільний світ. – 2006. – № 9. – С. 3-6.
5. Фокіна Л. Агресивна поведінка дітей – це крик про допомогу / Л. Фокіна // Психолог. – 2007. – 13-15 (квіт.). – С. 84-87.
6. Хомік В. С. Агресія у різних юнацьких і дитячих когортах: дослідження в українській психології / В. С. Хомік // Практична психологія та соціальна робота. – 2007. – № 8. – С. 4.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білий Леонід Григорович – кандидат педагогічних наук, доцент, директор Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Авсієвич Алла Валеріївна – старший викладач кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом, доктор філософії в галузі права (м. Хмельницький).

Бебешко Марина Юріївна – магістрантка, спеціальність «Психологія», Полтавський центр дистанційного навчання Представництва ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (м. Полтава).

Вовк Валентин Петрович – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Горгота Олеся Богданівна – в. о. директора Полтавського центру дистанційного навчання Представництва ПрАТ «ВНЗ «МАУП», кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та політології УАІСНіС Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Полтава).

Гошта Вікторія Юріївна – учениця 10-В класу гімназії №2 м. Хмельницького.

Дацюк Валерія Олександрівна – студентка IV курсу відділу «Оркестрові струнні інструменти» Хмельницького музичного коледжу ім. В. І. Заремби (м. Хмельницький).

Дацюк Олександр Анатолійович – протоієрей, кандидат богослов'я, секретар Хмельницької єпархії УПЦ, завідувач кафедри українського Православ'я і теології Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Дунець Лілія Михайлівна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарної підготовки та туризму Хмельницького економічного університету (м. Хмельницький).

Жила Світлана Борисівна – старший викладач кафедри психології та соціології Всеукраїнського університету Міжрегіональної Академії управління персоналом, Полтавський центр дистанційного навчання Представництва ПрАТ «ВНЗ «МАУП» (м. Полтава).

Ковтун Олександр Сергійович – кандидат соціологічних наук, старший викладач кафедри психології Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Костенко Дмитро Вікторович – вчитель англійської мови ПП «Приватний загальноосвітній навчальний заклад гімназія «Престиж», вчитель вищої категорії, доктор філософії в галузі державного управління (м. Київ).

Маркович Людмила Михайлівна – кандидат педагогічних наук, вчитель фізики Миргородської ЗОШ № 7 (м. Миргород).

Мельничук Світлана Леонідівна – кандидат психологічних наук, завідувач кафедри гуманітарної підготовки та туризму Хмельницького економічного університету (м. Хмельницький).

Мотозюк Людмила Миколаївна – кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Олійник Валентина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри психології Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Олійник Ольга Степанівна – кандидат економічних наук, заступник декана з навчально-методичної роботи Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський).

Охман Ольга Василівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Парандій Валентина Олександрівна – кандидат історичних наук, доцент, директор Хмельницького економіко-правового коледжу Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Сметанюк І. О. – магістрант педагогічного факультету Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський).

Стефанцева Світлана Анатоліївна – практичний психолог гімназії № 2 м. Хмельницького.

Столяренко Ольга Борисівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський).

Циганюк Юлія Володимирівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Чайковська Оксана Миколаївна – кандидат психологічних наук, старший викладач кафедри психології освіти Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський).

Черкасова Тетяна Михайлівна – старший викладач кафедри психології Хмельницького інституту Міжрегіональної Академії управління персоналом (м. Хмельницький).

Шатаєва Катерина Олександрівна – студентка 3 курсу, групи ПП-316 Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Ярова Марина Вікторівна – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики музичного мистецтва Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Формування особистості підлітка: сучасні реалії

Збірник наукових праць

З 72 Формування особистості підлітка: сучасні реалії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції [Хмельницький, 25 квіт. 2018 р.] / гол. ред. Л. Г. Білий. – Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2018. – 173 с.

За достовірність фактів, назв, посилань на літературні джерела відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.

Зображення на обкладинці взято з мережі Internet

Приватне акціонерне товариство «Вищий навчальний заклад
«Міжрегіональна Академія управління персоналом»
Свідомство про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №3262 від 26.08.2008 р.

Хмельницький інститут
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України
29015, м. Хмельницький, проспект Миру 101-А
Тел.: (0382) 63-03-05
Ел. адреса: himaup@ukr.net
www.maup.km.ua

Здано в набір 12 квітня 2018 р. Підписано до друку 19 квітня 2018 р.
Формат 60х84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 2,4.
Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 200 прим.

*«Дитина – дзеркало родини;
як у краплі води відбивається сонце,
так у дітях відбивається
моральна чистота матері і батька».*

В.О. Сухомлинський

